

DRAGO KOS
PRAKTIČNA
SOCIOLOGIJA
za načrtovalce in urejevalce prostora

Ljubljana, 2002

Drago KOS
PRAKTIČNA SOCIOLOGIJA
za načrtovalce in urejevalce prostora

Knjižna zbirka Teorija in praksa
Izdajatelj FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE
Za založbo Ivan HVALA

Copyright © po delih in v celoti FDV 2002, Ljubljana.
Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.
Vse pravice pridržane.

Naslovnica in prelom B&V Co.
Tisk Tiskarna LITTERA PICTA

Izid knjige je omogočilo Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.334.5

KOS, Drago, 1953-
Praktična sociologija za načrtovalce in urejevalce prostora /
Drago Kos. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2002. -
(Knjižna zbirka Teorija in praksa)

ISBN 961-235-092-2

119721216

KAZALO

PRVI DEL

UVOD	6
»UPORABNOST« TEORIJE	10
»Prevajanje« sociološke govornice v popularni jezik	11
Postmoderna fragmentacija pogledov	12
Družbena konstrukcija prostora	16
Komunikativno strukturiranje problemov	18
Skupno razpravljalno polje?	19
DRUŽBENA KOMPLEKSNOST	
IN LEGITIMIZACIJSKI PROBLEM	22
Orientacijska kriza ali »kriza smisla«	23
Redukcionizem formalnih procedur	26
Utopične razsežnosti načrtovanja prostora	28
Načrtovanje kot »obvladovanje« prostora in časa	29
Domnevna »neprostorskost« družboslovja	31
Postmoderni pomeni prostora	32
Globalizacijske priložnosti »majhnih sistemov«	34
Posodobitev, prestrukturiranje in decentralizacija	36
PROSTORSKO NAČRTOVANJE V »TRANZICIJI«	39
Neenaka tekma trga in načrtovanja	39
Zaupanje v državo	40
»Novo« načrtovanje	43
Odprtost planerskih postopkov	46
SKLEP: praktična teorija	51

DRUGI DEL

UVOD	56
PRESOJE DRUŽBENIH VPLIVOV – PDV	58
Načrtovanje in presoje družbenih vplivov	59
Dvofaznost presoje družbenih vplivov	60
Poročilo PDV	65
Sklep	66

ANALIZA POLITIK	68
Uvod.....	68
Opredelitev pojma »analiza politik«.....	72
Metode analize politik	80
Strukturiranje problemov.....	83
Definiranje problemov.....	92
Opazovanje, nadzor in evalvacija	102
Sklep: »Idealni« model analize politik	103
RAZISKOVANJE JAVNEGA MNENJA	105
Uvod.....	105
Javno mnenje v postmodernih družbah.....	106
Pomembne metodološke informacije.....	108
Izbor javnomnenjskih raziskav, pomembnih za načrtovanje prostora	112
Interaktivnost javnega mnenja.....	119
Načela komunikativnega delovanja.....	124
NAPOVEDOVANJE NOVIH RAZVOJNIH SMERNIC.....	128
Postmoderni vrednotni premik.....	128
»Scenaristična« priprava prostorskega načrta.....	133
Zasnove treh scenarijev slovenskega prostorskega razvoja	141
PRILOGA: Kvalitativna analiza iskanja lokacije za »atomske skladišče«	148
VIRI IN LITERATURA.....	159

PRVI DEL

UVOD

V šestdesetih letih je znani sociolog Peter Berger¹ »obupano« ugotovil, da skoraj ni šal na račun sociologov in sociologinj. Po njegovem mnenju je to nedvoumno znamenje, da v nasprotju z npr. psihologijo, še bolj pa psihiatrijo, sociologiji ni uspelo prodreti v popularno zdravorazumsko zavest. In ker je tudi štirideset let kasneje večinoma še vedno zunaj dosega ljudske satire, je prevladujoča predstava o sociologiji predvsem njena abstraktnost, kar je na zdravorazumski ravni skorajda sinonim za dolgočasnost. »Svet družboslovcev« je svet abstraktnih konceptov in kot tak zelo oddaljen od »vsakdanjega sveta« (Giddens, 1990). Schutz je že pred mnogimi leti podobno ugotavljal, da sociologe zanima svet s kognitivnega, večino »nesociologov« pa predvsem s praktičnega vidika (Schutz, 1995: 84). »Različni svetovi«, ki tako nastanejo, so pravzaprav logična posledica različnih spoznavnih pristopov in postopkov. Za zdravorazumsko dojetje je **sociološka abstraktno teoretska intepretacija »samoumevnih zadev« nepotrebno kompliciranje**. Predvsem pa mnogi v tem »dolgočasnem početju« **ne vidijo smisla in zlasti ne uporabne vrednosti**. Zdi se torej, kot da se sociološki svetovi in svetovi nesociologov skorajda ne stikajo in obstajajo le drug poleg drugega.

Nepopularnost kot posledica nepopulističnosti sicer nekoliko najeda samozavest sociološke skupnosti, vendar to ni prav resna težava, prej nasprotno. Več skrbi vzbuja dejstvo, da sociologija zaradi svojega domnevnega hermetizma ne uspe navezati produktivnega dialoga niti z najbolj komplementarnimi strokovnimi disciplinami in lahko zato t. i. interdisciplinarnost mirno uvrstimo med najpogosteje izrečene puhlice. Ali torej teza o »različnosti svetov« zadovoljivo pojasnjuje tudi dejstvo, da **sociologija kot osrednja in temeljna družboslovna veda² še vedno nima pomembnejše vloge v formalnem sistemu prostorskega urejanja in načrtovanja?** Čeprav skorajda ni mogoče najti resnega prostorskega strokovnjaka, ki bi javno in glasno zanikal pomen sociologije pri tej dejavnosti, vloga sociologije v tem sistemu ni bila preveč opazna niti v obdobju, ki je bilo zelo naklonjeno »znanstvenemu« usmerjanju družbe in prostora. Podobno velja za t. i. »tranzicijsko« obdobje, ko kljub precejšnjemu pov-

¹ Peter Berger je postal znan s knjigo *Invitation to sociology* (1963), zaslovel pa v tandemu s Thomasom Luckmannom (po materi slovenskega rodu), s knjigo *Družbena konstrukcija realnosti*, ki je l. 1988 izšla tudi pri CZ v Ljubljani.

² Kadar govorim o sociologiji, imam v mislih splošno sociološko teorijo, pa tudi posebne sociološke discipline, kot npr. socialno ekologijo, urbano sociologijo, prostorsko sociologijo, sociologijo okolja itd.

praševanju po interpretacijah izredno dinamičnih in zmedenih družbeno prostorskih procesov sociologija še vedno ne igra vidnejše vloge pri urejanju in načrtovanju prostora. Kako pojasniti ta neuspeh? Ali so vzroki za to na sociološki ali morebiti na »prostorski strani«, ali pa gre za vzajemno nezdržljivost?

Obrobni položaj sociologije preseneča tudi zato, ker formalni sistem urejanja prostora v neprestanem »neenakem boju« z realno močnejšimi resorji močno pogreša »zaveznike«. Sociologija lahko s svojim širokim razgledom ponudi načrtovalcem in urejevalcem prostora močne argumente za učinkovitejše soočanje s partikularizmi, ki vztrajno ogrožajo celovito ekonomsko racionalno in socialno pravično urejanje prostora. Tudi zaradi krize legitimnosti in učinkovitosti, v katero je zašlo načrtovanje prostora v »tržno evforičnih, tranzicijskih časih«, bi logično pričakovali vidnejšo vlogo stroke, ki se ukvarja predvsem z razmerji med državno, tržno in civilnodružbeno samoregulacijo in prispeva k teoretsko domišljenemu obravnavanju dolgoročnih prostorskih zagat.

Sociologija kljub temu ostaja zgolj »uvodničarska« in »dekorativna« disciplina, ki je le redko neposredno soudeležena pri urejanju in načrtovanju prostora, če pa se to le zgodi, se pogosto močno zatika. Naj navedemo nekatere znane in opaznejše razloge za težavno vključevanje in sodelovanje sociologije v teoriji in praksi urejanja prostora:

- **nekontinuiranost:** zgolj občasno sodelovanje onemogoča nastanek primernih institucionalnih in komunikacijskih povezav med sociologijo in prostorsko stroko;
- **nepravočasnost:** prepozna vključitev sociologije, ko je problem že razvit, močno zmanjšuje uspešnost posredovanja;
- **nerazumljivost:** zaradi različnih strokovnih žargonov je težavno že temeljno sporazumevanje med sociologijo in prostorsko stroko;
- **prevelika pričakovanja:** domneva, da sociologija lahko ponudi hitre in preproste »tehnične« rešitve, velikokrat povzroča razočaranja;
- **razlike v motivaciji:** sociologe motivira odkrivanje in interpretacija, načrtovalce in urejevalce prostora pa seveda predvsem delovanje, tj. reševanje problemov;
- **nesoglasja glede objekta opazovanja:** v številnih primerih sociologija tudi delovanje naročnika opazuje kot del raziskovalnega problema, to pa seveda neposredno vpliva na število naročil;
- **nizka izkoriščenost rezultatov:** težave z uporabnostjo rezultatov demotivirajo raziskovalce in razburjajo »davkoplačevalce«;
- **disciplinarna tekmovalnost:** neproduktivna tekmovalnost močno otežuje interdisciplinarno sodelovanje, kar je zlasti pri prostorskih problemih nadpovprečno velik problem.

Kadrovska zasedba v javnih in zasebnih načrtovalskih institucijah najbolj nazorno pokaže odsotnost sociologije v formalnem sistemu urejanja in načrtovanja prostora. Sociološko izobraženih strokovnjakov ali stro-

kovnjakinj skorajda ni. Tam, kjer so, pa ne dosegajo minimalne »kritične mase«, ki bi omogočila prodornejše posege. Tako seveda ni presenetljivo, da se tudi pri občasnem vključevanju zunanjih strokovnjakov – sociologov zapleta že na najosnovnejši, tj. komunikacijski ravni. Zato se je smiselno najprej pomuditi pri vprašanju, zakaj naj bi se sociologija sploh vpletala v sistem urejanja prostora.

Kot teoretsko ambiciozna disciplina³ se sociologija težko podredi zaprti in neprožni formalni logiki, ki vodi v standardizacijo in neposredno praktično, celo rutinsko uporabnost. Obenem pa so zaradi odprte teoretske dispozicije rezultati socioloških raziskovanj velikokrat težko neposredno uporabni. Ustvarjalno teoretsko sociološko raziskovanje neizbežno ustvarja razliko med realno obstoječimi in idealnimi oz. optimalnimi načini urejanja družbe. Zaradi tega inovativno sociološko raziskovanje neprestano ogroža utečene rutine, to pa preobremenjeni birokratski aparat nemalokrat dojema kot nesprejemljivo motnjo.

Iz istih razlogov se sociološko delovanje (raziskovanje) ne zaustavlja na mejah drugih podsistemov (resorjev) strok. To včasih ustvarja vtis »vmešavanja v tuje zadeve«, kar je v kontekstu modernistične systemske diferenciacije, beri: dosledne delitve dela in pristojnosti, kar hud »prekršek« in vzbuja odpor oz. že kar nestrpne »obrambne« reakcije domnevno ogroženih strok.

Veliko zmede povzroča še vedno ne povsod razumljena razlika med sociološkim raziskovalnim poljem in ožje zamejenim poljem socialnih problemov. Zmeda je posledica pogoste sinonimne rabe pojma socialni in družbeni. Celó v nekaterih strokovnih razpravah se sociologiji pripisuje zgolj pristojnost za ukvarjanje z družbeno neenakostjo, izključenostjo, tj. s socialnimi problemi v ožjem pomenu. Jasno pa je, da se sociologija ukvarja tudi s temami, ki presegajo tako ozko zamejeno raziskovalno polje.

Načeloma naj bi bil družbeni prostor odprt za najrazličnejše pobude, poglede, zamisli in ideologije. Nedavno preobčutljivost za odpiranje ideoloških in političnih vprašanj, ki se jim pri globinskem ukvarjanju s prostorom pravzaprav ni mogoče izogniti, je nasledila topoumna »ideologija konca zgodovine«, ki razširja domnevo, da so vsa temeljna vprašanja že rešena. Varianta te ideologije pa pravi, da so bila temeljna vprašanja rešena že v davnih časih in je zato treba le obnoviti nekdanjo harmonijo. Take ideološke poenostavitve seveda ne spodbujajo iskanja novih rešitev, ki jih urejanje prostora močno potrebuje.

V takih razmerah je iskanje kontekstualnih vplivov na reševanje konkretnih prostorskih problemov nemalokrat dojeno kot kompliciranje, širitev problemskega polja, ki ne prispeva k reševanju problemov, temveč jih, nasprotno, celo poraja. Z vidika rutinskega upravljanja družbe je

³ Pri številnih praktikih oznaka, da gre za teoretsko disciplino, pomeni skoraj isto, kot da gre za neuporabno »nakladanje«.

sociološka »obsedenost« z iskanjem problemov morda res nekoliko nenavadna. Povzroča celo resignacijo, to pa nemalokrat privede do tega, da je raziskovalni rezultat več in ne manj odprtih vprašanj. Prispevki inovativne sociologije, ki izpod preproge izbezajo bolj ali manj prikrite neprijetnosti, so zato z vidika rutinskega urejanja prostora lahko dojeti tudi kot »nočna mora«, iskalci problemov pa hitro prekvalificirani v povzročitelje te more.

Če si torej zastavimo metaforično vprašanje, zakaj sociološki koncepti in spoznanja pri prostorskih specialistih – praktikih namesto resonance povzročajo večinoma disonanco, se nam ponuja troje sinteznih, seveda prav tako metaforičnih odgovorov:

- sociologija »oddaja na frekvencah«, ki jih ni v spektru urejevalskih in načrtovalskih strok;
- pri komunikaciji prihaja do tako hudih motenj, da je razumljivost majhna ali nikakršna;
- do sporazumevanja in interpretacije ne pride preprosto zato, ker je, kljub deklarirano drugačnim stališčem, sistem urejanja in načrtovanja prostora preveč zaprt in zato vpletanje drugih strok dojema kot ogrožanje lastne profesionalne identitete.

Ukvarjanje s temi vprašanji je bistveno, če hočemo končno priti do prepričljivega pojasnila, zakaj sociologija ostaja ob robu in ji ne uspe prodreti globlje v sistem urejanja ter načrtovanja prostora. V nadaljevanju bo govor o nekaterih ključnih konceptih, s katerimi poizkuša sociologija opisovati in razlagati nastajajoče postmoderne družbene razmere. Skušali bomo pokazati, da je spoznavanje teh teoretskih konceptov neposredno praktično uporabno, ker prispeva k prilagajanju in odzivanju formalnega sistema urejanja in načrtovanja prostora na nove, zahtevnejše razmere delovanja. Skratka, poglobljanje v teoretska vprašanja sodobnih družb je ključ do učinkovitejšega delovanja specialističnih sistemov, torej tudi sistema urejanja in načrtovanja prostora.

UPORABNOST TEORIJE

Vprašanje o razmerju med akademsko teoretskim in uporabniško sociološkim raziskovanjem in delovanjem je že klasično, kar dejansko pomeni, da je ves čas aktualno. Odgovor pa je pravzaprav dokaj preprost. Sociologija je predvsem interpretativna veda (Berger, 1981; Giddens, 1997). Zanima jo predvsem razumevanje in šele nato morda tudi delovanje. Sociologija lahko npr. precej prispeva k pojasnitvi številnih še vedno neukrotljivih prostorskih usmeritev v Sloveniji. Pojasni lahko strukturne razloge »sproščenega« individualnega graditeljstva, odkriva razloge močno zakoreninjene protimestne zavesti, ki spodbuja beg iz naših že tako majhnih mest, odgovarja na vprašanja, zakaj se naš prostor vse bolj »amerikanizira«, tj. avtomobilizira, zakaj se domnevno racionalni ljudje nemalokrat zelo besno odzivajo tudi na smiselne in nujne infrastrukturne posege v prostor, zakaj s prostorom kot nezamenljivo redko dobrino ravnamo, kakor da je brez vrednosti, itd. Razumevanje in interpretacija prostorskih pojavov sta seveda nujna, čeprav ne tudi zadostna pogoja za učinkovito delovanje, urejanje in načrtovanje prostora. Cinični um bi morda pripomnil, da razumevanje določene prostorske problematike niti ni nujni pogoj, morda je celo ovira za delovanje. Že dolgo je znano, da kompleksnost spoznanj lahko paralizira in demotivira. Ne glede na te stranske učinke pa je načeloma neizpodbitno, da je spoznavanje in razumevanje družbenega konteksta prostorskih procesov pogoj za uspešno delovanje, tj. urejanje in načrtovanje prostora.

S sociološko interpretacijo postane jasno tudi, da je večina prostorskih problemov taka, da jih skorajda ni mogoče zgrabiti celovito, da je torej potrebna **pragmatična redukcija**, ki omogoči aktivno delovanje. Vendar šele razumevanje pojava, ki je rezultat teoretsko domišljenih »akademskih« pristopov, omogoči tudi smiselno selektivnost in pragmatičnost oz. praktičnost. Skratka, še vedno velja, da je dobra teorija zelo praktična zadeva, zato je smiselna interpretacija problemov ključna za praktično reševanje. Zaradi tega teoretsko poglobljenih socioloških analiz ne morejo nadomestiti nekakšni »parasociološki« pristopi, ki jih v zadnjem času s precejšnim uspehom ponujajo povsem pragmatično, obrtniško usmerjene »pi-ar« (Public Relations) agencije. Ti obrtniško dodelani pristopi so sicer lahko učinkoviti, vendar le, če temeljijo na kar najbolj celostnem razumevanju družbenega konteksta, v katerem poteka določeno ozko, ciljno usmerjano delovanje.

Analiza specifičnosti družbenega konteksta šele ustvari razmere za **smiselno selekcijo problemov** in učinkovito uporabo številnih praktičnih tehnik, ki jih razvijajo parasociološke stroke in ponujajo vse številnejše agencije. Tako se lahko izognemo nesporazumu, ki mu podlegajo praktiki, ki jih zanima zgolj aplikativno znanje. Bliznjice so mogoče le tedaj, ko imamo opraviti s standardnimi problemi in bolj ali manj znanim družbe-

nim ozadjem. Postmoderno razpadanje rutin in drobljenje velikih sistemov pa povzroča, da se vse pogosteje soočamo z enkratnimi situacijami, ki seveda težko prenesejo uporabo standardiziranih rutinskih tehnologij, razvitih za uporabo v standardnih razmerah. Uporaba poenostavljenih, »trotil« tehnik v zelo zahtevnih razmerah seveda ne more dati optimalnih rezultatov⁴.

»Prevajanje« sociološke govornice v popularni jezik

Ob potrebni kritičnosti do ponudbe parasocioloških strok in tehnik je treba ustrezno kritično analizirati tudi praktični domet prave, v teoriji zasidrane »visoke« sociologije. Ali je torej abstraktna teoretična sociologija neposredno uporabna, oz. kaj storiti, da bi sociologija pri ciljni publiki pogosteje kot doslej sprožala **sinergetske resonančne odzive**?

Zdi se povsem jasno, kaj bi morala vsaj občasno storiti tudi akademska teoretska sociologija, da bi postala bolj priljubljena in s tem tudi vplivnejša. Truditi se je treba za hitrejšo in predvsem ustrežnejšo »prevajanje« sociološke govornice v popularni jezik in jezike drugih disciplin in sektorjev. **Sociološka teoretska analiza mora biti po potrebi sposobna sestopiti do obzorja vsakdanjega življenja**, kajti – če si znova pomagamo s Schutzom – posploševanje na visoki abstraktni ravni vsekakor ni nič drugega kot svojevrstna intelektualna stenografija. »Vedno, kadar je za problem, ki se raziskuje, potrebno, mora teoretik imeti možnosti (in sposobnosti – dodal D. K.), da svojo raziskovalno raven transformira na raven individualne človeške dejavnosti« (Schutz, 1995: 92) ali pa v jezik drugih podsistemov (sektorjev). Skratka, ker v večini primerov življenje od jutranjega vstajanja do nočnega počitka poteka rutinsko kot po receptih, naj bi sociologija poleg visoke abstrakcije obvladala tudi jezik »kuharskih knjig« (prav tam, str. 86), tj. univerzalni jezik, ki omogoča sporazumevanje prek številnih podsistemskih, tj. sektorskih meja⁵.

V novejšem času tudi številni teoretsko ambiciozni sociologi pristajajo na to metodo. Pristop, ki se je uveljavil kot **sociologija vsakdanjega življenja** prav gotovo ni zdravorazumska ali celo populistična banalizacija sociologije, temveč metoda, ki obeta izzivalne in produktivne interpretacije in orientacije. Konvergenca vsakdanjega mikrokozmosa in abstraktnega teoretskega makrokozmosa na določen način »rehabilitira« logiko zdravega razuma, ki je nemalokrat deležna hudega prezira, hkrati pa ne zmanjšuje »avre« abstraktnjšim analitikom ali teoretikom. Lahko bi celo rekli, da odpravlja sterilno razlikovanje med »teorijo in prakso« oz. zago-

⁴ V takih primerih je uporaba raznovrstnih »PR« tehnologij primerna toliko kot uporaba »trotil« kamer za profesionalno fotografiranje v zelo zahtevnih razmerah.

⁵ Ta ugotovitev velja tudi za vse druge stroke in seveda tudi za prostorske.

tavlja »spravo« med različnimi, včasih prav bojevito razpoloženimi sociološkimi šolami. Ta »nova sociologija« se zdi obetavna in neposredno uporabna pri urejanju in načrtovanju prostora.

Vendar te discipline ne moremo kar dodati na že tako preobsežen seznam »posebnih« sociologij. Nastanek »nove« sociologije se močno razlikuje od nastajanja drugih specializiranih sociologij. Pravzaprav sploh ne gre za novo sociologijo, temveč za sociološko refleksijo širokega spektra vsakdanjih (prostorskih) praks. Predmet te sociologije so **načini konstrukcije neštetih vsakdanjih dejanj in interpretacij**, pri katerih smo udeleženi prav vsi in to ves čas (celo v sanjah, tj. med spanjem). To je sociologija, ki nima skoraj nobenih težav z zbirkami podatkov. Vhodni analitični podatki so čutno nazorno navzoči in dosegljivi vsem, ker so dobesedno vzeti iz vsakdanje izkušnje vsakega posameznika oz. posameznice. Prav zato je temeljna zahteva sociološkega raziskovanja vsakdanjega življenja sposobnost poiskati ustrezno opazovališče. Raziskovalec se mora znati metodološko prestaviti v »zunanji« položaj, ki omogoča opazovanje, analiziranje in interpretiranje »življenjskega sveta«, katerega del je tudi sam. Taka poza zahteva seveda določeno spretnost »samozatajevanja«, predvsem pa sposobnost prepoznavanja kaotičnih vzorcev vsakdanjega življenja.

Metodologija sociologije vsakdanjega življenja seveda ni nič povsem novega. Schutzova fenomenologija je take sociološke pristope spodbudila že pred desetletji. Kljub temu se zdi upravičena domneva, da prav lomljenje modernistične rutine močno pospešuje analize vsakdanjega življenja. Opazovalcem in analitikom družbenega ni več zapovedana distanca do »zdravorazumskih« konstrukcij (Durkheim, 1895). Te zaznave postajajo vse pomembnejša metoda opazovanja: dojemanje prostora, časa, narave, zdravja, prehrane, potrošniška dinamika potreb in želja, variabilnost prostega časa, medijsko strukturiranje vsakdana, emocionalna ne/racionalnost vsakdanjega življenja, življenjski slogi, konstrukcije individualnih prostorov itd. Tudi tako temeljni pogoj za reprodukcijo vsakdanje rutine, kot je zaupanje, je hkrati »predmet« zdravorazumskega dojemanja sveta in obenem središče sociološke refleksije. Ta se ukvarja s **pogoji zagotavljanja legitimnosti urejanja prostorskih razsežnosti družbenega delovanja**.

Postmoderna fragmentacija pogledov

Včasih se zdi, da vse silne družbene spremembe, pri katerih bolj ali manj prostovoljno sodelujemo, še najbolj spreminjajo naš pogled (Jameson, 1999), naše opazovanje sveta oz. družbe. Zato je vtis novosti ali drugačnosti še toliko temeljitejši. Ko s časom zaznamo premik lastnega zornega kota, se begajoča slika nekoliko umiri in znova se oglasijo stara vpraša-

nja, le v drugačni perspektivi. Toda, kdor se le malo spozna na fotografiranje, ve, da tudi sprememba zornega kota in dispozicije lahko radikalno spremeni podobo. Številne klasične teme, npr. socialno razslojevanje, neenakost, prostorska segregacija ipd., se nam v novih razmerah vedno večje (post)modernistične diferenciranosti tako kažejo v še ne videlih raznolikih oblikah, ki jih težko interpretiramo s starimi konceptualnimi modeli. Prav zaradi tega nastaja vtis, da opisovanje in pojasnjevanje vse kompleksnejših družbenih stanj prehiteva (post) modernistično samorefleksijo. Obilje dokazov, podatkov, dogajanj, eklektične rekombinacije starega in novega, relativizacija še nedavno prevladujočih usmeritev ipd, vse to poudarja vtis zmedenosti, ki skorajda onemogoči analitično izluščanje temeljne poante, temeljne strukture, ki povzroča in vzdržuje to hiperdinamiko. Pravzaprav je relativizacija do nedavnih samoumevnosti ključni postmodernistični analitični pristop in ni dvoma, da prav ta značilnost močno otežuje interpretacijo tudi domnevno preprostih zadev. Zdi se torej, da kar najcelovitejša analiza dejansko zamegljuje, namesto da bi razjasnjevala pogled.

V »preprosti« modernih družbi je bilo opisovanje družbenega s povprečji, tj. prevladujočimi večinskimi trendi dopustno, pravzaprav pravilo. Večinska logika je bila dokaj prepričljiva in ni povzročala nejevere in prehudih dvomov. S postmoderno fragmentacijo družbenega delovanja in institucij pa postajajo taki opisi vse manj prepričljivi, naslovniki pa jih vse pogosteje dojemajo kot zavajajoče. Domala nemogoče je identificirati »realno večinskost« – kategorijo, ki naj bi določala referenčno orientacijsko točko. Sodobne družbe razpadajo na težko pregledno množico podob, z nepreglednimi medsebojnimi povezavami. Srednji sloj, ki je desetletja zagotavljal normativne standarde, se tanjša oz. razpada na številne podskupine, ki narcisistično zagovarjajo vsaka svojo pravico do »majhne drugačnosti«. Absolutne večine torej že dolgo ni več, težave povzročajo že iskanje oz. ugotavljanje relativne večinskosti. Skratka, kompleksnost modernih družb dosega raven, ko **postaja orientacija na podlagi »večinskosti« vse manj zanesljiva** in zato tudi vse bolj zavajajoča. Nastajanje manjšinske družbe zahteva nove, občutljivejše instrumente in rahločutnejše dojetje, ki bo sposobno zaznavati množenje raznolikosti potreb, interesov in vzpostavljanje novih, prehodnih struktur. Te razmere zahtevajo teoretsko pogumne in ambiciozne pristope, ki bodo nadomestili že precej zarjavele modernistične koncepte in ustrezneje opisovali ter razlagali vznikanje novih družbenih manjšin.

V začetku devetdesetih let je tako precej pozornosti pritegnil **koncept socialne izključenosti**, ki naj bi se domnevno odzval na spremembe v sodobnih družbah, npr. na pojav nove revščine, novih marginaliziranih skupin, (ne)uspešnost obstoječih socialnih politik, vprašanje socialnih pravic oz. socialnega državljanstva. Nov koncept je družbene skupine razporejal horizontalno, na večji ali manjši oddaljenosti od središčnih položajev. V bistvu je šlo pri tem za »prostorsko« logiko. Na podlagi večje

ali manjše bližine ali oddaljenosti in dostopnosti je določal »insiderje in outsiderje«, tj. skupine, ki so bolj ali manj dominantne oz. bolj ali manj marginalne. Ta koncept se je razmeroma hitro uveljavil zlasti v formalno-institucionalni rabi v Evropski uniji. Bolj kritičnim in »konservativnim« interpretom se je takoj porodil ugovor, da je poglavitni učinek takih »prenov« zgolj ali predvsem relativizacija še vedno problematičnih odnosov družbene (ne)enakosti. Taki ugovori verjetno res niso povsem brez podlage, kajti pogosto se primeri, da gre pri navidezno inventivnih pristopih zgolj za »staro vino v novih steklenicah«.

Vendar je, kljub potrebni skepsi in previdnosti, inovativnost pri uvajanju novih konceptov za opisovanje prehoda v postmoderno družbo pravzaprav dobrodošla, saj tudi »pretakanje« (prenova oblike) lahko prispeva k razjasnitvi slike. To velja tako za razvite moderne družbe, ki prehajajo v postmoderno, kot tudi za nekdanje socialistične družbe, za katere se je uveljavil izraz »tranzicijske«. Pravzaprav gre v obeh primerih za tranzicijske družbe, ki jih težko interpretiramo s starimi koncepti. V obeh primerih udomačene in utrjene klasične kategorije ne zmorejo več ustrezno opisovati vse bolj fragmentirane družbene strukture in dinamike.

Čeprav se torej zdi, da se npr. družbene neenakosti kot nedvomno enega središčnih socioloških problemov ni mogoče več lotevati zgolj s starimi, klasičnimi koncepti in na način, ki je razrezal družbeni korpus na različne vertikalno in hierarhično razporejene rezine, plasti, sloje ali razrede, pa je močan tudi vtis, da je temeljna zamisel koncepta »družbena izključenost« nedorečena ali celo nekonsistentna. Vendar razprava o družbeni neenakosti v novih tranzicijskih ali postmodernih razmerah skoraj ne more biti drugačna. Čas velikih, (pre)lepo zaokroženih konceptov in teorij je mimo. Sociologija se mora ukvarjati z vedno težje pregledno množico naglo menjavajočih se vtisov in podob. Ena od nujnosti in hkrati nevarnosti nastajajočega družbenega kalejdoskopa pa je prav relativizem oz. težavnost razločevanja manj in bolj pomembnih vtisov in podob.

Glasi dvom o tem, ali so novi pristopi sploh drugačni od klasičnih modernističnih, ali gre res za »novo vino« ali pa le za »nove steklenice«, je torej povsem na mestu. Kljub temu nimamo izbire. Poizkušati je treba uvajati nove, predvsem bolj inkluzivne koncepte oz. pristope – take, ki razširjajo zorni kot opazovanja in tako vsaj v izhodišču vključijo v analizo vse številčnejše in zato tudi težko opazne prvine, ki sicer s tradicionalnih, modernističnih pristopih sploh ne bi bili deležne ustrezne pozornosti.

Zaradi številnih odprtih vprašanj, ki jih odpira prehod v postmoderno družbo, je ukvarjanje s teorijo nujno. Le teorija lahko ponudi nove koncepte, ki bi zadovoljivo interpretirali vse bolj »zmedeno« postmodernistično dogajanje. Po drugi strani pa je težko pričakovati, da bo resna sociologija ponudila neposredno uporabne, celo standardizirane rešitve. Zato je tudi nujna komunikacija med akademskimi, teoretskimi koncepti

in neposredno urejevalsko ter načrtovalsko prakso. Odprto pa ostaja vprašanje, kako bi ta komunikacija najboljše stekla.

Ni si težko predstavljati, da »tranzicija« v postmoderno družbo povzroča obilo težav, zmede in celo zagat, ki se na teoretski ravni kažejo kot intrigantna spoznavna vprašanja, na praktični ravni pa povzročajo frustracije in nemoč pri opazovanju dramatičnega spreminjanja usod posameznikov in družbenih skupin. Problem je v tem, da z razpadom »večinskosti« kot temeljne usmerjevalne kategorije te vloge ne more prevzeti »manjšinskost«. Znašli smo se torej v razmerah, ko se zaradi močno povečane družbene kompleksnosti in sorazmerno s tem tudi težavnosti pri prepoznavanju razmerij med novimi »postmodernimi« strukturami krepko **povečuje tudi zahtevnost upravljanja in načrtovanja.**

Položaj je dokaj alarmanten tudi zaradi močne inercije modernistične formalne logike, ki je zaradi prevelike kompleksnosti vse manj sposobna vsebinskih presoj (Offe, 1987). Tudi v primerih, ko modernistične institucije dojamejo razsežnosti problema, so se večinoma nesposobne aktivno prilagoditi novostim. Zato je v sodobnih družbah vedno bolj preteča nevarnost precenjenosti integrativnih kapacitet oz. zmožnosti smiselnega integriranja vedno večjega števila novosti. Deli družbe so morebiti že sposobni postmoderne fleksibilnosti ali elastičnega preoblikovanja, nekateri pa prav gotovo še ne zmorejo prilagoditve dinamičnim spremembam, ki spodjedajo »tradicionalne« strukture in orientacijske točke. Posledica je problematično sobivanje »starega in novega«. To je sicer lahko tudi prijetna raznovrstnost, večinoma pa povzroča zaplete in celo konflikte.

Slovenska družba s precej intenzivno tranzicijsko dinamiko v tem pogledu seveda ni izjema. Celo nasprotno, tranzicijski procesi neizbežno sprožajo nova razmerja in nova razmejevanja, nove razporeditve od središčnosti do obrobnosti. Pravzaprav je to prestrukturiranje ena temeljnih značilnosti tudi naše tranzicije. Čeprav se družba načeloma sicer odpira navzven in navznoter, številni analitiki ugotavljajo, da poleg novih elit nastajajo tudi »novi marginalci«, tj. nove robne skupine, ki kljub načeloma odprtim mobilnostnim in promocijskim kanalom pri svojih poizkusih »središčenja«, tj. borbe za svoj »prostor pod soncem«, naletijo na ovire, ki so posledica togosti in dolgih odzivnih časov formalnih sistemskih mehanizmov. Relativno težo problema v naših konkretnih tranzicijskih razmerah povečuje svojevrstna tranzicijska divergentna optika, škileč pogled, ki je hkrati uperjen v preteklost in prihodnost, ob tem pa mu iz obzorja uide sedanost. Skratka, tranzicijska družba, ki se trudi napredovati iz »socializma v kapitalizem«, je nekako »slabovidna« pri opazovanju sedanosti. Ustvarjajo se predstave, kot bi temna (socialistična) preteklost neposredno prehajala v svetlo evropsko prihodnost. Zaradi tega je smiselna korekcija optike oz. predvsem izostritev in nastavitve pogleda na sedanost.

Družbena konstrukcija prostora

Začeli smo s tezo, da se zaradi sistemske oz. disciplinarne nedorečenosti načrtovanja in zaradi nedorečene vloge sociologije v tem interdisciplinarno vse zahtevnejšem delovanju vedno znova ubadamo z »začetniškimi« problemi – s temeljnimi **komunikacijskimi zagatami**. Težave se kažejo kot terminološke neuskklajenosti, nezdržljivost zbirk podatkov, neskladnost metodoloških pristopov, neproduktivna disciplinarna tekmovalnost, tragikomični ekskluzivizem itd. V ozadju teh preštevilnih težav pa je mogoče opaziti tudi resnejše razlike glede temeljne hierarhije družbenih in prostorskih problemov. Skratka, širok spekter ovir preprečuje dejavnejše sodelovanje sociologije v obstoječem sistemu načrtovanja prostora.

Ker pa je tudi družbeni položaj (prostorskega) načrtovanja že dalj časa nezavidljiv, se zastavlja zanimivo vprašanje, ali ne bi dejavnejša vloga sociologije prispevala k vzajemni krepitvi položaja in učinkovitosti. Izhodiščna predpostavka oz. motivacija tega besedila je hipoteza, da bi bilo intenzivnejše vključevanje analitičnih in intepretativnih potencialov sociologije v sistem prostorskega urejanja in načrtovanja vzajemno koristno.

Vključevanje sociologije v ta sistem odpira in problematizira eno ključnih načel modernističnega delovanja: vprašanje odprtosti specialistično izdiferenciranih podsistemov. Zagovor odprtosti sistema urejanja prostora za sociologijo (in seveda tudi druge družboslovne discipline) temelji tudi na predpostavki, da se **prostor »učinkovito« izogiba disciplinarnim zamejitvam**, kar pomeni, da urejanje in načrtovanje prostora ni samo prostorski problem. Urejevalski in načrtovalski posegi v prostor zadevajo najvišje državne interese, obenem pa neposredno določajo tudi individualne, najbolj osebne usode. Urejanje prostora zato neizbežno sproža različne odzive, ki se razvrščajo od obrambe strateških interesov državne suverenosti do arhetipskih individualističnih reakcij, ki branijo »naravno« pravico do lastnega »življenjskega prostora«. Nemalokrat so odzivi tako siloviti, da celo povsem onemogočijo umirjeno in racionalno (strokovno) razpravo. Znamenita fraza, da naj morebitne prostorske zaplete ali celo konflikte reši t. i. stroka, zato že dolgo ni več prepričljiva. Dejansko so strokovne presoje in odločitve za neko prostorsko različico lahko zgolj podlaga za interesno, družbeno, tj. politično odločitev.

Zato sociologija, ki se »specialistično« ukvarja z načini legitimizacije – z doseganjem upravičenosti delovanja v konkretnem družbenem (zgodovinskem) kontekstu, lahko bistveno prispeva k jasnejšemu razumevanju prostorskih pojavov. Argumentacija temelji na predpostavki, da tudi **fizični prostor vedno nastopa kot družbena kategorija**, da je torej delovanje in učinkovitost urejanja in načrtovanja prostora v temelju odvisna od »družbene konstrukcije realnosti« (Berger, Luckmann, 1988), ki je rezultat kompleksne dialektike fizičnih danosti ter formalne in neformalne

strukturiranosti družbenih interesov, potreb in želja. Redka so obdobja, ko je mogoče ta sistem rutinsko tako izpopolniti, da legitimnost urejanja prostora ni problem. In nasprotno, skoraj vedno je sistem urejanja in načrtovanja prostora šibak prav pri doseganju legitimnosti. Še posebej pa postaja zahtevno doseganje legitimnosti v razmerah postmoderne erozije prepričljivosti državne avtoritete⁶.

Epistemologija družbenih ved upošteva to dvojnost, problema pa seveda ne rešuje. Kljub vse bolj dovršenemu in obširnemu vedenju ter tehnikam empirične obdelave prostora ni mogoče spregledati obstoja dveh zelo različnih načinov dojemanja prostora, ki proizvajata tudi močno različne podobe in rabe konkretnega prostora:

- **»naturalistični« pristopi** obravnavajo konkretni fizični prostor kot klasični znanstveni raziskovalni objekt, ki ga lahko empirično merimo in analiziramo. Tako pridobljeni podatki so standardizirani in primerljivi ter omogočajo visoko legitimno spoznavanje in interpretacijo obravnavanega prostora.
- **»konstruktivistični« pristop** pa upošteva, da je tudi fizični prostor kognitivno posredovan in dojet, zato o konkretnem prostoru obstaja »nešteto« variant, ki jih skorajda ni mogoče standardizirano obdelovati, pojasnjevati, analizirati in interpretirati (več v Kos et al. 2000).

Ta dva pristopa sta seveda medsebojno povezana, vendar to ni preprosta mehanska vzročno-posledična zveza. Informacije, ki jih dobimo z naturalističnim pristopom, igrajo pomembno vlogo tudi pri osebnih konstrukcijah prostora in, nasprotno, individualne prostorske konstrukcije vplivajo na selektivno dojemljivost empiričnih informacij o prostoru. Dоследno vztrajanje pri togi (mehanski) povezavi med naturalističnim in konstruktivističnim pristopom pa nas hitro privede do najbolj vulgarnega prostorskega determinizma. Ključno za razumevanje zapletov, ki nastajajo v procesu legitimizacije strokovnih pristopov k prostoru, je upoštevanje teh dveh kompetitivnih pristopov.

Zaradi »zgodovinskih« razlogov, o katerih bo še govor, je naturalistični pristop deležen bistveno večje pozornosti kakor drugi, konstruktivistični pristop. Iluzija, da je mogoče »misliti« prostor zgolj v njegovih fizičnih in sorazmerno enostavno merljivih razsežnostih, je temeljna samoprevara večine upravljavcev in načrtovalcev prostora. Ta iluzija sicer v novejšem času nekoliko blede, vendar je kljub temu temeljni razlog za vse hujše težave pri doseganju legitimnosti urejanja in načrtovanja prostora ali, preprosto rečeno, pri formalno-sistemskih posegih v prostor. Modernistično vzgojeni specialisti za prostor s precejšnjim nelagodjem in skepsjo sprejemajo, da konkretni fizični prostori v postmoderni vse intenzivneje

⁶ Tu seveda zadevamo ob občutljivo vprašanje vloge ideologije pri urejanju prostora oz. ideoloških funkcij urejanja prostora. Radikalci bi na grozo prostorske stroke ugotovili, da so prakse zidave pravzaprav »petrifikacija ideologije«, manj radikalni pa govorijo o »integrativnem« potencialu urejanja prostora.

»sublimirajo« v neskončno variabilne subjektivne mentalne prostorske podobe.

Zamisel o družbeni konstrukciji prostora se zdi večini družboslovcem že povsem domača, očitno pa to ne velja za stroke s tehnično-inženirskimi koreninami. To potrjuje očitna »zbeganost« oz. dezorientacija t. i. klasičnih prostorskih strok v tranzicijskih ali postmodernih družbah. Tradicionalne prostorske stroke imajo pri tem težave tudi zato, ker so slabo opremljene za vključitev teh nestandardiziranih kognitivnih prostorskih konstrukcij v svoj repertoar. Na tej točki se dejansko na široko odprejo možnosti za pritegnitev sociologije oz. družboslovja v analize in interpretacije prostorskih vprašanj in problemov. Ne nazadnje je tudi čas zelo primeren za razširitev repertoarja in nabora prostorskih strok. Dolgo časa so te zamisli krožile zgolj znotraj družboslovja, zdaj pa opešana legitimnost klasičnega sistema urejanja in načrtovanja prostora samodejno povečuje zanimanje za te teme tudi na drugem »naravoslovnem bregu«.

Strukturiranje kot vrednotenje in razvrščanje družbeno prostorskih pojavov je pri tem eden ključnih problemov. Stroke, ki se specialistično ukvarjajo s fizičnim prostorom, tega same res ne morejo rešiti, kajti ni mogoče najti prostorske teme, problema, ki bi bil zgolj in samo prostorski. Vedno je tudi družbeni problem, še več, največkrat prav »**družbenost**« iz določenega prostorskega pojava naredi problem. Nepriznavanje te logike povzroča velikansko izgubo energije, obenem pa tudi močno najeda potrebno samozavest specialističnih prostorskih disciplin.

Komunikativno strukturiranje problemov

Eden ključnih problemov, pri katerem je vloga družboslovja oz. sociologije nepogrešljiva, je torej **strukturiranje problemov**. To je pravzaprav določanje problemskih prioritet v konkretnem družbenem okolju, ki je podlaga za neizbežno selektivno delovanje. Na prvi pogled se morebiti zdi, da je taka zastavitev obotavljanje ali nekakšno »načrtovanje zamude«. Vendar je v strokovni literaturi mogoče najti prepričljive argumente, da je zlasti pri uporabniških raziskovalnih projektih končni cilj bolj ali manj odvisen prav od kakovostnega strukturiranja raziskovalnega polja. Zato je tej začetni fazi smiselno posvetiti ustrezno pozornost. Seveda pa je za uresničitev tega nujen pogoj, da je tudi naročnik prepričan v smiselnost takega pristopa.

Način in postopek strukturiranja problemov se pri aplikativnih raziskavah precej razlikujeta od čistih »akademskih«, tj. temeljnih raziskav. Pri teh je kar največja raziskovalna avtonomija nedvomno temeljni standard. To velja tudi za začetno fazo – strukturiranje raziskovalnega polja. Če pa pri aplikativnih raziskavah med naročnikom in izvajalcem ni ustreznega dogovarjanja in koordinacije, se pogosto zgodi t. i. »**napaka**

tretje vrste« (Dunn, 1981), ko raziskovalci »pravilno rešijo napačen« problem. Ta, nedvomno tudi v naši raziskovalni praksi pogost problem je sicer na neformalni ravni dobro znan, vendar pa je redko tudi formalno zaznan oz. ugotovljen. Številni razlogi za to so povsem »človeško razumljivi«, čeprav teh odstopanj tako seveda ni mogoče opravičevati.

Seveda pa lahko tudi na podlagi izkušenj drugih raziskovalcev (Offe, 1987, Parsons, 1995) ugotovimo, da je »napaka tretje vrste« precej širši, skorajda univerzalen problem. Prav tako so znani že tudi postopki, ki lahko ublažijo ali celo povsem odpravijo to napako. Zdravorazumska logika se glede tega ujema s strokovnimi nasveti. Tako »odstopanje« je mogoče najbolj enostavno in produktivno izločiti z ustrežno **komunikacijo med naročnikom in izvajalcem**, in to predvsem v začetni raziskovalni fazi. Res pa je, da to komuniciranje ni enostavno prav zaradi zgoraj omenjenih težav, ki preprečujejo intenzivnejše vključevanje sociologije v sistem urejanja in načrtovanja prostora. Predpostavka komunikacije je seveda sposobnost vsebinskega »interdisciplinarnega dialoga«. Tako pridemo do tavnološkega sklepa, da je komuniciranje problem, ker vpleteni ne znajo komunicirati med seboj.

Komunikacijske težave včasih nastanejo zaradi ne dovolj diskretne ali nedvoumne razdelitve vlog. To je še zlasti problem za tiste predstavnike naročnikov, ki zaradi svojega položaja v birokratski hierarhiji razumejo komuniciranje tudi kot tekmovanje ali celo ogrožanje svoje vloge in statusa. Zato se pogosto zatekajo v **formalistični diskurz**, ki pa pri raziskovalnem delovanju po definiciji ne more biti uspešen. Kot je znano, so lahko formalizirane zgolj procedure, ki se ponavljajo, so torej že rutinske. Pri raziskovanju pa gre, prav nasprotno, za odkrivanje novih vsebin in novih procedur, zato tak pristop ne more biti formaliziran. Skratka, zaradi razlik med »birokratskim« (formalnim) in »akademskega« (substancialnim) diskurzom pogosto nastanejo težave, ki lahko zavrejo, v najslabšem primeru pa tudi onemogočijo produktivno, tj. smiselno dogovarjanje o strukturi raziskovalnega problema. Z vidika sociologije so tudi take blokade zanimivi raziskovalni problemi, bolj pa bi se morali nad tem zamisliti uporabniki in naročniki.

Skupno razpravljalno polje?

Glede na poznavanje modernistične logike disciplinarne avtonomije seveda ni mogoče pričakovati, da se bodo ovire kar nenadoma sesule in bo nastopilo plodno obdobje sodelovanja. Ključna poanta tega uvoda je drugačna. Prizadevati si je treba za nastanek **skupnega diskurzivnega polja**, kar pomeni, da bi morali biti obe strani motivirani za nastanek skupnega razpravljalnega prostora, ki bi omogočal »prevajanje« in usklajevanje specialističnih jezikov in konceptov. V nasprotnem primeru bo komuni-

kacija med »prostorci in neprostorci« še naprej bolj ali manj ignorantsko, celo arogantno medsebojno posiljevanje, ne pa argumentirano prepričevanje⁷. Najprej pa je seveda treba doseči soglasje, da je sistemska »interpenetracija« kot spoznavanje, sporazumevanje in usklajevanje sicer avtonomnih strokovnih disciplin v obojestranskem interesu. Glede na očitno družbeno konstrukcijo prostorskih problemov to ne bi smelo biti pretežko.

Uvodni razmislek o vlogi sociologije v sistemu urejanja in načrtovanja prostora nas logično znova vrača k splošnim kontekstualnim pogojem tega še nerealiziranega partnerstva. Če delujemo, načrtujemo, urejamo v okolju, za katerega je značilna **specifična mešanica tradicionalizma, modernizma in postmodernizma**, so razmere za učinkovito formalno regulacijo seveda nadpovprečno težavne. Jasno je, da je formalni (formalistični) sistem urejanja in načrtovanja prostora mehanizem, ki je lahko razmeroma učinkovit v modernem okolju ali v družbah z večinoma »samoumevno« legitimnostjo (upravičenostjo) formalnega delovanja in formalnih institucij. Ko pa se družbeni kontekst začne spreminjati in formalna racionalnost ni več sama po sebi dovolj prepričljiva, je kriza na tej logiki zasnovanih usmerjevalnih instrumentov neizbežna. Prav to se dogaja s prehodom iz moderne v postmoderno družbo. Nelagodje skrbnikov za formalno korektno urejanje prostora je ob tem seveda razumljivo.

Še posebej zmedeno pa je stanje v okoljih, v katerih modernistična formalna racionalnost v tekmi s predmoderno tradicionalistično »naravno« logiko ni uspela prepričljivo »zmagati«. Velik obseg neformalnih in nelegalnih, vendar za velik del prebivalstva legitimnih posegov v prostor je zgovoren kazalec neodločenega rezultata tekme med tradicionalizmom in modernizmom na področju urejanja prostora. Jasno je torej, da je smiselno veliko energije usmeriti prav v analizo in raziskovanje tega zelo (z)mešanega družbenega konteksta, ki se, zlasti v družbah na prehodu, nadpovprečno hitro spreminja. Specifična koalicija predmodernosti, modernosti in postmodernosti, ki sestavlja družbeno ozadje urejanja in načrtovanja prostora, v Sloveniji naravnost izziva poglobljeno in lucidno sociološko analizo.

Priložnosti za intenzivnejše vključevanje sociologije v sistem urejanja in načrtovanja prostora s tega vidika ne bi mogle biti boljše. Sociologija ima akumuliranega precej potencialno uporabnega znanja, povpraševanje je tudi kar veliko, le ustreznega prostora menjave, kjer bi se srečevala ponudba in povpraševanje, še ni. Že v tem uvodnem besedilu je bilo omenjenih nekaj tehtnih razlogov, ki otežujejo nastanek interpenetracijskega prostora kot nekakšne borze idej; nepoznavanje, nerazumevanje, razočaranja zaradi neizpolnjenih prevelikih pričakovanj, neproduktivna

⁷ O smiselnosti skupnih diskurzov v postmodernih diferenciranih družbah npr. piše tudi Močnik (1999). To je tudi ena od temeljnih poant moje knjige Racionalnost neformalnih prostorov (Kos, 1993: 85–97).

disciplinarna tekmovalnost in vse bolj smešna cehovska zaplankanost itd. so prav gotovo realne ovire za vzpostavitev produktivnega sodelovanja.

Svoj del »odgovornosti« mora pri tem samokritično prevzeti tudi sociologija. Malo je verjetno, da bo vzpostavljeno produktivnejše sodelovanje, če se ne bo tudi sociologija bolj podredila formalnim »pravilom igre«, ki so konstitutivna za sistem urejanja in načrtovanja prostora. Sociologija bi morala biti spretnejša pri premagovanju ovir, ki preprečujejo njeno neposrednejšo vključitev v ta sistem. Povsem jasno je, da v nasprotnem primeru še tako odlične sociološke analize in interpretacije ne bodo sprožale ustrezne resonance znotraj tega specialističnega sistema. Prav gotovo bi se tako precej izboljšale možnosti za doseganje legitimnosti, posledično pa seveda tudi učinkovitost urejanja in načrtovanja prostora.

Ta visoki cilj pa je tudi temeljni motiv za nastanek tega besedila. Naslednje poglavje bo obravnavalo probleme doseganja legitimnosti v novih postmodernih družbenih razmerah, kar je ključni vzrok za vse hujše zagate pri formalnem urejanju in načrtovanju prostora. Obravnavanje tega vprašanja naj bi prispevalo tudi k nastajanju skupnega interpenetracijskega razpravljalnega polja. Konkretna motivacija za to »skupno podjetje« je spoznanje, da je urejanje in načrtovanje prostora zašlo v težave predvsem zato, ker se ni uspelo sproti odzivati na vse zahtevnejše pogoje delovanja na prehodu v postmoderno družbo.

DRUŽBENA KOMPLEKSNOST IN LEGITIMIZACIJSKI PROBLEM

Modernistični razvoj je privedel do kompleksne formalizirane in institucionalizirane »delitve dela« med številnimi družbenimi podsistemi. Urejanje in načrtovanje prostora je zgolj eden od podsistemov, ki so se »osamosvojili« iz prej enotnega upravljaljskega sklopa. Kot je bilo že omenjeno, se prostor nadpovprečno »upira« neizbežno redukcionističnim formaliziranim obdelavam, ki močno utesnjujejo raznovrstnost pomenov in rab prostora. Zato potrebuje sistem urejanja in načrtovanja prostora dodatno podporo. V modernih družbah z utrjeno in legitimno formalno državno avtoriteto ta problem ni preveč izrazit. V še ne povsem moderniziranih družbah pa je podpore premalo, zato mora formalni in legalni sistem urejanja prostora tu stalno tekrovati z »naravno« neformalno logiko urejanja oz. poseganja v prostor⁸. Za mnoge presenetljivo se podobna »tekma« dogaja tudi na prehodu v postmoderno družbo. **Podpora formalnemu sistemu urejanja prostora ni več samoumevna**, predvsem pa ni več dovolj prepričljiva, zato se začne znova poglobljati prepad med redukcionističnimi in zato vse manj legitimnimi formalno-sistemskimi pristopi in vse bolj raznovrstnimi predstavami in uporabami konkretnega prostora⁹.

Pravzaprav je že sama raba termina »prostorski resor« problematična, kajti fizičnega prostora ni mogoče segmentirati ali razdeliti na posamezne ravni in ga nato obravnavati po »koščkih«. Očitna težava je v tem, da uveljavljeni modernistični metodološki pristop ne omogoča »misliti prostora«, temveč proizvaja le posamične, tj. parcialne poglede na prostor. Zaradi svoje ne celovitosti oz. redukcionizma formalno sistemsko urejanje prostora bolj ali manj »vznemirja« uporabnike. Če se nezadovoljen uporabnik prostora zapiči v ta redukcionizem, je navadno deležen nasveta, naj pogleda še druge in vse naslednje vidike¹⁰. Problema tako seveda ni mogoče rešiti, kajti **nemogoče je »strokovno« obdelati vse možne poglede** na konkreten prostor. Neizbežna posledica je »redukcija« (zožitev) pogledov. Težave pa seveda nastopijo, kadar tako zožen pogled nastopa kot celovit, vseobsegajoči pogled.

Pravzaprav težave nastopijo šele tedaj, ko ljudje tega redukcionizma ne sprejemajo več, ko se strokovni, vendar parcialni pogled preveč razlikuje od uveljavljenih celostnih ideoloških zdravorazumskih pogledov in pomenov. Tedaj tudi strokovno podkrepljeno urejanje in načrtovanje prostora naleti na vse hujše legitimizacijske težave. Sociološko zelo zanimivo

⁸ O neprepričljivosti formalne racionalnosti zaradi predmodernih ostankov in postmodernih nastavkov več v: Kos (1993).

⁹ Tu se dotikamo temeljnih vprašanj razmerja med moderno in postmoderno, ki je že kar nekaj časa v središču družboslovnih razprav. Med vplivnejšimi razpravljavci pa so nedvomno Lyotard, Foucault, Jameson, Harvey, Featherstone itd.

¹⁰ Postopek močno spominja na igranje z »ruskimi babuškami«.

pa je zlasti vprašanje, zakaj so v sodobnih družbah ljudje vse manj pripravljeni sprejeti (legitimizirati) formalno-sistemski redukcionistični pogled na prostor.

Problema redukcionizma vse bolj diferenciranih strokovnih podsistemov tako ni mogoče zadovoljivo rešiti, ker je sestavni del modernistične »zgodbe«. Največ, kar lahko storimo, je, da se ga zavedamo in ga poizkušamo zmanjševati. Tu pa seveda naletimo na odpor uveljavljenih disciplin in resorjev, ker to priznanje ogroža njihovo strokovno legitimiteto. Pogost oz. kar običajen odziv je utrjevanje obrambnih zidov (plotov), ki ločujejo različne (prostorske) discipline, a to seveda problema ne rešuje, temveč ga samo še pogloblja. Mnogo ustrežnejše bi bilo spraševanje, zakaj nam celota vedno uide, zakaj nikakor ni mogoče obdelati vseh vidikov, zakaj so torej tudi najstrokovnejši pristopi obsojeni na partikularizem.

Orientacijska kriza ali »kriza smisla«

Skepticizem, ki razjeda legitimizacijske procese, je pravzaprav bistvena prvina refleksivnih interpretacij v »visoki moderni«, kot nekateri sociologi tudi označujejo obdobje postmodernizacije (Beck, Giddens, Lash, 1994). Zaradi tega postane v teh okoljih nadaljnja modernizacija kot smotrna formalno-racionalna diferenciacija družbenih podsistemov ena večjih težav. Po eni strani refleksivnost omogoča dezinstitutionalizacijo, decentralizacijo, odprtost odločevalskih postopkov, to pa vse prispeva k osamosvajanju individualnih in kolektivnih akterjev v odnosu do utesnjujočih formalnih pravil delovanja. To opisujemo kot individualizacijo, emancipacijo, avtonomizacijo, samoupravo, osvobajanje od tradicionalnih dolžnosti, rutin, resnic in pričakovanj itd. Po drugi strani pa ni več usmerjevalnega in koordinacijskega središča, ki bi omogočalo smiseln pregled nad celoto. Zaradi **vse manjše preglednosti** se zato kljub oz. prav zaradi večje refleksivnosti posameznikov in institucij vrstijo nepričakovani zapleti, ki ogrožajo še nedavno samoumevno funkcioniranje družb celo na ravni vsakdanjega življenja. Predvsem ti nenadejani učinki oz. tveganja so spodbudili Becka (1992), da je družbe visoke moderne označil kot rizične družbe.

Čeprav je bilo svarila o **težko obvladljivih posledicah razvoja modernih družb** slišati že zelo zgodaj¹¹, je bila rizična plat modernizacije večino časa v senci mnogih, predvsem tehnoloških »pridobitev« modernega razvoja. Za mnoge razvojne, progresivistične optimiste je zato težko sprejemljiva ugotovitev, »da je za moderne družbe najbolj značilna visoka

¹¹ Najbolj znana so t. i. ludistična oz. čartistična gibanja z začetka industrijske revolucije (Thompson, 1964).

stopnja togosti in nefleksibilnosti« (Offe, 1987: 19). To oceno je seveda treba relativizirati in jo presojati glede na razmerje med številom možnih in dejansko izvedenih izbir (opcij). Če namreč primerjamo »moderne« družbe s »predmodernimi«, povečevanja števila izbir seveda ne moremo interpretirati zgolj kot slabost, prej kot težko dosegljivo želeno stanje. Jasno je, da majhno število izbir zmanjšuje tudi število kombinacij in s tem seveda tudi bistveno zoži »horizont svobode«.

Neposredna nezaželena posledica povečevanja števila izbir v modernih družbah pa je sorazmerno vedno **težja izbira »prave možnosti«**. Iz tega izvirajo npr. tudi zelo pavšalne sodbe o krizi vrednot v modernih družbah. Kljub nostalgicnim protimodernističnim inspiracijam teh kritik je resnični paradoks v tem, da je največja »pridobitev« razvitih modernih družb – velikansko povečanje razpoložljivih možnosti – hkrati tudi vir velikih zagat. Stanje je primerljivo s položajem človeka, katerega sposobnost odločanja je močno otežena ali celo onemogočena prav zaradi prevelikega števila razpoložljivih izbir in premalo jasnih prioritiet. Če nekoliko karikiramo, bi lahko rekli, da modernistično bogastvo izbir spominja na znano zgodbo o oslu, ki ima na voljo več kopic sena, vendar umre od lakote, ker se ni sposoben odločiti, s katerega kupa naj bi začel jesti.

Vse nepreglednejša kompleksnost sistema akterjem zelo otežuje celovit vsebinski vpogled v pogoje in posledice odločitev in ravnanj. Brez »pragmatičnih« poenostavitev, tj. brez rutinizacije, bi sistem zablokirali ali celo razpadel. Bistveno vprašanje modernizacije je torej **koordinacija podsistemov**¹². Nezmožnost avtonomnih vsebinskih presoj je ena najusodnejših značilnosti modernih družb. Tudi obilje razpoložljivih podatkov velikokrat prej otežuje kakor lajša izbiranje. Težava je v komunikacijskih teorijah znana kot informacijska preobremenitev. Moderna družba tako vse bolj postaja »hidra«, ki ji poganjajo vedno nove glave, sposobnost koordinacije domnevno avtonomnih elementov pa ne dohiteva hitrega naraščanja potreb¹³. Paradoks je seveda v tem, da prav tiste značilnosti, ki so omogočile »turbo razvojno dinamiko modernih družb«, povzročajo tudi take preobremenitve sistema.

Ta strukturna zagata neprestano spodbuja: a) kritike ustreznosti standardizacije, rutinizacije in drugih poenostavitev, ki jih narekuje (pre)velika kompleksnost sistema; b) iskanje rešitev, ki bi znova omogočile vsebinske presoje in izbire. Ko postane odsotnost institucije, ki izvaja družbeno koordinacijo zakonito in zanesljivo (Offe, 1990: 21), opazna, posta-

¹² Tega se je zavedal že Weber, ki pa je predpostavljala, da je mogoče delne racionalnosti (modernosti) spojiti v sprejemljivo sintezo z »etiko odgovornosti«. Drugi si marsikaj obetajo od »etike solidarnosti« (Keane, 1990).

¹³ V socioloških teorijah je problem znan že dolgo. Najodmevnejša je verjetno Webrova metafora o »zlati kletki«, v katero se nehote (?) ujamejo člani modernih družb. Prevelika specializacija, tj. diferenciacija institucij, v katerih delujejo »strokovnjaki brez duha in užitarji brez srca« (Weber, 1988: 206), v končni fazi otežuje izrabo bogastva izbir. Kasneje je kritiko modernistične specializacije razvijala zlasti frankfurtska šola kritične teorije.

ne problematično zagotavljanje bistvenih načel demokratičnih modernih družb – **legalnost in legitimnost** ter seveda **učinkovitost**, tj. praktičnost oz. pragmatičnost. Za modernizacijo sta torej značilna dva disjunktivna procesa: a) proces stalnega povečevanja izbir in b) kvalitativno naraščanje potreb po **koordinaciji in kompatibilnosti**. Ves čas smo soočeni s potencialno nevarnostjo, da en odnos izniči pozitivne učinke drugega.

Poznavanje teh težav učinkovito preprečuje naivno vero v »konec zgodovine« (Fukujama, 1992), pomaga pa nam tudi uvideti **ključni problem prehoda iz moderne v postmoderno**. Od uspešne rešitve tega problema je odvisno, ali bo postmoderna družba predvsem zmedena fragmentarnost ali pa bodo posodobljene koordinativne zmogljivosti res omogočile večjo svobodo in avtonomijo vse bolj raznovrstnih akterjev. Skratka, razvojni model, ki omogoča težko predstavljivo možnost izbir, naleti na omejitve, ki naraščajo zaradi sorazmerno pomanjkljive sposobnosti vsebinskih presoj. Vedno težje je tudi dosegati soglasje o smiselnosti konkretne izbire. To je vse večji problem tudi zato, ker moramo upoštevati emancipacijske interese subjektov in učinkovitost mehanizmov regulacije, tj. demokracijo (legitimnost) in ekonomijo (produktivnost)¹⁴.

Moderne družbe so zaradi tega obsojene na **prestrukturiranje, ki je podobno igri mačke z lastnim repom**. To početje je sicer lahko zelo dinamično, vendar izid dejansko v nobenem trenutku ni vprašljiv. Na tej točki je Offe do skrajnosti zaostрил tezo o fleksibilnosti modernih družb. Zaradi svoje kompleksnosti so postale tako toge, da niso več sposobne izpeljati stvarne spremembe iz svoje notranjosti. Ker se moderne družbe torej ne zmorejo zares prestrukturirati, »modernost uničuje lastne osvobajajoče temelje, načela in dosežke: v imenu napredka regresira v zlato kletko in organizira »kolonizacijo življenjskega sveta« (Offe, 1987: 23). Številne izbire, ki se nam ponujajo v modernih družbah, so dostopne pod pogojem, da se podredimo formalnim pravilom, tj. če se odpovemo svobodnosti, spontanosti, neformalni poljubnosti življenja.

Prav **urbana družba**, velikanske urbane aglomeracije, ki ponujajo nepregledno število izbir, so prototipni model visoko moderniziranih sistemov. Koordinacija različnih izbir postaja tako zahtevna, da se pri določeni velikosti dejansko izničijo plusi in minusi, z nadaljnjo rastjo konurbacij pa postaja »bilanca« dejansko negativna. Skratka, čeprav imajo npr. ljudje v velikih urbanih središčih na voljo neverjetno število izbir, se

¹⁴ Formalno gledano po Luhmanu (1991) tu niti ni velikih težav. Kadar razvoj, tj. proces sistemske diferenciacije, naleti na problem, se sistem odzove z ustanovitvijo posebnega pododdelka (podistema), ki se specializirano ukvarja s tem problemom. Vendar je zamisel, da je mogoče problem koordinacije rešiti z ločitvijo oz. izdiferenciranostjo podsistemov, očitno vrtenje v »začaranem krogu«, ki spominja na mačkino lovljenje lastnega repa. Paradoksalnost modernih družb je torej v tem, da je možno veliko premestitev, prerazporeditev, rekombinacij itd., ki pa se vse dogajajo na »virtualni« podsistemski ravni in torej bistveno ne spremenijo narave teh družb (Offe, 1987:23).

njihove možnosti dejansko manjšajo. Poenostavljeno rečeno, »če vsi stojijo na prstih, ne more nihče videti bolje«. Moderne družbe je zaradi vse večje kompleksnosti, ki ogroža zagotavljanje legitimnosti, vse težje upravljati iz formalno-hierarhično nadrejenega centra. Bistveno večja stopnja formalne regulacije je mogoča znotraj podsistemov. Tako nastane paradoksalno stanje, ko se posamezni podsistemi pospešeno razvijajo, tj. diferencirajo, usklajevanje med njimi pa postaja prav zaradi legitimizacijskih problemov sorazmerno vse bolj težavno in neučinkovito.

Redukcionizem formalnih procedur

Zožitev substancialne, tj. vsebinske racionalnosti na formalno oz. proceduralno, je izvirni greh vseh **legitimizacijskih** težav, s katerimi se ubada tudi institucionalizirano urejanje in načrtovanje prostora. Družba, v kateri je otežena vsebinska (substancialna) presoja, je seveda problematična. To seveda ne pomeni, da je formalna presoja nepotrebna, temveč da je le podlaga vsebinskim presojam. Sodoben sistem prostorskega urejanja in načrtovanja se mora usposobiti za vsebinske presoje na vseh ravneh, od posameznika do nacionalnega oz. državnega. Formalna presoja zadošča zgolj v neproblematičnih rutinskih situacijah, te pa so na prehodu v postmoderno vedno bolj redke. Zato je urejanje in načrtovanje prostora pred hudimi izzivi.

O redukciji na formalno racionalnost, ki hkrati omejuje svobodo in obenem omogoča silno produktivnost modernih družb, poteka v sociologiji bolj ali manj intenzivna razprava že od dvajsetih let pravkar izteklega stoletja. Max Weber je tedaj za ponazoritev te dvojnosti uporabljal metaforo o »zlati kletki«¹⁵. Od tedaj ta razprava ni potihnila, kajti problem znotraj modernistične paradigme ni rešljiv. Še tako bleščeča kletka je še vedno kletka, tj. zapora – mehanizem, ki reducira, omejuje pestrost življenjskih potreb in želja. V novejšem obdobju, ki mu pravimo tudi prehod iz moderne v postmoderno, je ta razprava dobila nov zagon. To je logično, saj je ena pomembnejših značilnosti postmodernizma prav padanje prepričljivosti okornih, preveč redukcionističnih modernističnih institucij, ki ogrožajo legitimnost modernističnih formalnih institucij in formalnih procedur.

Urejanje prostora prav gotovo ni edina dejavnost, ki se spopada s težavami pri doseganju legitimnosti. Dejstvo, da gre za občji problem, je morda celo nekoliko razbremenjujoče. Seveda pa je olajšanje le navidezno. Številni znaki nakazujejo, da je **kriza legitimnosti sistema urejanja in načrtovanju prostora nadpovprečna**. Še več, zdi se, da bo legitimizacija

¹⁵ Analogno s to metaforo bi z »jekleno« kletko lahko ponazorili socialistično različico modernizacije.

formalno sistemskega urejanje prostora v prihodnje še težavnejša. Taka napoved je seveda destimulativna za vse prostorske strokovnjake, ki se trudijo po svojih najboljših močeh. Frustracija je toliko večja, ker niti teoretično ni več mogoče predvideti razmer, ko bi neka strokovno neoporečna ureditev zadovoljila vse vpletene tako zelo, da ne bi sprožala bolj ali manj silovitih zavračanj. Konsenzualne rešitve pa so seveda že povsem zunaj praktičnega dosega.

Glede na vse večjo raznovrstnost pomenov prostora ima urejanje in načrtovanje prostora kot formalno institucionalizirana dejavnost sorazmerno skromen repertoar ukrepov in instrumentov. Ker nemalokrat neposredno posega v občutljive in celo usodne razsežnosti življenja posameznikov in skupin, okorne formalne procedure in neizbežno **partikularne rešitve povzročajo napetosti in konflikte**. Urejanje in načrtovanje prostora bolj kot marsikatera druga formalno-instrumentalna dejavnost podlega slabostim formalne racionalnosti in se težko znajde v **vse bolj dinamičnem družbenem kontekstu**. Formalno sistemske delovanje je zaradi svoje okornosti in neprožnosti velikokrat v defenzivi, vedno v faznem zaostanku za neformalnim svetom življenja. To je prav poseben paradoks dejavnosti, katere temeljni smoter je zagotavljanje prostorskih okoliščin za kakovostno življenje. Skratka, zaradi **nujne zožitve formalnih procedur** je urejanje prostora velikokrat zelo neživljenjsko. Zato težko zadovolji vse raznovrstnejše interese vedno bolj individualizirane potrebe po prostoru.

Ali je torej z analizo in raziskovanjem (post)modernistične »teorije in prakse« sploh mogoče in smiselno iskati rešitve za legitimistične zagate, ki spremljajo (post)moderne družbe, še prav posebej tesno pa obremenjujejo sistem urejanja in načrtovanja prostora. Načeloma je odgovor dokaj enostaven. Legitimizacija posegov v prostor je lažja in uspešnejša, če so akterji sposobni upoštevati družbeno okolje, v katerem delujejo. Raznovrstnost interesov, spremenljivost potreb in kompleksnost razmerij v konkretnem družbenem okolju praviloma presega regulacijske sposobnosti formalnega sistema urejanja prostora. Prav zato se na tej točki odpira široko analitsko polje, ki ga z manjšim ali večjim uspehom »obdelujejo« prostorska sociologija in seveda tudi druge družboslovne in humanistične discipline. Upoštevanje in razumevanje družbenega konteksta predpostavlja odprtost sistema za različne prostorske diskurze (zgodbe), ki s postmoderno fragmentacijo in nastajanjem »manjšinske« družbe postajajo že zelo številne in težko pregledne. Selektivni formalni sistem urejanja in načrtovanja prostora je zato vse bolj obremenjen, ker je vedno težje usklajevati vse večjo raznovrstnost prostorskih interesov, rab in podob prostora. Ta preobremenjenost je pglavitni vir legitimizacijskih težav.

Bistveno vprašanje pri tem pa je seveda, ali je vse raznovrstnejše prostorske konstrukcije sploh mogoče vključevati v sistem urejanja in načrtovanja prostora. Zdi se povsem jasno, da ta naloga presega operativne

sposobnosti formalnih urejevalskih mehanizmov. Formalni sistem se težko odziva, ker že v zasnovi ni naravnano na sprotno prestrezanje in prilaganje vedno bolj dinamičnim zahtevam nastajajočega postmodernega družbenega konteksta. Če hočemo izboljšati legitimizacijske učinke, je torej smiselno veliko energije in inovativnosti posvetiti **povečevanju odprtosti in koordinacijskim kapacitetam** formalnega sistema urejanja in načrtovanja prostora.

Vendar si je težko predstavljati, da bo problem legitimizacije rešen zgolj na ravni pragmatičnih instrumentalnih izboljšav. Kriza legitimnosti posegov v prostor je globlja in zahteva tudi vsebinsko analizo temeljnih smotrov te dejavnosti. Zaradi tega je presojo družbenih razsežnosti urejanja prostora smiselno voditi po dveh poteh. Prva, »proceduralna«, nas usmerja v izboljševanje sistema, v odpravljanje očitnih nelogičnosti in okornosti formalnih institucionalnih mehanizmov urejanja prostora. Tu iščemo inovativne odgovore na vprašanje, **kako** urejati in načrtovati prostor. Druga pot pa nas vodi k obnovitvi vsebinskih presoj, k vnovični oživitvi razprave o smiselnosti urejanja in načrtovanja prostora. Tu torej iščemo odgovor na vprašanje, **zakaj** urejamo in načrtujemo prostor, **kaj** je cilj tega delovanja. »Četudi je jasno, da ni in ne more biti gotove prihodnosti, podobe prihodnosti vendarle vplivajo na to, kako ljudje delujejo v sedanjosti« (Wallerstein et al., 2000: 82). Drugače povedano, prepričljivo in argumentirano »načrtovanje utopij« je lahko tudi učinkovit mehanizem doseganja legitimnosti v sedanjosti.

Utopične razsežnosti urejanja in načrtovanja prostora

Poznamo dva bistvena dejavnika načrtovanja razvoja prostora: a) prepoznavni (transparentni) cilji in b) sposobnost racionalnega usmerjanja kompleksnega sistema akterjev in virov proti tem ciljem. Obe prvini sta med seboj smiselno povezani, kajti cilji morajo biti določeni glede na uresničljivost. Prav to razločuje strokovno in operativno načrtovanje od »sanjarjenja v oblakih«, tj. od neracionalnega sestavljanja seznama želja. Racionalno določanje ciljev je torej omejeno s sposobnostjo izvedbe teh ciljev. Vprašati pa se je treba, ali je načrtovanje res zgolj in samo racionalna dejavnost, ali sta torej logika in racionalnost nujna pogoja in tudi zadostna pogoja načrtovanja. Še pred kratkim bi večina brez pomislekov odgovorila pritrdilno. Prehod v »poljubnejšo« postmoderno, ki ga spremlja vrednotni »odskok« od racionalne državne avtoritarnosti, pa spreminja tudi ta odgovor.

Interaktivno razmerje med »realnim« fizičnim prostorom in mentalnimi kognitivnimi prostorskimi podobami privede do tega, da mora tudi formalni sistem urejanja in načrtovanja upoštevati individualne, domišljjsko-utopične konstrukcije prostora. Prav zaradi utopične razsežnosti

realizacija formalnega načrta neizbežno odstopa od predstav, ki so jih imeli načrtovalci, pa tudi od podob, ki jih imajo o konkretnem načrtu ljudje, ki jih načrt (ne)posredno zadeva. Vsak, tudi tehnično dovršen načrt ostaja bolj ali manj zgolj projekcija, ker je vsakršna izvedba načrta v prostoru vedno tudi redukcija obstoječih zelo raznovrstnih mentalnih podob prostora.

Poleg tega je še en temeljni razlog, zakaj je treba tudi prostorsko načrtovanje vsaj v izhodiščih obravnavati kot utopično prakso, torej kot poizkus, ki dejansko ne more uspeti, vendar kljub temu ostaja konstitutivni element načrtovanja. V mislih imamo seveda temeljno filozofsko razsežnost **načrta kot utopije**, ki ohranja blohovski »princip upanja« in s tem **odganja negotovost** kot grozečo izkušnjo prihodnosti¹⁶. Tu se znova izpostavi radikalno nasprotje med utopičnimi mentalnimi konstrukcijami in okostenelo formalno racionalnostjo, ki ne prenese takega »fantaziranja«. Vendar, čeprav se zavedamo tega nasprotja, prav zaradi vse bolj akutne legitimizacijske krize ne moremo le skomigniti z rameni in se ukvarjati zgolj z izboljšavami formalno-institucionalnih mehanizmov urejanja in načrtovanja prostora. Soglašamo lahko z Wallersteinom, ko razlaga »funkcionalnost utopičnega razmišljanja«. Odpiranje formalnih mehanizmov in mehčanje okostenelih procedur do stopnje, ko postanejo sposobne obdelovati tudi »fantazijsko utopične podobe prostora«, lahko uvrstimo med načine, ki izboljšujejo legitimizacijo systemskega urejanja prostora (Wallerstein, 2000)¹⁷.

Načrtovanje kot »obvladovanje« prostora in časa

Načrtovanje prostora naj bi urejalo rabo prostora v prihodnosti. Ta opredelitev se zdi samoumevna in splošno sprejemljiva. Pa vendar tudi strokovne razprave nekoliko presenetljivo pozabljajo na čas kot bistveno razsežnost načrtovanja. Načrtovanje prostora obravnavajo predvsem kot dejavnost, ki ureja prostor. Čas je v razpravah o načrtovanju precej manj

¹⁶ Ta razprava je dobila nov močan zagon po tem, ko je v angleščini izšla knjiga *Rizična družba* (Beck, U., 1992).

¹⁷ Ko govorimo o utopijah in njihovi uporabnosti v vedno zahtevnejših legitimizacijskih postopkih, predpostavljamo seveda, da so utopije izraz ali celo indikator realnih usmeritev dinamične kompleksnosti. Bolj ali manj je tudi že jasno, da »iz družbene preteklosti konfliktnih gotovosti« – naj so se te nanašale na znanost, etiko ali družbene sisteme – »prehajamo v sedanost velikih dvomov, tudi dvomov o tem, ali so gotovosti sploh možne« (Wallerstein et al., 2000: 83). Odgovornost družboslovcev in prav gotovo tudi prostorcev »zahteva, da povemo, da »glavnih vprašanj, s katerimi se spopada kompleksna družba, ni mogoče rešiti tako, da jih razstavimo na delce, s katerimi se na videz mogoče analitično rokovati, temveč tako, da te probleme poskušamo obravnavati – obravnavati ljudi in naravo – v njihovi kompleksnosti in medsebojnih razmerjih« (Ibid., str. 84).

navzoča tema. Skladno s tem prostorski planerji predstavljajo sami sebe predvsem kot strokovnjake za prostor, čeprav naj bi bili skladno z gornjo opredelitvijo načrtovanja prostora **strokovnjaki za prostor IN čas**. Planerji naj bi torej poleg višine, dolžine in širine – treh prostorskih razsežnosti – v svoj strokovni horizont enakovredno vključili še četrto, čas. Ta ugotovitev je seveda zelo pomembna, ker bistveno razširja repertoar potrebnih kvalifikacij za načrtovanje prostora. Na kratko, »poznati čas« pomeni poznati dinamično razmerje med strukturo in delovanjem. Prav to pa je eno temeljnih področij sociologije (Giddens, 1997).

Do nedavna je bila časovna razsežnost, tj. zgodovinskost, spremenljivost, razvoj, izrazita prioriteta celotnega družboslovja. Prostor je bil zgolj neizogibno ozadje vsega, občasno zelo dinamičnega dogajanja. Vse se pač dogaja v prostoru in ta samoumevnost si ni zaslužila prav velike pozornosti. Kljub temu je vseeno nekoliko presenetljiva ugotovitev, da sta bila prostor in kraj v družboslovju zelo podcenjena. Immanuel Wallerstein, utemeljitelj teorije svetovnega sistema, to utemeljuje s tem, da geografija kot izhodiščna prostorska disciplina nima akademskih korenin. Nastala je kot neposredna družbena praksa, katere korenine segajo v pradavnino. Ko je bila proti koncu 19. st. končno sprejeta v akademske kroge, je kot empirična zemljemerska, torej **naravoslovna disciplina** že skoraj izčrpala svoje raziskovalno področje. Fizične razsežnosti sveta oz. zemlje so bile bolj ali manj že izmerjene in opisane. Interesi geografije so se tedaj začeli prekrivati z interesi družboslovja. Vendar se je geografija upirala taki prekategorizaciji, ker je to v tedanjem akademskem vrednostnem sistemu pomenilo dejansko degradacijo (Wallerstein et al., 2000: 31). Sledi tega občutka so pri marsikaterem sodobnem geografu še vedno opazne.

Za nezdržljivost geografije in družboslovja pred letom 1945 je bilo pomembno tudi prizadevanje, da bi v času izključujočih nacionalizmov geografija razširila svoje raziskovalno polje na ves svet. Nasprotno so »skoraj vsi družboslovci izhajali iz podmene, da politične meje določajo prostorske parametre vseh drugih poglobitnih interakcij« (Wallerstein et al., 2000: 32). To z drugim besedami pomeni, da naj družboslovno raziskovanje ne bi posegalo teh meja. Ker je postal študij družbene realnosti vse bolj diferenciran in se je uveljavila jasna in težko prekoračljiva delitev dela, se je »geografija s svojimi generalizirajočimi, sistematizirajočimi, neanalitičnimi težnjami zazdela anahronistična. Po ugledu je zato ostala nekakšna revna sorodnica zgodovinopisja. Rezultat je bil, da sta bila **prostor in kraj v družboslovju precej zanemarjena**« (prav tam).

Domnevna »neprostorskost« družboslovja

Gornji argumenti o vzrokih zanemarjenosti prostora v družboslovju so nedvomno tehtni. Vendar pa jih je treba dopolniti prav na mestu, ko je govor o tem, da se meje družboslovja prekrivajo s političnimi oz. nacionalnimi mejami. Znanstveno utemeljevanje nacionalnega prostora je marsikdaj in marsikje še vedno priljubljena motivika družboslovnih in zlasti humanističnih ved. Ne bi bilo težko najti tudi zgledov, ko je akademsko družboslovje pripravljalo celo »strokovne« podlage za prostorsko ekspanzijo nacionalističnih oz. imperialističnih sistemov (Goody, 1996). Skratka, ni mogoče spregledati, da je bilo ukvarjanje s prostorom od nekdanj, in je občasno še vedno, precej politično motivirano, če že ne kar determinirano. Če so se razmere v ekonomsko najrazvitejših delih sveta v tem pogledu nekoliko spremenile, to ni prav močan argument, zlasti ne v Evropi, kjer je spomin na »znanstveno podprte« boje za življenjski prostor še vedno močno navzoč. Očitno je torej, da je neprostorskost družboslovja nekakšna kamuflaža povsem očitnih ideoloških in političnih razprav o »življenjskem« prostoru držav in skupnosti. Poleg arhetipskih osvajalskih motivov pa seveda ni mogoče spregledati, da se s prostorom od nekdanj intenzivno ukvarja tudi pravna stroka. Urejanje očitno konfliktne rabe prostora, tj. urejanja posestnih pravic in menjave teh pravic kot »pravica izključevati druge pri uporabi določenega prostora« (Pusić, 1989: 288), je prav tako področje, za katerega bi težko rekli, da je bilo podcenjeno. Res pa je, da je pravo le pogojno družboslovna disciplina. Skratka, verjetno je bil prostor zaradi svoje samoumevne političnosti in ideološkosti res nekoliko spregledana tema modernega akademskega družboslovja. »Prvobitnost« prostora je razpravo samodejno predstavljala z akademske na politično raven. Tudi zaradi tega se še vedno soočamo z elementarnimi nesporazumi oz. **nerazumevanjem družbenih vidikov prostora.**

Zgodovinskost oz. časovna razsežnost dojemanja prostora, ki jo je mogoče ugotavljati z analizo vsakokratnih družbenih konstrukcij prostora, je tudi zato obravnavana kot »neznanstveni« subjektivizem, ki praktično nima nikakršne zveze z realnimi fizičnimi prostorskimi razsežnostmi. To se dogaja, kljub temu da je mogoče zelo hitro in učinkovito pokazati, kako »mentalne« prostorske konstrukcije vplivajo na dojemanje in rabo konkretnega fizičnega prostora. Še več, prav zaradi tega se tudi discipline, ki se ukvarjajo zgolj s fizičnimi prostorskimi razsežnostmi, ne morejo izogniti tem družbenim konstrukcijam prostora. Zlasti urejanje in načrtovanje prostora, ki tako močno posega v temeljne eksistenčne pogoje življenja posameznikov in skupin, ne more ubežati tem interpretacijam. Številni zgledi ponazarjajo te »zunajsistemske« razsežnosti urejanja prostora – od neukrotljive »vitalnosti« črnograditeljstva do izredne mobilizacijske moči vse številnejših, za javnost spornih posegov v prostor. Kaže

celo, da je pri posegih v prostor treba znova bolj upoštevati tudi najrazličnejše »transcendentalne« interpretacije, ki so zlasti navzoče pri številnih novodobnih (new age) gibanjih. Skratka, množijo se dokazi, da je sorazmerna neuspešnost urejanja prostora precej posledica neupoštevanja družbene konstrukcije prostorov.

Postmoderni pomeni prostora

Jasno je torej, da se mora formalni sistem urejanja in načrtovanja prostora odzvati na številne postmoderne premike, npr. na teoretsko vse bolj nesmiselno ločevanje prostora in okolja, in prav tako nevzdržno administrativno razločevanje podeželskega in urbanega prostora, pa tudi na nove postmoderne simbolne pomeni prostora, nostalgичne reinterpretacije krajevnem prostorov in seveda na nadlokalne globalizacijske vplive. Nove tehnologije in novi družbeni oz. politični pogoji res zmanjšujejo prostorski determinizem, kljub temu pa je upravičena previdnost oz. bolj občutljivost pri napovedovanju prostorskih učinkov prihodnjega družbenega razvoja. Enostranske interpretacije imajo majhen domet zaradi dvojne logike: fizični prostor res izgublja nekatere funkcije, obenem pa pridobiva nove vrednosti in postaja vse redkejša dobrina.

Tudi informacijska tehnologija, ki omogoča premagovanje fizičnega prostora, deluje pravzaprav dvosmerno. Po eni strani se »prostor res krči«, tj. fizične razdalje so vse bolj obvladljive, po drugi strani pa prav lažja prostorska dostopnost omogoča pluralizacijo prostorskih identitet. Tako se tudi v tehnološko najbolj razvitih družbah ne uresničuje napoved, da bo »lokalizem« kot intenzivna navezava na določen mikrolokacijo nehal biti pomemben prostorski dejavnik. Opaziti je namreč mogoče t. i. **novi lokalizem**, ki ni več tako izključujoč kakor »stari lokalizem« (Strassoldo in Tessarin, 1992). Kljub temu pa je zlasti glede na nedavna predvidevanja nekoliko »presenetljiv« pojav, ki ga lahko pojasnimo tudi kot odziv na težko pregledno kompleksnost postmodernih »globalnih« družb.

V tesni povezavi z »novim lokalizmom« je tudi možnost vedno širšega kroga ljudi, da vzdržujejo dve ali celo **več razmeroma trajnih prostorskih navezav**. V Sloveniji je ta pojav deloma posledica predmodernega prostorskega »tradicionalizma«, ki se kaže npr. tudi kot specifična suburbanizacija. Ne glede na predmodernost ali postmodernost pa »dvodomicilnost« spreminja klasično hierarhijo naselij. Skratka, tudi rovte niso več, kar so bile. Ob predpostavljenejšem izboljševanju prostorske mobilnosti oz. posodobljeni komunikacijski tehnologiji in fleksibilnejših zaposlitvenih (delovnih) razmerij, se bo to verjetno še okrepilo.

Ker fizični prostor izgublja vlogo zaščite pred motnjami, se povečuje potreba po umetnih mehanizmih zaščite. Družba se bo v prihodnje dife-

rencirala predvsem glede na sposobnost uveljavljanja teh zaščitnih mehanizmov. Predvideti je mogoče dvoje vrst odzivanja. Izoblikovali se bodo ekskluzivni prostori, ki bodo privilegiranim skupinam omogočili nadstandardno kakovost prostora in okolja. Ker pa nekaterim negativnim okoljskim motnjam tudi na ta način ne bo mogoče ubežati, se bodo zaostrovala merila za poseganje v prostor in okolje.

Sprememb v odnosu do prostora in okolja je na prehodu v postmoderno družbo veliko, vendar so inkrementalistične. Zato jih je velikokrat težko zaznati, čeprav na daljši rok močno spreminjajo prostorsko podobo družbe. Dodatna težava je v tem, da se zdijo nastajajoče postmoderne prostorske ureditve večkrat precej podobne predmodernim, kar nekatere zapeljuje v naivne nostalgicne interpretacije. Zato je tudi v teoriji še veliko nejasnosti in zmede pri ocenjevanju »postmodernih premikov« (Inglehart, 1995). Še najobetavnejša se zdi interpretacija, da prehod v postmoderno družbo spreminja merila družbenega razvoja. Presoje, ki so prej temeljile pretežno na ekonomskih kazalcih, postajajo vse bolj nezadostne. Kakovost življenja postaja središčna kategorija in merilo družbenega razvoja. Ekonomska merila so seveda še vedno zelo pomembna, vendar kot sekundarna kategorija oz. kot instrument za doseganje temeljnega razvojnega cilja, tj. čim boljšega življenja za vse člane konkretne prostorske skupnosti.

Sprememba tega poudarka je pomembna, še posebej za urejanje in načrtovanje prostora, ker je že na prvi pogled očitno, da je **kakovosten prostor bistveni dejavnik kakovosti življenja**. Seveda pa je prav tako jasno, da je zelo težko določiti za vse sprejemljiva operativna merila za presojo kakovosti prostora. Tu se hitro znajdemo na zelo spolzkem terenu postmoderne relativnosti, ki močno otežuje konsenzualno presojo kakovosti oz. nekakovosti. Vendar kljub tem težavam pridobivajo na pomenu kvalitete, ki niso neposredno ekonomsko instrumentalne, tj. ki jih ni mogoče izraziti v preprostih ekonomskih (monetarnih) kategorijah. Seveda, kot pri mnogih drugih postmodernih novostih tudi to ni nekaj povsem novega. »Nemonetarne«, tj. neekonomske razsežnosti so posredno vedno zelo vplivale na dojetje in vrednotenje prostora. Novo je le to, da pogled, ki postavlja kakovost življenja za najvišje merilo razvoja, še močno povečuje pomen teh razsežnosti. Pri tem gre za precej subtilne razlike, ki jih je težko zaznati in opisati, kaj šele izmeriti¹⁸. V teoretskem jeziku bi lahko rekli, da pridobivajo na pomenu tiste razsežnosti, ki neosebni abstraktni prostor spreminjajo v kraj – v prostor, ki ima poleg »preprostih« geometrijsko merljivih in opisljivih značilnosti še druge presežne kvalitete (Harvey, 1996; Augé 1999 in drugi). Morda je za sedaj še prezgodaj, da bi od modernističnega »kvadratastega urbanizma«, ki povzroča »geometrijsko nasilje« (Lefebvre, 1991), zahtevali tolikšno ob-

¹⁸ Pri merjenju tu govorimo o t. i. mehkih« podatkih, za katere veljajo drugačni, ohlapnejši standardi veljavnosti.

čutljivost. Vendar pa sta tudi od sposobnosti razvoja v tej smeri odvisni legitimnost in uspešnost formalnega urejanja in načrtovanja prostora.

Globalizacijske priložnosti »majhnih sistemov«

Običajne interpretacije globalizacijskih procesov poudarjajo povezovanje, združevanje, slabitev prostorskih in sistemskih meja, nastajanje velikih sistemov itd. Prevladuje domneva, da majhne prostorske enote nimajo druge izbire kot vključevanje v velike globalne sisteme. Vendar je izhodišče, da imajo majhni sistemi vse manjše možnosti za avtonomen razvoj, že nekoliko zastarelo. Pravzaprav je posledica zastarele modernistične logike, ki se zanaša na kvantitativno prevlado velikih sistemov. Premalo upošteva identitetne konstrukcije in identitetne politike, ki se kljub globalnemu dometu informacijskih tehnologij še vedno precej nanašajo na konkretne fizične prostore.

Postmodernistični koncepti bi torej morali upoštevati sinergetske učinke združevanja, nastajanja velikih sistemov, obenem pa dopuščati in raziskovati možnosti vnovične krepitve lokalnih avtonomij kot ohranjanje in celo krepitve posebnosti manjših prostorskih enot. Dejansko je na delu **dvojna logika** (Mlinar, 1994). Logika velikih sistemov, ki spodbuja vedno širše, celo globalne povezave, nujno predpostavlja standardizacijo in poenotenje. Hkrati se krepí logika avtonomizacije podsistemov. Princip omreženja (networking) omogoča, da lahko manjše podenote večjih sistemov dobivajo avtonomnejše vloge in status. Globalno povezovanje in združevanje torej samodejno sproža tudi iskanje in oblikovanje posebnih, individualnih (prostorskih) identitet.

Po prvi logiki je ohranjanje subsistemske avtonomije že zgodovinski relikv, ki sicer ne bo povsem izginil, vsekakor pa ne bo več prevladujoč. Po tej logiki je sistem neprestano »ogrožen« oz. določen od zunaj in ima malo avtonomnih razvojnih mehanizmov. Po drugi logiki pa ovir za avtonomen razvoj npr. nacionalnih sistemov ne povzročajo več zunanji sistemi, temveč prihajajo od »znotraj«, od avtonomnejše vloge diferenciranih substitemov oz. subnacionalnih sestavnih delov (Urry, 1995). Največji izziv za urejanje in načrtovanje prostora pa je seveda to, ali je mogoče ta dva procesa produktivno povezati in kako. Ali je torej mogoče uskladiti razvoj regionalizmov, lokalizmov, osebnih prostorov in pa nastajanje velikih kontinentalnih in celo globalnih skupnosti?

Pravzaprav gre za pomnožitev že dolgo znanega problema, ki ga določa konfliktno **razmerje med središčem in obrobjem**. Neustreznost povzroča npr. »nezdravo« konkurenčnost oz. tekmovalnost občin in države. Težavnost razmejevanja kompetenc med državo in občinami je seveda precej naravna. Predvidevati je mogoče celo, da se bo zaradi vse bolj kompleksnih razmerij napetost med osrednjo, regionalno in lokalno rav-

nijo stopnjevala. Katalizator tega procesa pa je prav težavno zagotavljanje legitimnosti odločitev na višjih ravneh. Zato nas ne smejo presenečati vse hujše težave pri lokalnem legitimiziranju odločitev, sprejetih na višjih ravneh. Skratka, verjetno se zdi zaostrovanje »tekme« med logiko velikih generičnih sistemov in logiko fleksibilnejših parcialnih (lokalnih) podsistemov. Ni verjetno, da se bo slika kmalu zjasnila, z veliko verjetnostjo pa lahko domnevamo, da se bo povečevalo število zadev, ki bodo zunaj realnega regulacijskega dometa nacionalnih sistemov.

Zlasti pri načrtovanju razvoja prostora je smiselno upoštevati **spremijanje nivojskih razmerij**. Prostor je precej »poseben element«, ki se zaradi svoje »fizičnosti« ne prilagaja povsem novi (postmoderni) »virtualni« fleksibilnosti oz. dehierarhičnosti. Slabitev tradicionalnih hierarhij in vzpostavljanje nove omrežne strukturiranosti družbe je torej za urejanje in načrtovanje prostora nadpovprečno zahtevno vprašanje, ker se težko odpovemo formalni hierarhični urejevalski logiki.

V razpravi o odprtih razvojnih in legitimizacijskih dilemah je seveda zelo smiselno tudi vprašanje, ali so teoretiziranja o problemih družbe visoke moderne veljavna tudi v našem, nedvomno specifičnem družbeno-prostorskem okolju. Sodeč po praksi v zadnjem desetletju, je odgovor jasen. Zaradi intenzivnega prevzemanja ne samo konceptov, temveč kar podrobnih praktičnih modelov, »izdelanih« v EU, v naše okolje, so zgoraj nakazane dileme visokih modernih družb hote ali ne hote tudi naše dileme. Zaradi tega in posebej še zaradi zelo nizke refleksivnosti in temu ustrezne neselektivnosti (beri: lahkovernosti) je razprava o teh vprašanjih prav v tem trenutku zelo smiselna in aktualna. Še vedno velja, da se je bolje učiti na tujih kakor na lastnih napakah.

To razpravo dodatno aktualizira tudi vprašanje **pristojnosti nacionalne ravni v času globalizacije**, ki je tudi eno pomembnejših vprašanj sodobnega načrtovanja prostora (A. Thornley, 1993). Z vidika Slovenije kot mladega, majhnega in s tranzicijsko dinamiko dodatno obremenjenega državnega sistema so ta vprašanja nadpovprečno aktualna. Koliko lahko majhen sistem, ki se pridružuje večjemu in razvitejšemu, sploh vpliva na svoj razvoj? Ali niso majhni sistemi obsojeni predvsem na reaktivno adaptacijsko logiko, tj. na spremljanje in odzivanje na dogajanja v dominantnih razvojnih središčih?

Znano je tudi, da je bil razvoj slovenskega prostora nekoliko poseben v primerjavi z dogajanjem v najrazvitejših modernih družbah. Zelo zgoščeno lahko opišemo to posebnost kot neskladje med procesom industrializacije in urbanizacije. Zaradi zgodovinskih in političnih razmer tudi največji prostorski razvoj v Sloveniji v določeni meri odstopa od nakazanih postmodernističnih trendov. Nesodobna krepitev centralizma se zdi v določeni meri in za določen čas skorajda neizbežna »koncesija« poznemu nastanku nacionalne države. Prostorsko načrtovanje kot dejavnost z dolgoročnimi učinki pa mora seveda upoštevati potencialne decentralizacijske trende. Skratka, ne glede na posebnosti je tudi v Sloveniji temeljno

vprašanje, kako najti času in kraju primerno razmerje med procesi globalizacije in individualizacije, ki bo ustrezalo vse zahtevnejšim legitimizacijskim merilom. Konkretno to pomeni, da se bo moral sistem urejanja in načrtovanja prostora tudi v Sloveniji intenzivneje ukvarjati tudi z vse bolj razločljivimi subnacionalnimi prostorskimi identitetami.

Posodobitev, prestrukturiranje in decentralizacija

Legitimizacija je torej ključni in zbirni problem sodobnega urejanja in načrtovanja prostora. Neuspeh pri zagotavljanju legitimnosti lahko zelo oteži smiselno in racionalno urejanje prostora. Ta neuspeh pa še dodatno zmanjšuje legitimizacije formalno-institucionalnega urejanja prostora. Teoretično je jasno, kaj je treba storiti za prekinitev tega spiralnega padanja legitimizacijskih možnosti v »črno luknjo«. Zagotoviti je treba razmere za vnovično uveljavitev in prevlado substancialne racionalnosti nad formalno. Do tega cilja vodijo tri temeljne poti:

1. **razširitev kapacitet obstoječih načinov koordinacije** – razširitev in posodobitev formalnih mehanizmov upravljanja;
2. **preoblikovanje mehanizmov vodenja** – prestrukturiranje razmerij med pristojnostmi trga, države in »civilne družbe«;
3. **zniževanje ravni koordinacije** – decentralizacija ali prenos upravljanja in načrtovanja na nižje ravni, bliže neposrednim uporabnikom teh »storitev«.

Posodobitev, prestrukturiranje in decentralizacija¹⁹ **upravljavskih (načrtovalskih) zmožnosti** so zgolj temeljne različice možnih izboljšav. Izbira in praktična operacionalizacija je odvisna od sposobnosti najti izvirne in konkretnim razmeram prilagojene rešitve. Ne da bi preveč tvegali, lahko predvidimo, da je pragmatična kombinacija vseh treh nakazanih smeri najverjetnejša in najbolj smiselna izbira. Še prej pa je treba premagati silno inercijo institucij, zasidrano v preživeli modernistični predpostavki, da je nenehna specializacija (diferenciacija) edina možna pot reševanja upravljavskih zagat.

Ker torej ne gre za standardne in rutinsko uporabljive recepture, je o teh predlogih seveda smiselno kritično in transdisciplinarno razpravljati. Z razširjanjem kapacitet regulacije se potreba po nadaljnji regulaciji prej povečuje kot zmanjšuje. Rezultat je nekakšna »negativna sinergija«, ko za vzdrževanje procedur porabimo več energije, kot pa je »vreden« končni rezultat. Zelo težko je tudi določiti optimalna razmerja med tgom,

¹⁹ Taka priporočila je mogoče najti tako v teoretičnih tekstih (Offe, 1987) kot tudi že v usmerjevalnih »policy« dokumentih, ki so jih izdelale različne mednarodne institucije (CEMAT, 2000; ESDP, 1997; Habitat II, 1996).

državo in »zdravo pametjo« oz. »konsenzualno-skupnostnim odločanjem«. Zaradi tega se morda zdi najperspektivnejša razbremenitev regulacije z decentralizacijo oz. zmanjšanjem potreb po vodenju.

Pri mnogih uglednih avtorjih je še vedno v ospredju zanašanje na samoregulacijske sposobnosti, ki jih razvijajo (nova) družbena gibanja, kot so ekološka, mirovniška, regionalistična, feministična, urbana, anti-globalizacijska ipd. Namesto da formalni sistem (država) zgolj tolerira ali celo onemogoča »samoregulativne« dejavnosti, ki jih izvajajo ta gibanja, je tudi s systemskega vidika smiselno **spodbujati alternativne načine urejanja družbenih zadev**. »Osnovna ideja je preoblikovanje družbenih sistemov na tak način, da bi manj obremenjevali svoje okolje z ekonomskimi in političnimi zunanjimi vplivi in hkrati postajali bolj avtonomni v odnosu do svojega okolja, od katerega je v celoti moč pričakovati postopno spremembo problemov koordinacije in potreb usmerjanja« (Offe, 1987: 35). Ta predlog se razlikuje od liberalnih ali romantičnih svobodnjaških sanjarij. Tu ne gre več za sklicevanje na naravno pravo ali esencialno prioriteto posameznikov ali majhnih (lokalnih) enot, temveč za priključitev tistih civilno-družbenih gibanj, ki so razvile možnosti za odgovorno usmerjanje makrodružbenih procesov k formalnemu sistemu urejanja in načrtovanja prostora. Po tej zamisli je rešitev iz samoblokade kompleksnih modernih družb v **zamejeni samoregulativni komunikacijski racionalnosti**, ki bi lahko omogočila razbremenitev systemskih mehanizmov koordinacije.

Skratka, omogočili, tj. institucionalno zaščitili, naj bi alternativne načine »delanja stvari« (Beck, 1992: 234) in s tem tudi razbremenili formalne regulacijske mehanizme. To dejansko pomeni, da naj bi »**sistemske spodbujali zunajsistemske delovanje**«, torej delovanje, ki je v določeni meri konkurenčno formalnim institucionalnim proceduram. Temeljna zamisel teh razmišljanj je torej, da lahko nova razmejitev pristojnosti zamenja tekmovalnost s kooperativnostjo, kompatibilnostjo in sodelovanjem. To je srž bolj ali manj intenzivnih teoretskih razprav o vlogi »civilne družbe« v urejanju modernih družb. Te razprave so občasno posegle tudi na področje urejanja prostora, čeprav so bile in so še precej živahnejše na okoljskem področju, ki je očitno središčno vprašanje (post)modernih družb.

Ker gre za temeljne družbene dileme, še ni mogoče jasno in nedvoumno odgovoriti na vprašanje, kako te konceptualne zamisli uporabiti pri konkretnem sistemu urejanja prostora. Sočasno z nakazovanjem možne poti iskanja izhoda iz zagate, v kateri se je znašlo »odtujeno« formalno birokratsko urejanje in načrtovanje prostora, je seveda smiselno opozoriti tudi na izredno težavnost združevanja še nedavno domnevno nezdružljivega. Ključno legitimizacijsko vprašanje je torej, ali je mogoče povezati spontanost samoregulacije s formalnim urejanjem (načrtovanjem) prostora in kako.

Tudi teoretsko sociološko raziskovanje lahko torej pomaga blažiti frustracije, ki se zaradi vse hujših legitimizacijskih težav v postmodernih

družbah in še posebej pri formalno-sistemskih posegih v prostor nastajajo pri strokovnjakih. Iskanje odgovorov na te težave nedvomno presega ustaljeni specialistični repertoar prostorskih strok. Legitimizacijski problemi zahtevajo **vpogled v temeljne strukturne probleme** sodobnih družb. Le s tako globinsko analizo se je mogoče dokopati do izvedljivih rešitev, ki bodo omogočile vnovično legitimizacijo sistema urejanja in načrtovanju prostora.

PROSTORSKO NAČRTOVANJE V »TRANZICIJI«

Neenaka tekma trga in načrtovanja

Verjetno ni večjih načelnih dvomov o tem, da je **načrt** kot temeljni državni prostorski instrument tudi v razmerah večje vloge trga še vedno **pomemben**. Tržna regulacija marsikdaj ni najprimernejša in tudi ekonomsko ne najracionalnejša. Vsaj prostorskim specialistom je jasno, da je načrtovanje mehanizem, ki naj bi zagotavljal in varoval javne, tj. skupne interese ali »skupno dobro«. Zdi pa se, da je tudi zaradi specifičnega tranzicijskega »duha časa« legitimnost načrtovanja šibka. Prevladala je neselektivna »vera« v domnevno superiornost »samodejnega« tržnega reguliranja. Skratka, teža argumentov v podporo prostorskemu načrtovanju je »oslabljena« prav zaradi močne in naivne vere v univerzalno ustreznost tržne regulacije. Eden ključnih problemov je zato še vedno klasični dvom o tem, kako vzpostaviti smiselno in produktivno razmerje med tržnimi, administrativnimi in dogovornimi načini urejanja prostora.

S sociološkega vidika je posebej zanimivo vprašanje, kako načrtovanju (znova) zagotoviti višjo stopnjo podpore pri neposredno prizadetih na različnih ravneh – od lokalne prek nacionalne do nadnacionalne ravni. Kako torej v razmerah, ki so precej nenaklonjene kolektivnemu delovanju, okrepiti prostorsko načrtovanje tako, da bo postalo upoštevanja vredna, z izvedljivimi sankcijami podprta praksa. Jasno je, da brez te podpore oz. moči ni mogoče izvajati načrta.

Vprašanje načrtovanja preskoči na splošnejše vprašanje legitimnosti državne avtoritete. To pa je problem tako v »zgodno« razvitih »postmodernih« družbah (Castells, 1997), še bolj pa seveda v t. i. tranzicijskih družbah (Sztompka, 1992). Skratka, temeljita razprava o vlogi in pomenu načrtovanja se ne more izogniti vprašanjem, ki zadevajo konkretno ideološko dispozicijo, temeljna lastniška razmerja, tehnično-upravno-organizacijsko strukturo, pa tudi odmevne, čeprav včasih prav banalne zaplete med središčem (državo) in obrobjem (občinami, lokalnimi skupnostmi) itd. Vsekakor pa je krepitev planske regulacije v tranzicijskih družbah zelo zahtevna naloga, ki presega nabor specialističnih strokovno prostorskih kompetenc. Precej je odvisna prav od tega, koliko je konkretni planski instrument sposoben upoštevati te »presežne« nadsektorske dejavnike.

Zaupanje v državo

Ker je, zgodovinsko gledano, sistem prostorskega načrtovanja kot formalizirana in institucionalizirana aktivnost tesno povezan z državno avtoriteto, je seveda **učinkovitost načrtovanja** precej odvisna od splošno priznane **legitimnosti državnih institucij**. Legitimnost lahko brez večjih pomenskih izgub prevedemo kar v zaupanje, tako da se ključno vprašanje glasi: Ali je v družbi potrebna stopnja zaupanja v državne institucije? Od odgovora na to preprosto vprašanje, ki se seveda zastavlja še v mnogih drugih različicah, je odvisna sposobnost realistične zastavitve planskih postopkov in planskih dokumentov. Tako univerzalno zastavljeno vprašanje je nedvomno aktualno tudi pri nas. Seveda pa ima proces legitimizacije v našem družbenem kontekstu številne tudi posebne lokalne značilnosti, ki izvirajo npr. iz zapoznelega nastajanja slovenske družave.

Razprava in raziskovanje legitimnosti državnih institucij se je začela že v sedemdesetih letih kot odziv na množične študentske proteste, ki so oznanili začetek konca legitimnosti poveljnega razvojnega modela. Sčasoma je ta razprava izgubila razredne socialne poudarke, okrepila pa se je »tehnična« razlaga legitimističnih problemov v vse kompleksnejših modernih družbah. Preobremenjenost in slaba »vodljivost« družb je po mnenju številnih analitikov posledica prevelike sistemske diferenciranosti modernih družb (Offe, 1989), tj. prevelike specializacije resorjev in preslabotne koordinacije med njimi. Obenem pa so se družbe visoke moderne znašle pred vse večjo raznovrstnostjo političnih zahtev (Kaase, Newton, 1999), kar je močno otežilo usklajevanje in usmerjanje družb²⁰.

Zaradi neučinkovitosti državnih usmerjevalnih institucij se je povečal vpliv in legitimnost novih družbenih gibanj oz. organizacij civilne družbe, za katere se je še najbolj uveljavil sicer nekoliko zavajajoči pojem *nevladne organizacije*²¹. V osemdesetih in začetku devetdesetih je predvsem v teoriji, deloma pa tudi v praksi prevladalo stališče, da se je težišče legitimnosti premaknilo močno v smeri civilne družbe. To naj bi pomenilo, da nova družbena gibanja bolj realno predstavljajo in zastopajo interesno strukturo nastajajočih postmodernih družb. Stare, preveč rigidne in okostenele predstavniške institucije so postajale vse bolj neprepričljive.

Premik v načinu zagotavljanja legitimnosti sam po sebi seveda še ne pomeni tudi večje učinkovitosti, kajti odnos med legitimnostjo in učinkovitostjo ni enostavna vzročno-posledična povezava. Legitimnost je nujen, ne pa vedno tudi zadosten pogoj za večjo učinkovitost. Ne smemo pa zanemariti še vedno obstoječih interpretacij, ki dajejo prednost učin-

²⁰ O zagatah kompleksnih modernih družb več v: Kos, 1993.

²¹ S slovensko kratico NVO oz. angleško NGO – non-governmental organisations.

kovitosti pred legitimnostjo. Seveda gesla, da cilj posvečuje sredstva, javno ne razglša nihče več, a to še ne pomeni, da teh skušnjav ni več²².

V novejšem času je slišati tudi bolj ali manj upravičena opozorila, da je vključevanje neinstitucionalnih oblik participacije lahko tudi grožnja zakonitosti, legalnosti²³. Tu se odpira vznemirljiva razprava o potencialu civilne družbe, ki zlasti pri prostorskih in okoljskih vprašanjih že tradicionalno dobiva močne pospeške.²⁴

V nasprotju s staro, tj. moderno družbo, ki je temeljila na centraliziranih in hierarhično organiziranih in razvejenih sistemih ter podsistemih, postmoderna družba ni več povsem združljiva z linearno hierarhizirano centralizirano državo. To seveda ne pomeni, da je nova politika istovetna z neoliberalnim zavzemanjem za svobodni trg, ki domnevno lahko nadomešča državno (birokratsko in tudi plansko) reguliranje. Ne gre za zamisel »manj države«, ampak »**več drugačne države**« – posodobljene države, ki je sposobna »prostovoljno«, dogovorno oddajati pristojnosti tako navzgor kakor tudi navzdol.

Slabitev nacionalne, bolj ali manj centralistične države predpostavlja obnavljanje moči in pristojnosti regionalne in lokalne države. Sestopanje centralno-državne avtoritete gre po nekaterih optimističnih predvidevanjih prav do individualne ravni (Mlinar, 1994). Individualizmu pa seveda bolj kot togo formalizirano delovanje ustrezajo fleksibilnejše institucionalne navezave in bolj dinamične začasne ali kratkotrajne interesne koalicije.

Obenem pa nacionalna država bolj ali manj prostovoljno vstopa tudi v nadnacionalne povezave. Prenos pristojnosti na nadnacionalne ravni je proces, ki vzbuja, sodeč po javnih odzivih, precej več pozornosti kakor proces individualizacije, verjetno predvsem zato, ker internacionalizacija načanja enega najtrdnejših konstitutivnih elementov nacionalne skupnosti, tj. državne meje. Tudi s prostorskega vidika se zdi odpravljanje te ovire pomembnejše od prenosa kompetenc med različnimi ravnmi znotraj nacionalnega ozemlja.

Večinsko mnenje se nagiba k oceni, da se je v razvitih zahodnih državah v devetdesetih **zadovoljstvo nad delovanjem formalne demokracije precej zmanjšalo**. Iz teh ugotovitev izhaja tudi iskanje »tretje poti«, ki naj bi poskušalo najti novo legitimno razmerje med tržnim in državnim (administrativnim) reguliranjem družb (Giddens, 1997)²⁵. Po mnenju neka-

²² S. W. Wright (1993) npr. ugotavlja, da je nasprotovanje lokacijam nevarnih odpadkov večje pri bolje informiranih ljudeh. Od tu je le še korak do sklepa, da pri takih posegih legitimnosti sploh ni mogoče doseči.

²³ Zaradi pogostih nesorazumov je smiselno opozoriti na razločevanje med legalnostjo in legitimnostjo.

²⁴ Glej tudi razpravo o agencijah in »kvazinevladnih organizacijah« (Rydin, 1998). O tem je pred časom tekla razprava tudi pri nas. Tomaž Mastnak je že v zgodnjih osemdesetih pisal o »totalitarizmu od spodaj«. Dileme, ki so jo zastavile te razprave, so seveda težko rešljive, in sicer na obeh ravneh, v »teoriji in praksi«.

terih pa na podlagi empiričnih raziskav ni mogoče nedvoumno potrditi teze o vse manjši legitimnosti državnih institucij. Kaase in Newton (1999) tako ugotavljata, da se je v zadnjem desetletju močno preoblikovala kulturna podoba zahodnih demokracij in da poleg krize legitimnosti tradicionalnega državnega delovanja zaznavamo tudi vse več sodelovanja pri odločanju oz. širjenje političnega repertoarja. Na tem je utemeljena tudi optimistična teza o večji odprtosti in prilagodljivosti državnih (demokratičnih) institucij, kot se je zdelo še pred kratkim. Njun sklep je, da na podlagi podatkov, ki so na voljo, ni mogoče zagovarjati napovedi o preobremenjenih državnih institucijah, o krizi zakonitosti in o zmanjšanih racionalnih izbirah.

Primerjava Slovenije z družbami visoke moderne (razvitimi zahodnimi družbami) na žalost pritrjuje pesimističnim interpretacijam o močno načeti legitimnosti državnih institucij. Javnomenjske raziskave kažejo, da je **zadovoljstvo nad delovanjem države in stanjem demokracije v obdobju od l. 1991 do l. 1998 ves čas dokaj majhno**. Tudi raziskave v drugih vzhodnoevropskih družbah kažejo, da je zaupanje v državne institucije bistveno manjše kakor v zahodnih družbah. To še posebej velja za izraženo zaupanje v politične oz. državne institucije. Raziskave kažejo, da je zaupanje v državne institucije v Sloveniji v primerjavi z drugimi vzhodnoevropskimi deželami sicer višje, vendar vseeno precej nižje kakor v EU. Pozornost vzbuja zlasti negativno gibanje v celotnem obdobju 1991–1998. Večja izjema je le zaupanje v izobraževalni sistem (Toš, 1999: 242–243).

Težko je natančneje presoditi, kaj te dinamične spremembe pomenijo za formalni in dejanski sistem urejanja prostora. Po nekaterih interpretacijah je nova postmoderna, postmaterialistična politika dejansko gibanje za več demokracije (Inglehart, 1995), gibanje, ki naj bi procese odločanja res približalo tistim, ki jih odločitve najbolj zadevajo. Druge manj optimistične interpretacije pa napovedujejo, da bo rezultat »nove politike« nadaljnje zmanjševanje zaupanja v državo in s tem tudi vse večje nestabilnosti, nepredvidljivosti in instrumentalne oblike množične politike (Kaase, Newton, 1999). Dogajanja od »Seattla 2000« naprej napovedujejo še burno dogajanje, tako da je verjetno še prezgodaj za temeljitejše ocene. Vendar pa je še vedno nekaj razlogov za domnevo, da bodo ti procesi privedli do načrtovanju in urejanju prostora bolj naklonjenega družbenega ozračja.

²⁵ Čeprav je tudi urejanje prostora idealen zgled za novo razmerje med trgom in državo, je Giddens za ponazoritev uporabil okoljsko regulacijo (Giddens, 1997:16).

»Novo« načrtovanje

Razprave o zaupanju v sistem urejanja in načrtovanja prostora v precejšnji meri odražajo zgoraj nakazane²⁶ spremembe legitimnosti delovanja državnih institucij. Zaradi naraščajoče kompleksnosti družbenega okolja, v katerem deluje, predvsem pa zaradi mednivojskega in medinstitucionalnega premeščanja družbene moči, ne preseneča, da je tudi **sistem urejanja prostora zašel v legitimitetno krizo** in posledično tudi v krizo učinkovitosti

Tudi zaradi tega se je v sodobnih razpravah o prihodnosti prostorskega načrtovanja ustalila teza, da je klasično vseobsežno prostorsko načrtovanje (comprehensive spatial planning) stvar preteklosti. Argumente za ta navidezni radikalizem je mogoče najti v zgoraj omenjenem prehodu od modernega hierarhičnega državnega urejanja v postmoderni razsrediščeni in dehierarhični sistem urejanja družbenih zadev, v katerem je podrobno centralistično obravnavanje celotnega (nacionalnega) ozemlja skorajda nepredstavljivo.

Zelo pomemben razlog je tudi sprememba potreb. Motiv za razvoj vseobsežnega načrtovanja prostora sta bili močna potreba po urejenem in funkcionalnem razvoju prostora in prostorska integriteta (integracija) nacionalne države (Mastop, 1998). Premalo je upoštevano, da je bilo **načrtovanje prostora dejansko eden glavnih instrumentov vzpostavljanja nacionalne države**. Enotne prostorske ureditve na celotnem državnem ozemlju so bile morda najvidnejši znak moči in integriranosti družbe oz. države. S tega, recimo državotvornega vidika, je presoja legitimnosti prostorskega načrtovanja v Sloveniji še posebej zanimiva in aktualna. Tu se odpira občutljivo vprašanje **razmejevanja državnih (regionalnih) in lokalnih pristojnosti**, ki se je pri nas s ponesrečenim ustanavljanjem novih občin še dodatno zapletlo. Zaradi tega tudi odgovor na vprašanje, koliko prostorska integracija celotnega ozemlja mlade države legitimizira centralistične planerske pristope, ni enostaven. Reči je mogoče le, da tranzicijske okoliščine prispevajo dodatne specifično lokalne razloge za krizo prostorskega načrtovanja.

Po krizi načrtovanja, ki je bila tesno povezana s prodorom neoliberalne ekonomije, je v zahodnih družbah v devetdesetih spet oživela podpora načrtovanju. Poizkusi vnovične uveljavitve načrtovanja kot načina izogibanja anarhiji in neredu je v postmoderni zmedi po svoje pričakovano. Se zlasti to velja za prostorsko načrtovanje. Načrtovanje naj bi preprečevalo in blažilo nekatere negativne posledice »svobodnega trga« in tako omogočalo manj konfliktno prilagajanje velikim strukturnim spremembam, ki jih npr. vnaša proces globalizacije.

²⁶ To so prav gotovo središčna vprašanja postmodernih družb, kar seveda pomeni, da jih ni mogoče celovito obdelati, niti jih ni mogoče »dokončno« rešiti, treba pa se jih je zavedati, drugače lahko hitro podležemo naivnim in napačnim poenostavitvam.

Seveda pa se je treba zavedati, da uspeh načrtovanja ni zagotovljen, čeprav je seznam, ki govori v prid načrtovanja, lahko zelo dolg in ga morajo upoštevati tudi bolj ali manj ortodoksni zagovorniki tržnega avtomatizma. Motnje in grožnje funkcioniranju trga prihajajo v obliki »eksternalij«, tj. v oblikah intervencij, ki jih ni mogoče tržno regulirati. Načrtovanje pa je zlasti prikladno za ukvarjanje z eksternalijami, ker regulira in preprečuje najbolj negativne »stranske« učinke tržne regulacije.

Prostorsko načrtovanje v postmoderini torej ni več vseobsežno določanje in nadzor rabe prostora, temveč precej manj »kolonialistično« **strateško načrtovanje**, ki se močno razlikuje od prejšnjih vseobsežnih planerskih pristopov. To načrtovanje je opisano kot **družbena praksa, ki usklajuje zainteresirane udeležence in omogoča njihovo sodelovanje pri izdelavi strategij, politik in načrtov**. Strateško načrtovanje prostora poizkuša torej zgolj usmerjati parcialne odločitve in ima torej predvsem koordinativno vlogo.

Omejitev načrtovanja pa seveda ne poteka prostovoljno in samodejno, temveč nastaja kot racionalna reakcija na dejstvo, da je v postmoderini razdrobljenosti in razsrediščanju zamisel širokopoteznega in podrobnega načrtovanja praktično neizvedljiva. Postmoderna družba je fragmentiran palimpsest preteklih oblik, ki se prekrivajo druga nad drugo, je kolaž sodobnih rab, med katerimi so mnoge precej kratkotrajne. Ker državno središče (metropola) ne more več »poveljevati« preštevilnim izjemam, je **cilj načrtovanja prostora preprosta občutljivost do domačih tradicij, lokalnih zgodovín, posebnih želja, potreb in slogov** (Giddens, 1998: 85), tj. je dejavnost, ki posplošuje specializirane, celo visoko urejene arhitekturne forme, ki segajo **od intimnih osebnih prostorov prek tradicionalne monumentalnosti do veselih spektaklov**. Vse to povzroča eklektičen razmah slogov in pristopov. Poudariti velja, da je samoomejitev načrtovanja posledica praktičnih izkušenj in ne kakšnih novih planerskih doktrin. Doktrinarna sprememba je pravzaprav le v spoznanju nerealističnosti vseobsežnega načrtovanja prostora.

Mastop (1998) bolj suhoparno pozitivistično, torej skladnejše s planersko tradicijo, izpostavlja štiri bistvene novosti, ki so značilne za strateško načrtovanje:

a) Erozija nacionalne ravni

Nacionalni planerski sistem je še vedno zamejen z nacionalnimi teritorialnimi mejami, vendar v razmerah globalne medsebojne odvisnosti načrta ni mogoče tesno zapreti. Zato se ni mogoče več tako kakor nekdanj omejiti zgolj na notranji nacionalni prostor. Moderne družbe zaradi globalizacijskih ekonomskih, političnih in okoljskih procesov postajajo vse bolj odprte. In čeprav je normativno urejanje prostora še vedno diskrecijska nacionalna pravica, je povsem jasno, da nadnacionalno dogajanje močno vpliva tudi na notranji nacionalni prostorski razvoj. Pravzaprav to že dolgo sploh ni novost, saj si npr. že dolgo časa ni mogoče predstavljati

nacionalno izključnega (samozadostnega) načrtovanja transportne ali pa komunikacijske infrastrukture.

b) Prestrukturiranje navznoter

Na drugi strani pa prestrukturiranje razmerij na relaciji centralna – regionalna – lokalna raven predpostavlja tudi, da načrtovanje ne more biti več klasična centralno-državna hierarhično nadzorovana dejavnost, temveč mora upoštevati načelo »delitve oblasti« med različnimi ravni. Vertikalna dimenzija se v določeni meri umika horizontalni. Ker sočasno poteka dvosmerni proces, ki vsebinsko močno spreminja nacionalne (državne) pristojnosti, je že v izhodiščih smiselno obravnavati in razmejiti planerske kompetence glede na raven načrtovanja. Nekatere se premeščajo na nadnacionalno, druge pa se vračajo na nižje ravni (regionalne, lokalne). Ta logika nas sili v to, da opazujemo celoten nabor ravni, od globalne do individualne, in da smo pri tem pozorni tudi na verjetne »intermedialne koalicije«.

c) Implementacijska razsežnost načrta

Strateško načrtovanje mora biti opremljeno tudi z implementacijskimi instrumenti. To pomeni, da je bistvena komponenta takega načrta izvedbena strategija. Ta zahteva je uresničljiva in realna prav zato, ker strateško načrtovanje ne obdeluje več podrobno celotnega prostora, temveč se selektivno ukvarja zgolj z nekaterimi strateško pomembnejšimi projekti. Zato je treba razločevati dve ravni strateškega načrtovanja. Na ravni celote je načrtovanje dokaj splošno in običajno ter ne presega konceptualnih izhodišč, posamezni projekti pa so lahko tudi precej podrobno obdelani. Z razdelavo ustreznih, tj. bistvenih projektov strateško načrtovanje ohranja tudi pomembno integrativno funkcijo.

d) Predstavljanje razvoja prostora

Predstavljanje (imaging) ima kot tradicionalna planerska metoda pomembno mesto v strateškem načrtovanju. Njeno vnovično rabo zagovarjajo mnogi strokovnjaki, med katerimi je morda najvplivnejši Faludi (1994). Predstave o razvoju ozemlja so primerne zlasti kot instrument komunikacije z zainteresiranimi »udeležniki«²⁷ (stakeholders). Poudarek pri tem je torej na razvijanju sredstev za razvoj skupnih dojemanj zelene stanja prostora, na skupnem reševanju problemov in na spodbudah za razvoj akcijskega delovanja. Skratka, konkretne predstave so dober in močan instrument komunikativne planske strategije in prav zato so potencialno bistvena prvina sodobnega strateškega načrtovanja.

Tudi zaradi mobilizacijskih razlogov je smiselno namesto izdelave po-

²⁷ Angleški »stakeholders« nekateri slovenijo tudi kot deležniki. Gre za nov pojem, ki se še ni ustalil, zato se bo morda uveljavil »udeležnik«, ker se mi zdi pomensko ustreznejša varianta.

drobnih, laični javnosti težko dostopnih planerskih izdelkov več truda vložiti v predstavljanje prihodnjega prostorskega razvoja. Vendar to seveda ne sme potekati kot vsiljevanje nekega »končnega« stanja, temveč predvsem kot spodbuda za sodelovanje širšega kroga zainteresiranih. Ta širitev kroga poklicanih je seveda lahko tudi zelo naporna in celo mučna, vendar je to skoraj edini način, kako ustvariti razmere za širšo legitimizacijo in uresničevanje planskih ciljev. Tudi pri nas imamo že izkušnje s takim »interaktivnim načrtovanjem«²⁸.

Skratka, sodobno strateško načrtovanje na nacionalni ravni **postaja projektivno investicijsko strateško načrtovanje z odprtimi postopki**, v katerih poizkušajo glavni akterji pridobiti družbeno podporo za svojo razvojno perspektivo.

Bistveni poudarki take opredelitve so:

- strateško načrtovanje nima enega samega »komandnega« mesta, temveč se lahko določena pristojnost prerazporedi »navzgor ali navzdol«;
- načrtovanje ni omejen proces, temveč »neskončna« operacija;
- načrtovanje ni podrobno in natančno organizirano, temveč bolj nekakšen odločevalski »happening« med seboj odvisnih akterjev (Mastop, 1998).

Sprejetje teh izhodišč in načel torej predpostavlja: a) da je klasično vseobsežno načrtovanje dejansko že zastarelo, b) da projektno načrtovanje izpostavlja problem integracije, tj. kako zagotoviti povezave s širšim družbenim in institucionalnim kontekstom, in c) da je integrativni proces dinamičen, torej utemeljen na spreminjajočih se konceptualizacijah.

Odprtost planerskih postopkov

Ena izmed nelagodnost vzbujajočih značilnosti postmoderne družbe je prav vse manjša prepričljivost državnih in specializiranih strokovnih presoj. Zato ima zgolj formalno (formalistično) institucionalno urejanje prostora v postmoderni malo možnosti, tudi če je ustrezno strokovno podprto. Odločanje o prostoru, še zlasti, če ga obravnavamo »kolonialistično« in vanj vključimo tudi okolje, odpira vprašanja in dvome, ki jih ni mogoče prepuščati ekspertni in birokratski racionalnosti. Pritegniti je treba tudi državljanke in državljane (Giddens, 1998). Zato seveda ne preseneča, da je v okoljih z dolgoletnimi izkušnjami pri usmerjanju razvoja prostora prevladujoča smer prenove načrtovanja uvajanje »**soodločevalskega**

²⁸ Nevladna organizacija Umanotera je l. 2001 na ta način pritegnila zainteresirane skupine v pripravo dolgoročnega prostorskega plana MOL.

načrtovanja«. To je dejansko nova različica participativnega načrtovanja, ki predpostavlja usmerjanje planerskih postopkov k iskanju soglasja vseh vpletenih akterjev. »Komunikacija kot ustvarjanje skupnih ciljev, posredovanje znanja, razvoj skupnih rešitev in družbeno učenje, je vitalni element planerjevega dela« (Rydin, 1998: str. 23). Podcilja sta krepitev različnih, tudi manjšinskih glasov in preizkušanje ekonomske racionalnosti znotraj planerskega sistema.

Tako zasnovano odpiranje formalnega sistema urejanja in načrtovanja prostora je precej širše, kot pa so obrtniško spretno, vendar ozko instrumentalno zamejeni »odnosi z javnostmi«, dejavnost, za katero se je tudi pri nas uveljavil žargonski izraz »piar«²⁹. Bistvena razlika je seveda v tem, da soodločevalsko načrtovanje že v izhodišču predpostavlja tudi morebitno spremembo ciljev, »piarovske« večšine pa so namenjena predvsem lažjemu doseganju že določenih ciljev oz. prioritet.

Temeljni cilj sodelovanja pri načrtovanju je torej **legitimizacija** procedur in seveda postavljanja in doseganja planskih ciljev, iskanje prepričljivih in zato tudi učinkovitih oblik dialoga med predstavniki različnih akterjev in vključevanje novih znanj v planerske procedure. Zaradi domnevno vse bolj raznobarnega, tj. raznovrstnega interesnega spektra je to nedvomno precej zahtevna dispozicija »novega« urejanja in načrtovanja prostora. Realizem oz. pragmatičnost zato zahteva, da ta ekspanzija planerskih dejavnosti upošteva tudi zmožljivost »institucionalnih kapacitet« (Mastop, 1998).

Spremembe bi seveda zahtevale obširnejši opis in analizo. V tem uvodnem besedilu se zadovoljimo zgolj s poudarkom, da so klasične planerske procedure, ki so potekale skoraj izključno od zgoraj navzdol, postale preveč okorne in neučinkovite. Že dolgo časa se krepí potreba po dopolnitvah z različnimi oblikami soodločevalskega urejanja in načrtovanja prostora. Glede tega na načelni ravni obstaja dokajšnja stopnja soglasja. Precej drugače pa je seveda na praktični ravni, kjer so kljub očitnim in dolgotrajnim znakom krize premiki zanemarljivi. Očiten je prepad med deklarativnimi pristajanjem in dejanskimi spremembami, ki predpostavljajo tudi nastajanje novih institucij, prenovo obstoječih in seveda tudi kadrovske dopolnitev tradicionalno prostorskih profesij.

Sodobno postmoderno strateško načrtovanje se ne more izogniti tudi občutljivim družbenim, političnim, (ideološkim) in ekonomskim vpraša-

²⁹ Terminološke težave pri slovenjenju temeljnih pojmov te nove stroke razkrivajo tudi temeljne teoretske zadrege. Žargonski izraz »piar« je nastal iz angleške kratic za »Public Relations«, ki se v angleščini izgovarja kot »piar«. »Public relations« slovenimo kot »odnosi z javnostmi«. Slovenska ustreznica za kratico »piar« pa bi po nekoliko kreativni analogiji lahko bila »ojoj«. Ironizacija je seveda namerna in opozarja na dejstvo, da je pragmatično poenostavljanje kompleksnih družbenih odnosov lahko zelo problematično. Problem seveda ni toliko v poenostavljanju kot v tem, da je ta proces enostransko ciljno usmerjen, tj. pristranski. Če bo oz. ko bo stroka teoretsko dozorela, bodo te težave prav gotovo bistveno manjše.

njem, kar je deloma v nasprotju s predpostavljeno nepolitičnostjo zgolj strokovnih institucij. Jasna artikulacija teh dilem lahko povzroča tudi napetosti med različnimi resorji in ravnmi, seveda pa je tudi »domicilni« prostorskoplanerski resor dovolj pester, da lahko gosti različne poglede na reševanje konkretnih vprašanj. Čeprav so te razlike neartikulirane, pa tudi v formaliziranem institucionalnem okolju vseeno lahko učinkovito zavirajo ali celo blokirajo urejevalske ali strokovne procedure. Odpiranje sistema urejanja in načrtovanja pomaga tudi proti takim neizbežnim disfunkcijam.

Kakor kažejo zgledi iz načrtovalsko najrazvitejših in uspešnih držav, je **prestrukturiranje mednivojskih pristojnosti in odpiranje odločevalskih planerskih procedur** za interesne skupine tudi v »tranzicijskih« postmodernih razmerah edina perspektivna usmeritev. Skratka, **soodločevalsko načrtovanje** je v sodobni načrtovalski teoriji že splošno sprejeto načelo.

Odprto strateško načrtovanje predpostavlja naslednje novosti:

- razvoj načrtovalskih organizacij za sodelovanje in komuniciranje;
- doseganje soglasja, vendar ne na škodo dolgoročnih splošnih ciljev in zaščite šibkejših glasov;
- omogočanje »glasov« pri načrtovanju in korigiranje najglasnejših, ki preglasijo šibkejše;
- preprečevanje neobvladljive inflacije raznovrstnosti (Rydin, 1998).

Načeloma s temi novostmi verjetno ne bi smeli imeti težav. Pomisleki so glede njihove praktične uveljavitve. Dosedanji dialog med politiko in stroko se razširja v enakopravno tripartitno razmerje med državo, stroko in zainteresiranimi udeleženci. V praksi se je uveljavila nekoliko zavajajoča opredelitev, da gre za javnost oz. javne razprave. Neustreznost take opredelitve je v tem, da prezre udeležence, ki ne zmorejo ali ne želijo nastopati javno. Javnost je torej v tem pogledu preozka kategorija. Še težavnejše pa se zdi ščitenje javnih interesov, tj. javnega dobrega. Tudi v najbolj »liberalnih« sistemih je zaščita javnih interesov pri urejanju prostora sprejeto in uveljavljeno načelo. Čeprav so v praksi velikokrat težave, je tradicija pri urejanju prostora pri tem vprašanju zelo zgovorna. V naših razmerah pa se tu srečujemo z dvema kontradiktornima tradicijama: a) precej sproščen ali ohlapen odnos do formalno-pravnih kategorij, ki ščitijo javno dobro in b) dolgoletna preveč rigidna oz. ortodoksna absolutizacija javnih in skorajda podcenjevanje zasebnih interesov. Za zagon in učinkovitost takega načrtovanja je treba precej pozornosti nameniti naslednjim temam:

a) Različni jeziki sodelujočih

Različni jeziki sodelujočih so pri prostorskem načrtovanju velika ovira za uspešnost partnerskega sodelovanja. Tu se odpira obširna razprava o diskurzivnih praksah. Tudi za razpravo o načrtovanju je torej uporabna

teorija o obstoju diskurzivnih »konstant«, ki izpostavlja, da se tudi v navidezno zelo različnih in celo nasprotnih diskurzih pojavljajo samodejno privzete »pripovedne« oz. konceptualne in terminološke stalnice, t. i. *storylines*.

Najopaznejši vidik teh (ne)zavedno sprejetih predpostavk so t. i. »magične besede« (»buzz words«), ki se inflatorno pojavljajo tudi v planerskih razpravah in argumentacijah. Zgled take »mante« je npr. *trajnostni razvoj*. To je zelo kompleksen koncept, ki pa se ga izrekovalcem, odkar je ustoličen, sploh ne zdi več potrebno pojasnjevati. Kljub temu v komunikacijskih situacijah, za katere je značilna »diskurzivna koalicija« (Rydin, 1998: 356), dobro funkcionira, čeprav si ga lahko udeleženci zelo različno razlagajo ali pa sploh ne. Nasprotno pa se dogaja z zgodbami, ki so nove in še niso del diskurzivne koalicije. Taka argumentacija se srečuje z nadpovprečnimi »otvoritvenimi« težavami, četudi je morda ustrezno logično in empirično podprta. V tem kontekstu je seveda pomemben tudi »socialno-konstruktivistični« pristop, ki predpostavlja, da so načini, kako definiramo vprašanja, razumemo probleme in iščemo možne rešitve, odvisni od družbenega položaja udeležencev. Na tej podlagi se lahko vzpostavi težko premostljiv prepad npr. med laiki in strokovnjaki, ki naj bi sodelovali v planerskem postopku.

b) Ustvarjanje soglasja na podlagi konflikta ali »iskanje skupnega v različnem«

Teorija predlaga tri načine za doseganje soglasja – cilja, ki se zdi na prvi pogled tako visoko postavljen, da je že kar utopističen. Smiselno je poskušati reinterpretirati ugotovljene razlike. Lahko se pokaže, da so le navidezne. Če je vzpostavljena komunikacija in razprava o razlikah, se pokažejo tudi podobnosti. Lahko se izkaže, da je podobnosti in skupnih interesov več kakor razlik. Najbolj razdelan in seveda tudi najbolj zahteven pa je predlog, ki predvideva obnovo solidarnosti, recipročnosti in medsebojne odvisnosti.

c) Razmislek o naravi kolektivnega delovanja

Predvsem je smiselno razmišljati o takih spremembah kolektivnega delovanja, da bo individualna in skupinska »analiza stroškovne učinkovitosti« ugodna za tiste, ki so pripravljeni sodelovati pri reševanju skupnih planerskih dejavnosti. Motivacijo za tako delovanje naj bi spodbujali tudi s formalnimi regulacijskimi instrumenti, ki bi nagrajevali dejavno udeležbo v teh procesih.

d) Vloga profesije v procesih izvajanja politik

Ni treba posebej poudarjati, da soodločanje pri načrtovanju pomeni tudi za profesionalne planerje veliko spremembo statusa in profesionalnih znanj. Potrebne so komunikacijske kompetence, ki bistveno presegajo zgolj »piarovske« spretnosti.

e) Status načrta

Eden od razlogov neuspešnosti načrtovanja je bil tudi po Rydinu (1998) prepad med »grandioznostjo« vizije in skromnostjo implementacije te vizije. Pomembno vprašanje je torej tudi forma, ki naj jo ima načrt. Na eni skrajnosti je načrt, ki ni dosti več kot zgolj zbirka ciljev, ki naj bi jih dosegli, druga skrajnost pa je podroben načrt, ki poleg ciljev določa tudi mehanizme, s katerimi naj bi dosegali cilje. Prva različica predpostavlja zgolj mreže in partnerstva, ki se vzpostavljajo pri doseganju ciljev načrta. Druga varianta pa predpostavlja koncentracijo moči za izvedbo takega podrobnega načrta. Med tema dvema skrajnostma je mogoče oblikovati mnogo različic in **kratkoročnih zavezništev, ki vodijo k doseganju dolgoročnih ciljev**. Rydin skladno s temi spoznanji predlaga naslednje temeljne elemente, ki jih mora identificirati strateški planerski model: a) postavitve jasnih ciljev in specifičnih usmeritev za določena območja; b) nabor potencialnih mehanizmov za doseganje teh ciljev; c) zadolžitev vodilnih agencij za razvoj podrobnejših načrtov; in d) določitev virov za doseganje ciljev.

SKLEP: PRAKTIČNA TEORIJA

Temeljna težava urejanja in načrtovanja prostora v »postmoderni dobi« je pravzaprav že dolgo znana. Naj bodo predlogi ureditve fizičnega prostora še tako »strokovno« domišljeni, vedno težje ustrezajo **vse raznovrstnejšim spoznavnim konstrukcijam prostora**, ki nastajajo v domišljijah »podstrešnih« delavnicah postmodernih posameznikov in posameznic«. Razglašena zamisel o »koncu zgodovine« je na tej ravni vsaj približno zadela tarčo. Približali smo se koncu prepričljivosti in s tem tudi sprejemljivosti modernističnih orodij in ureditev. Posledica je zbeganost prostorske stroke, kar še dodatno zmanjšuje prepričljivost strokovnih ureditvenih predlogov. Zaradi tega so razmere pravzaprav idealne za ambicioznejšo intervencijo sociologije, stroke, ki je »izvorno« usmerjena v analizo in interpretacijo nastajajočih, vse bolj individualiziranih »svetov«, pa tudi za analizo zakulisnega dogajanja, ki je prav pri posegih v prostor zelo živahno.

V tem uvodnem delu smo poskušali nakazati, da so družbene razmere, v katerih deluje sodoben sistem urejanja in načrtovanja, nadpovprečno zahtevne. Zato se v resni razpravi o urejanju in načrtovanju prostora ne moremo izogniti temeljnim teoretskim razpravam o družbeni vlogi fizičnega prostora, o (ne)sprejemljivosti prostorskih ureditev in strokovni dejavnosti, ki se specialistično ukvarja s tem področjem. Eden ključnih namenov tega poglavja je bil torej poudariti **neposredno uporabnost družbene teorije** pri urejanju prostora. Na presenečenje mnogih, ki so še nedavno napovedovali »konec prostorskega determinizma«, prostor nedvomno ostaja središčna družbena tema. Še več, globalna telematska dostopnost in »poenotenje« krepí pomen in povečuje specifično težo »enkratnih« prostorskih danosti in ureditev.

Sociologija kot osrednja družboslovna disciplina zato ostaja in postaja tudi središčna »prostoroslovna« disciplina. Najti pa je treba še precej odgovorov na vprašanje, kako premagati vse večji prepad med vse bolj individualiziranim dojemanjem prostora in bolj ali manj standardizirano urejevalsko oz. plansko pragmatiko. Dosedanja razprava je zagovarjala tezo, da tega problema ni mogoče zadovoljivo rešiti znotraj modernistične logike diferenciacije in specializacije. Tudi pri nas že uveljavljene »parasociološke« tehnike, npr. instant »piarovske« veščine, zato ne morejo biti odrešujoče, ker gre pri tem zgolj za podaljševanje slepe poti modernistične specializacije in diferenciacije, torej prav za tisto prakso, ki postaja za postmoderne posameznike in posameznice in kolektivne akterje (udeležnike) vse manj prepričljiva.

Temeljni poudarek dosedanje razprave poudarja torej smiselnost in celo **nujnost nastanka skupnega teoretskega »diskurzivnega polja«**, ki bi končno presešel vse bolj neprepričljive specialistično zamejene obravnave prostora. Tu naj bi se srečevale tako različne prostorske in družboslov-

ne discipline kot tudi interesno podkrepjene argumentacije raznovrstnih uporabnikov prostora. Ključno podpora tej zamisli zagotavljajo vse večje težave pri doseganju sprejemljivosti in prepričljivosti tudi najstrokovnejših specialističnih prostorskih ureditev. Sociološka analiza lahko pokaže, zakaj v vse bolj fragmentiranem družbenem okolju ta modernistična praksa preprosto ne deluje več. Šokantnost te ugotovitve je še vedno tolikšna, da je za marsikoga še vedno »nevidna« in nesprejemljiva.

Z vidika formalno-institucionalnega sistema urejanja in načrtovanja prostora seveda niti ni težko razumeti, zakaj taka »radikalna« ugotovitev ne navdušuje. Jasno je, da predpostavlja dokaj korenito spremembo sprejetih in ustaljenih praks. S tem pa seveda zadeva tudi ob uveljavljena družbena razmerja moči. Na tej točki se v vseh družbenih okoljih sprožijo bolj ali manj silovite reakcije, največkrat v smeri zagovora *statusa quo* – ne glede na racionalnost in učinkovitost argumentacije.

Tu se zastavlja vprašanje, koliko so te teoretske dileme aktualne tudi v naši večnivojski tranziciji. Načeloma je odgovor znan in jasen. Ne glede na tranzicijo, znane in neznane posebnosti dosedanjega razvoja, zaostajanja pri izpopolnjevanju sistema urejanja prostora, centralizacijski instinkt nove države itd., se novim teoretskim konceptom in iz njih izvedenim inovativnim praksam pri urejanju in načrtovanju prostora ne bo mogoče izogniti. Vsaj en razlog je na dlani. Vse tesnejše institucionalne povezave z EU prinašajo tudi iskanje novih modelov urejanja in načrtovanja prostora. Res pa je, da je praksa neselektivne in neprilagojene transplantacije že izdelanih modelov v naš prostor zaradi lokalnih posebnosti precej problematična in kljub njihovi morebitni »naprednosti« lahko dejansko povzroči nazadovanje. Ustvarjalna prilagoditev postmodernih instrumentov urejanja in načrtovanja prostora krajevnim specifikam pa seveda predpostavlja izvirne teoretične in praktične rešitve. Repertoar in ponudba družbene teorije sta pri tem neizbežna.

Spodbujati bi bilo treba intenzivno interdisciplinarno razpravo o številnih odprtih temah in dilemah urejanja in načrtovanja prostora pri nas, npr. o:

- integrativnih funkcijah načrtovanja prostora;
- nenavadno »sproščenem« poseganju v prostor, ki je značilno tako za male kot za velike investitorje;
- odločnih, nemalokrat prav agresivnih lokalnih odzivih tudi na nujne javne infrastrukturne posege v prostor;
- sprenevedanju oz. vnovičnem odkrivanju participativnega oz. samoupravnega modela urejanja prostora;
- problematičnih prostorskih učinkih nedomišljene občinske reforme;
- lokalno specifičnem optimalnem razmerju med tržno in plansko regulacijo prostora,
- realni teži geopolitičnega položaja Slovenije – o (ne)sprejemljivosti zgolj tranzitne vloge slovenskega prostora,

- prostoru in okolju kot pomembni primerjalni prednosti pri vključevanju v EU/evropske integracijske procese/,
- nadpovprečni okoljski občutljivosti velikega deleža nacionalnega ozemlja itd.

V tako majhnem in specifičnem prostorskem sistemu, kot je Slovenija, pa so še zlasti občutljiva vprašanja prenosa pristojnosti pri urejanju prostora na podnacionalno in nadnacionalno raven, vendar tudi o tem, vedno odprtem vprašanju ni veliko razprav.

Razlogi, zakaj teoretsko poglobljene razprave o pomenu in vlogi sistema urejanja in načrtovanja prostora skorajda ni, so le deloma znani. Upajmo le, da pogloblitveni vzrok ni ideološke narave in ne tiči v še vedno enostranski »neoliberalni« zaverovanosti v vsemogočnost tržnega usmerjanja družbe. Nedvomno je eden pomembnejših razlogov za teoretsko tišino dejstvo, da sistemska diferenciacija in specializacija »samodejno« povzročata interdisciplinarne komunikacijske težave. Sodelovanje, ki je pri reševanju prostorskih problemov nujno, se zato zatika že zaradi jezikovnih in terminoloških nesporazumov. Najskromnejši rezultat skupnega »diskurzivnega« polja bi torej moral biti usposobitev za interdisciplinarno komunikacijo, maksimalni pa vzpostavitev komunikativnih institucij urejanja in načrtovanja prostora, ki bi bile sposobne dosežati maksimalno možno stopnjo soglasja vseh vpletenih akterjev.

Odsotnost poglobljene interdisciplinarne razprave o odprtih prostorskih razvojnih vprašanjih se neposredno odraža tudi v praktičnih težavah urejanja in načrtovanja prostora. Le del teh zagat je mogoče rešiti znotraj obzorja specialistične prostorske stroke. Temeljni razlogi težav niso prostorski, temveč jih je treba iskati v vse kompleksnejših načinih družbene konstrukcije prostorov. S tem pa se razpon pomembnih obravnav prostora močno razširi. Poleg klasičnih prostorskih strok je nedvomno treba pritegniti še širok nabor družbenih ved. Še bolj kot to pa je čutili potrebo po **povečevanju interpretacijskih kapacitet**, kajti očitno prostorska praksa prehiteva teorijo. Poglobljeno razpravljanje o postmodernističnih družbeno-prostorskih razmerah je izhodiščni pogoj za doseganje legitimnosti pri posegih v prostor. Teza o praktični uporabnosti (sociološke) teorije zatorej ni promocijski domislek, temveč je mišljena povsem dobesedno.

DRUGI DEL

UVOD

Prvo poglavje je bilo posvečeno argumentiranju in dokazovanju neposredne uporabnosti socioloških teorij pri urejanju in načrtovanju prostora. Pri tem smo se morali neizbežno dotakniti tudi nekaterih temeljnih konceptualnih dilem, na katere ni mogoče dati nedvoumnega in jasnega odgovora. Temeljni cilj prvega dela je bil pokazati, da nekaterih stvari ni mogoče »naročiti« in da se morajo zato upravljavci in načrtovalci prostora teoretsko usposobiti. Težave urejanja in načrtovanja prostora niso zgolj interne organizacijsko-tehnične narave, temveč je dovršen del zagat posledica spremenjenega družbenega položaja te dejavnosti v postmodernih tranzicijskih razmerah.

Pri tem se seveda zastavlja vprašanje mere oz. pragmatično vprašanje, koliko teorije in koliko prakse. Načelni odgovor je razmeroma enostaven. »Praktiki« bi morali biti najmanj toliko teoretsko kompetentni, da bi bili sposobni strukturirati probleme in se kar najbolj avtonomno odločati pri selektivnem naboru praktičnih tehnik za doseganje večje legitimnosti lastnega delovanja. Seveda pa pri konkretnem ocenjevanju pravšnje teoretske kompetentnosti skorajda ni mogoče doseči soglasja. V naravi teoretskega razpravljanja je odprtost, tj. nedokončanost, medtem ko se morajo praktiki v določenih trenutkih odločiti, četudi alternative in posledice niso povsem jasne. Praktično urejanje prostora seveda ne prenese večnega samospraševanja o pravilnosti in smiselnosti postopkov, ki zelo sprejema rutinske šablonske procedure.

Teoretsko in praktično pa se zastavlja vprašanje, ali je mogoče tudi v razmerah postmoderne fragmentarnosti in spremenljivosti izdelati rutinski model vključevanja socioloških analitičnih postopkov v neposredno urejanje in načrtovanje prostora? Ali je torej mogoče iz širokega nabora socioloških raziskovalnih praks izdelati standardni paket analitskih postopkov, ki bi ustrezal visokim teoretsko-metodološkim standardom in katerega produkti bi bili uporabni pri neposrednem urejanju in načrtovanju prostora? Naše dosedanje izkušnje pri povezovanju teorije in prakse pri urejanju in načrtovanju prostora niso najboljše. O temeljnem razlogu, tj. **neobstoju skupnega razpravljalnega polja** je bil govor v prvem sklopu. Konkretnije razloge bi bilo treba iskati še v postsocialistični in postmoderni tranzicijski histeriji, ki učinkovito preprečuje premišljeno izdelavo lokalno specifičnih modelov, spregledati pa seveda ne moremo tudi »folklornih« posebnosti odnosa do urejanja in načrtovanja prostora pri nas, ki se zanaša na improvizacije in zlasti na logiko »izvedenih« dejstev.

Zategadelj je še vedno smiselno vprašanje, ali so se razmere že toliko spremenile in umirile, da si lahko obetamo produktivnejše neposredno vključevanje sociologije v formalni sistem urejanja in načrtovanja prostora. Ali je torej kriza legitimnosti že tolikšna, da bo spodbudila poglobitve izvajalce urejanja in načrtovanja prostora k stalni in sprotni analizi socialnega konteksta in usposobila planerske institucije za vsebinsko argumentacijo. Ali je po kompromitaciji »absolutističnega« samoupravnega sistema že mogoča umirjena in racionalna razprava o soodločanju zainteresiranih »udeležnikov« oz. ali je mogoče začeti delovati na podlagi načel t. i. komunikativne racionalnosti. Ali je razgled ključnih nacionalnih (državnih) institucij že tolikšen, da bodo spoznale, da zgolj presajanje krajevnim potrebam neprilagojenih modelov ni učinkovito, lahko je celo kontraproduktivno.

Sociologija se lahko uspešno vključuje v sistem urejanja in načrtovanja prostora le tedaj, ko ključni akterji uvidijo nujnost oz. praktično uporabnost socioloških analitskih postopkov in ko nastanejo ustrezne razmere za ustvarjalno presojo in selekcijo že izdelanih modelov presoje družbenih učinkov prostorskih projektov. V prvem delu smo skušali pokazati, da se približujemo fazi, ko bodo praktične potrebe urejanja in načrtovanja prostora zahtevale kar najboljše spoznavanje in poznavanje družbenih okoliščin. V tem, drugem delu pa bomo poskušali predstaviti nekatere konkretne sociološke ali, boljše, družboslovne analitske postopke, ki bi lahko prispevali k učinkovitejšemu in lažjemu doseganju legitimnosti prostorskega načrtovanja.

Skladno z uvodnim teoretskim izhodiščem ne bomo ponudili izdelanega modela vključevanja sociologije v prostorsko urejanje in načrtovanje, temveč bomo predstavili posamezne metode. Izoblikovani model je lahko le skupni **rezultat interdisciplinarnih teoretskih in praktičnih prizadevanj**. Med prestavljenimi metodami so take, ki so že znane in tudi uporabljane, nekatere pa v praksi našega prostorskega načrtovanja še niso bile izvedene. Predstavili bomo torej lokalno specifičen nabor analitskih postopkov, ki po naši presoji sodijo v strokovni repertoar prostorskega urejanja in načrtovanja.

PRESOJE DRUŽBENIH VPLIVOV – PDV

Metodologija *presoj družbenih vplivov*, s kratico PDV, se je razvila kot skupen rezultat sociologije, politologije, demografije in drugih sorodnih družboslovnih disciplin. Izvor teh analiz nekateri postavljajo celo v razsvetljsko 18. stoletje (Becker, 1997), za novejši razvoj PDV pa so pomembni zlasti družbeni (študentski) nemiri ob koncu šestdesetih in zaostritev okoljskih problemov v začetku sedemdesetih let. Pri nas so deli te metode razmeroma dobro znani, občasno, zlasti ob zaostritvah konfliktov pri posegih v prostor, nekatere postopke tudi izvajajo. Še vedno pa presoje družbenih vplivov niso standardni elementi analitskega repertoarja pri posegih v prostor. Pravzaprav je nenavadno, da so presoje vplivov na naravno okolje (PVO) že del obveznih analiz pri zahtevnejših posegih v prostor, presoje vplivov na družbeno okolje (PDV) pa še niso dosegle te stopnje formalizacije. Tudi to dejstvo je deloma posledica metodološko zelo zahtevne združljivosti družboslovnih in naravoslovnih tehničnih strok. Pomembno vlogo pa ima nedvomno tudi bolj ali manj konfliktno razmerje med družboslovnimi presojami in političnim podsystemom. Načeloma naj bi veljalo, da so politične odločitve o določenem posegu v prostor že upoštevale vse družbene posledice. Ker vemo, da je v praksi pogosto precej drugače, je očitno to ena pomembnejših težav, ki jo bo šele treba rešiti. Ne glede na te dvome pa lahko ugotovimo, da bi uveljavitev PDV, ki bi bila enakovredne PVO, precej odpravila nekonsistentnost, vgrajeno v metodologijo PVO. Zdaj so namreč družbeni vplivi obravnavanega posega izenačeni z vplivi na živo in mrtvo naravo, tj. z vplivi na geosfero in biosfero. Čeprav je morda namen take zastavitve zmanjševanje ali celo ukinjanje »antropocentrizma«, pa je dejanska posledica podcenjene razlike med »objektivnimi« učinki fizičnega posega v naravno okolje in »subjektivnim« družbenim dožemanjem teh učinkov. Prav to pa je pogosto poglobitni vzrok težav pri doseganju legitimnosti posegov v prostor in zato tudi središčna tema presoj družbenih vplivov. Skratka, presoja »družbene sprejemljivosti« metodološko ne more biti izenačena s presojami vplivov na posamezne elemente naravnega okolja. Način nastajanja družbene sprejemljivosti ni analogen vplivom na posamezne segmente naravnega okolja. Presoje družbenih vplivov, ki so zgolj eden od elementov presoj vplivov na naravno okolje, so zelo nekonsistentna in nezadostna rešitev. Zaradi tega seveda ne preseneča, da pri izvajanju presoj marsikomu sploh ni jasno, kako naj vključi rezultate PDO v PVO. Lažji bi bil nasproten postopek, torej vključitev PVO v PDO, vendar zaradi le delno znanih razlogov predpisana metodologija tega ne omogoča. Po predvidevanjih, ki smo jih nakazali v prvem delu, pa se bo pomen PDV prej ali slej samodejno povečal. Zelo verjetno bo stopnjevanje težav pri doseganju legitimnosti spodbudilo konsistentnejšo institucionalizacijo presoj družbenih posledic pri posegih v prostor. To je

temeljni argument za izvedbo samostojnih presoj družbenih vplivov. V organizacijskem smislu je morda smiselno, da sta PVO in PDV postopka povezana, tj. da se izvajata hkrati in koordinirano, v metodološkem smislu pa bi vsekakor morala biti ločena.

Načrtovanje in presoje družbenih vplivov – PDV

Praden se lotimo obravnave konkretnih postopkov PDV pri urejanju in načrtovanju prostora, je treba razčistiti še nekaj zdravorazumskih pomislekov. Načrtovanje je po definiciji usmerjeno v doseganje zastavljenih družbenih ciljev, zato se zdi morda res nenavadno in celo nesmiselno še dodatno samospraševanje o družbenih posledicah tega delovanja. Ali ni to tako, kakor da bi si najprej zastavili za cilj izboljšati bivalne razmere, obenem pa bi sprožili še analitsko proceduro, ki bi ugotovila, da bo posledica načrta boljša kakovost bivanja. Nesmiselnost takih »tavtoloških« postopkov je očitna. Načrtujemo prav zato, da bi se izognili nenadejanim posledicam spontanega družbenega razvoja. Če načrtovanje deluje, potem bi seveda moralo biti jasno, kakšne bodo družbene posledice. Zdi se torej, kakor da bi z institucionalizacijo PDV v načrtovalske postopke že vnaprej priznali, da se bomo spoprijeli s posledicami, ki jih z načrtom ni mogoče predvideti. Toda, če že vnaprej »načrtujemo« nenadejane posledice, je seveda najbolj smiselna korekcija načrta, ki bi odpravila pričakovane odklone. Predstavitev in kar najtransparentnejša simulacija nena-dejanih posledic načrta naj bi bila torej ena temeljnih funkcij kakovostno izvedenih PDV.

Pravzaprav so PDV nekakšna strokovna podpora splošni javni razpravi, ki naj bi spremljala pripravo načrta. Če bi bilo res mogoče v praksi izvesti celostni načrtovalski postopek (comprehensive planning), potem verjetno res ne bi bilo velike potrebe po specialističnih PDV. Vemo pa, da takega načrtovanja ni nikjer več, pravzaprav ga dejansko nikjer nikoli ni bilo, razen v ideoloških državnih delavnicah. Obstajalo pa je in je še vedno nekoliko pri življenju sektorsko, npr. prostorsko načrtovanje. Seveda naj bi bili sektorski načrti načeloma usklajeni s skupnimi družbenimi cilji, tako da tudi v tem primeru družbene posledice prostorskega načrtovanja ne bi bile neznane. Prav tu pa naletimo na problem oz. argument, ki govori o smiselnosti PDV. Lahko rečemo, da je že splošno znano, čeprav še vedno ne povsem priznано, dejstvo, da je sektorsko usklajevanje praktično nerešljiv sistemski problem. Kot smo poskušali nakazati v prvem delu, je to vprašanje močno zaostreno tudi v najbolj razvitih modernih družbah, ki so že na prehodu v postmoderno, tako da odpade tudi naivno sklicevanje na svetle zglede razvitejših družb. Predvsem zato, ker v (post)modernih družbah resorno usklajevanje presega koordinacijske kapacitete, so vnaprejšnje (ex ante) analize, pa tudi analize

posledic (ex post analize) družbenih vplivov prostorskih načrtov smiselne in potrebne. Presoje in simulacije družbenih učinkov generalnih prostorskih načrtov bi torej morale biti integralni del načrtovanja. Seveda pri tem tvegamo nekakšen analitski perpetuum mobile. Analiziranje vzrokov in posledic lahko poteka v nedogled, kajti vsak konkreten rezultat že povzroča nove spremembe – simultano vpliva na družbo itd. Seveda pa v realnem življenju te nevarnosti ni, za kar poskrbijo naročniki z odmero sredstev in časovnimi roki.

Ideje o nesmiselnosti enkratnega načrtovanja in razmisleki o planskih konferencah so dejansko odgovor na ta problem. Pri splošnih planskih dokumentih, ki postajajo vse bolj le strateški razvojni dokumenti, pravzaprav le težko ločimo PDV od siceršnjih planskih postopkov. Glede na rečeno, lahko torej sklenemo, da naj bi bila izvedba PDV sestavni del priprav prostorskega načrta (PP) države, regije in seveda tudi manjših prostorskih območij. PDV, ki spremlja strateški načrt, je seveda vsebinsko specifična. Poleg obsežnega in stalnega analitskega dela zahteva predvsem sposobnost sinteze in posploševanja³⁰ na podlagi izoblikovanih teoretskih konceptov in številnih podatkov iz različnih zbirk podatkov. Nekoliko drugačen in bistveno bolj razviden je pomen PDV pri konkretnih prostorskih projektih, torej takrat, ko obdelujemo prostorske razmere za izvedbo določenega lokalno omejenega razvojnega načrta, npr. stanovanjskega naselja, proizvodnih kapacitet ali pa gradnjo novih in izboljšavo obstoječih infrastrukturnih naprav.

Dvofaznost presoj družbenih vplivov

Kot že rečeno, za izvajanje PDV ni mogoče pripraviti natančnih rutinskih navodil. Enkratnost vsakega konkretnega posega v prostor zahteva tudi »enkratni« nabor metod. Ustrezno selekcijo pa lahko naredimo le tako, da zberemo in preverjamo vse temeljne značilnosti projekta, za katerega izvajamo presojo. To pravzaprav pomeni, da mora biti celovita procedura PDV že v izhodišču razdeljena na dve fazi. V začetku še ne vemo dovolj natančno, kakšne so vse bistvene značilnosti projekta, prav tako ne poznamo dovolj dobro družbenega okolja, v katerem je načrtovan poseg, zato tudi ne moremo predvideti najbolj smiselnih analitičnih postopkov. Zato je začetna oz. prva faza PDV namenjena predvsem spoznavanju

³⁰ Med obsežnimi raziskavami in analizami, ki so spremljale pripravo dolgoročnega plana Slovenija 2000, pa tudi nekatere dolgoročne plane na nižjih ravneh, so bile tudi take, ki bi jim lahko rekli PDV. Tedanje presoje so nekako pričakovano naletele na precej oster odziv »političnega podsistema«. Globinska presoja družbenih vplivov skoraj nujno naleti tudi na politične in ideološke razsežnosti posegov v prostor. Pravzaprav jih mora celostna presoja analizirati tako kot druge potencialne vplive obravnavanega posega.

projekta, temeljnih, če je mogoče, pa vseh težav, ki jih projekt sproža, in pa kar najpodrobnejšemu spoznavanju značilnosti družbenega okolja. Šele na tej podlagi lahko pripravimo ustrezen načrt izvajanja glavne faze PDV. To seveda pomeni najmanj dvoje: na voljo je treba imeti dovolj časa (sredstev) in PDV lahko izvaja le skupina, ki je sposobna izdelati konkretnemu posegu v prostor prilagojen načrt postopkov PDV. V nadaljevanju bomo najprej zelo na kratko predstavili idealno tipsko shema PDV, tj. nabor vseh procedur, ki jih ponuja ta metodologija³¹. Ker pa v konkretnih izvedbah skorajda ni mogoče in tudi ni smiselno izvesti vseh postopkov, bomo podrobneje govorili o metodah, ki lahko dajo po naši oceni dobre rezultate v naših družbenih razmerah. Seveda pa tudi ta izbor ni dokončen. Šele intenzivna praksa izvajanja PDV bo lahko jasneje pokazala, katere metode so dejansko najbolj učinkovite³².

Pripravljalna faza

Analiza problemov: Seznanjanje z vsemi bistvenimi značilnostmi posega, največji poudarek na analizi in strukturiranju problemov;

Metoda: Multidisciplinarnе okrogle mize, analiza vsebine politik, diskurzivnih praks itd.

Težava: Različni diskurzi – različni koncepti in terminologija lahko zelo negativno vplivajo na uspešnost multidisciplinarnih razprav!

Analiza problemov je seveda lahko zelo strukturirana. Poudariti pa velja zlasti upoštevanje razlik med opredelitvijo problemov na različnih ravneh. To, kar se zdi velik problem na lokalni ravni, je morda zanemarljivo na regionalni oz. nacionalni ravni, in seveda tudi nasprotno; problema, ki je morda na nacionalni ravni močno izpostavljen, na krajevni ravni nihče ne jemlje resno in ga morebiti torej sploh ne dojema kot problem. Do upoštevanja vrednih razlik pri opredeljevanju problemov pa seveda prihaja tudi med individualnimi in kolektivnimi udeležniki na isti ravni. Ocenjevanje problemov je lahko seveda tudi v izrazitem neskladju z ugotovitvami »objektivnih strokovnih analiz«. V takih, vse pogostejših primerih seveda ne moremo kar zamahniti z roko. Največkrat je za doseganje soglasja pri definiranju problemov potreben dolgotrajen in potrpežljiv komunikacijski proces. To pa zopet predpostavlja komunikacijske spretnosti, zlasti pa premagovanje razlik med strokovnim in nestrokovnim jezikom oz. diskurzom. Najslabša možna izbira je zatekanje k »strokovnjaškemu« žargonu. Probleme je treba znati opredeliti na način, ki je dostopen večini vpletenih.

³¹ Metodologija PDV je izvorno povezana s podobnimi praksami, med katerimi najpogosteje omenjajo presoje vplivov na okolje (PVO), presoje vplivov tehnologij, presoje ekonomskih vplivov, evalvacijske post festum raziskave itd. (Becker, 1997).

³² Sedanja praksa, ko nam to selekcijo priporočajo gostujoči strokovnjaki (najpogosteje iz družbeno prostorsko močno drugačne Nizozemske), je pravzaprav v nasprotju z izhodiščno dvofazno zastavitvijo presoj.

Analiza družbenega okolja (konteksta): Seznanjanje s socialno-demografskimi in drugimi pomembnimi značilnostmi družbenega okolja, ugotavljanje glavnih udeležnikov in njihovega družbenega položaja in vpliva ipd.

Metode: Zbiranje in analiza agregatnih (statističnih) podatkov, anketno zbiranje podatkov o bistvenih značilnosti družbenega okolja ipd.

Težava: Obsežno, dolgotrajno analitično delo, ki zahteva sredstva, ki se lahko zazdijo investitorju odveč, še posebej, če konflikta še ni na vidiku!

Analiza družbenega okolja je ključna za določitev postopkov glavne faze PDV. Najkrajše rečeno, v tej fazi je treba ugotoviti bistvene formalne in neformalne značilnosti družbenega okolja, kateri dogodki v preteklosti so značilni za trenutno stanje prostora in kakšne so trendi družbenega razvoja v obravnavanem okolju.

a) Smiselno je narediti nekakšen »**sociogram**« **glavnih akterjev**, pri čemer je zelo pomembno ugotavljati morebitno odstopanje formalnih in neformalnih vlog oz. statusov. Pomembno je tudi diferencirati akterje glede na stopnjo prizadetosti zaradi predvidenih posegov. Na podlagi analize preteklega dogajanja poskušamo oceniti dosedanje obremenitve prostora ter predvideti odzive posameznih in institucionalnih akterjev na spremembe, ki jih prinaša poseg v prostor. Smiselna je tudi analiza časovnega poteka predvidenega projekta.

b) Določiti je treba **območje/a prizadetosti**. Najpogostejša poenostavitev je zamejitev dometa vpliva po obstoječih upravnih (administrativnih) mejah, kar je lahko velikokrat precej neustrezno. Analiza mora kar najbolj jasno pokazati strukturiranost družbenega okolja in nakazati, na kateri ravni (individualni, lokalni, regionalni, nacionalni) je pričakovati največji vpliv posega. Zaradi sorazmernega zmanjševanja razločljivosti intermediarnih ravni (podlokalni, lokalni, regionalni, nacionalni, nadnacionalni) je to vse zahtevnejša naloga. Rezultat te analize je tudi odločitev, ali bomo izvajali PDV na mikro, mezo ali makro ravni, lahko pa načrt PDV zajema vse tri ravni.

c) Ugotavljati in analizirati je treba **družbena razvojna gibanja** in npr. z metodologijo SWOT predvideti, kako bo projekt vplival nanje. Navadno se že v tej fazi predvidi tudi način spremljanja (monitoring) sprememb. Zaželeno je, da lahko z zgodnjim spremljanjem družbenih kazalcev primerjamo izhodiščno (ničelno) stanje in morebitne spremembe, ki jih povzroči poseg.

Eden prvih ukrepov na podlagi analize družbenega okolja je izdelava komunikacijske strategije. Nekateri strokovnjaki, npr. Becker (1997), svetujejo izdelavo komunikacijskega načrta že takoj na začetku. Ker pa naj bi bilo komunikacijsko delovanje prirejeno konkretnim razmeram, je bolje podrobni komunikacijski načrt pripraviti šele, ko že imamo dober

vpogled v družbeno okolje. Res pa morajo biti analitska opravila že od vsega začetka načrtovana v skladu s komunikacijsko strategijo, ker predstavljajo nekateri analitski postopki, npr. javnomnenjske ankete, pravzaprav že kar intenzivno komuniciranje s prizadetimi. Glede na novejša trende ni dovolj zgolj ugotavljati večinskih kategorij, npr. večinskega mnenja, temveč je treba veliko pozornost nameniti t. i. *posebnim* skupinam prebivalcev oz. ljudem s posebnimi potrebami. Dobrodošlo dopolnitev empiričnih analiz predstavljajo t. i. kvalitativne študije, kajti mnoge razsežnosti kakovosti življenja so dosegljive le s temi metodami.

Priprava podrobnega načrta glavne faze PDV: Na podlagi zbranih informacij o družbenem okolju sestavimo načrt glavne faze presoje družbenih vplivov predvidenega prostorskega projekta. Ključna je presoja, ali razpolagamo z zadostnim številom kvalitetnih informacij za pripravo projekta prilagojenih metod PDV.

Metoda: multidisciplinarna okrogla miza, na kateri skušamo povzeti bistvene rezultate pripravljalne faze.

Težava: Sinteza raznovrstnih informacij je zahtevna zlasti zaradi zelo verjetne časovne stiske, ki nastane, ker se velikokrat izkaže, da je treba nekatere analize še dopolniti.

Ko ocenimo, da smo zbrali dovolj informacij o temeljnih značilnostih projekta, o družbenem okolju, v katerem ta poteka, in o predvidenih problemih, ki jih bo povzročil, začnemo pripravljati podroben načrt glavne faze PDV. Lahko pa se zgodi tudi, da je konec pripravljalne faze tudi konec dela pri PDV. To je seveda smiselno, če se dokaj jasno izkaže, da projekt ne bo povzročil (pre)velikih sprememb v družbenem okolju. Na žalost pa je prekinitev v tej fazi večkrat posledica stroškovne ocene nadaljevanja.

Glavna faza PDV

Ker skoraj nikoli ni mogoče vnaprej pripraviti vseh informacij in analiz, pripravljalna in glavna faza PDV v praksi nista povsem in strogo ločeni. Velikokrat se med izvajanjem glavne faze pokaže, da bi bilo treba kakšno vprašanje ali problem še dodatno osvetliti. Zato mora načrt glavne faze predvideti dodatne analize, tj. vnovično vračanje v pripravljalno fazo. Ta potreba se pogosto pokaže že pri konstruiranju scenarijev, ki so najkompleksnejša in najbolj sintezna metoda predvidevanja vplivov predvidenega projekta na družbeno okolje.

Izdelovanje oz. konstruiranje scenarijev

To je najbolj ustvarjalna faza PDV celotne procedure. Poleg analitičnega obvladovanja in sintetiziranja velikega števila informacij izdelovanje oz. konstruiranje scenarijev zahteva sposobnost ustvarjalnih orisov prihodnjih družbenih razmer. S konstrukcijo scenarijev poskušamo variantno

simulirati želene in neželene posledice nameravanega prostorskega posega. Odločitev, koliko in kakšne scenarije bomo konstruirali, je kar najbolj odvisna od pripravljalne faze in od sposobnosti konstruirati smiselne, tj. prepričljive različice scenarijev.

A če želimo, da ostane procedura obvladljiva, je priporočljivo izdelati le od štiri do pet scenarijev. Ker gre za kombinacijo empirično ugotovljivih oz. izračunljivih gibanj in bolj ali manj spekulativnih, tj. domišljijско svobodnih konstrukcij prihodnjih družbenih stanj, zahteva izdelava scenarijev specifično ustvarjalno (umetniško) sposobnost. Variantnih metodologij izdelave scenarijev je seveda več. Izbor naj bi bil kar najbolj odvisen od rezultatov pripravljalne faze, nedvomno pa ima pri tem pomembno vlogo tudi tradicija oz. uveljavljeni vzorci odločanja v obravnavanem družbenem okolju.

Nato raziskovalna skupina najprej izdelava teoretični model, tj. poenostavljeno shemo pričakovanega dogajanja. Zatem sestavimo manjše raziskovalne skupine, lahko pa povabimo k sodelovanju tudi ljudi iz obravnavanih okolij – predstavnike ciljne skupine. Pred začetkom morajo imeti vse skupine enaka navodila in enak informacijski temelj. Skupine predstavijo svoj izdelek, tj. svojo različico scenarija, na plenarnem sestanku. Sledi nov krog oz. dopolnjevanje scenarijev na podlagi argumentov iz plenarne razprave. Načeloma se do izdelave končne različice lahko zvrsti kar nekaj, lahko tudi več kot deset krogov (iteracij). Ker so scenariji nujno poenostavljeni orisi prihodnjega dogajanja, je pomembno, da precejšnja pozornost namenijo kritičnim dogodkom, torej sicer malo verjetnim dogodkom, ki pa lahko zelo vplivajo na dogajanje. Na koncu je treba še napisati ustrezno poročilo, ki naj zajame vso raznovrstnost obravnavanih zamisli, obenem pa mora biti zaradi praktičnih razlogov tudi dovolj zgoščeno. Pisanje poročila je zahteven posel, zato je najbolje angažirati »profesionalne« pisce.

Načrtovanje strategij

Tudi če je projekt razmeroma neproblematičen, si skorajda ni mogoče zamisliti idealnega scenarija, ki ne bi imel tudi negativnih vplivov. Vsak »realističen« scenarij mora identificirati probleme, ki bodo nastali z izvajanjem projekta. Zato je logična naslednja faza: načrtovanje strategij za omilitve ali celo popolno odpravo problema ali morebiti večjega števila problemov. Če je nosilec projekta država ali občina, ima na voljo precej raznovrstnih možnosti, ki segajo od bolj ali manj intenzivnih komunikacijskih, prepričevalnih delovanj, torej komunikacijskih strategij, do uporabe ekonomskih ali naravnih stimulacij in kompenzacij. Seveda pa k pripravi strategij sodijo tudi »trši« ukrepi, tj. legalni prisilni instrumenti. V žargonu se tem trem vrstam strategij pravi »pridiganje, korenček in palica«. Najprej pa je smiselno oceniti že uveljavljeno strategijo za premagovanje problemov. Velikokrat se šele na tej točki pokaže, da glavni

akter projekta prikriva bistvene informacije, ki bi jih bilo treba upoštevati že pri konstrukciji scenarijev. Načrtovana strategija nato določi kombinacijo preprečevalnih, kompenzacijskih in restriktivnih ukrepov.

Presoja učinkov in rangiranje strategij

To je ključna faza PDV. Raziskovalna skupina mora presoditi učinke izbranih strategij na posamezne scenarije. Pravzaprav gre tu za poglobljeno presojo učinkov delovanja, ki so rangirani po stopnji zanesljivosti. Vprašanj, na katere je treba odgovoriti, je veliko. Katera strategija najbolj ustreza kateremu scenariju? Katero strategijo izbrati, kadar se zgodi kaj nepredvidenega? Katera strategija v izbranem scenariju ne bo učinkovita ali bo povzročila kaotične razmere? In, ne nazadnje, kakšni so stroški izvedbe posameznih strategij, ali je določena strategija glede na stroške sploh izvedljiva? Končni rezultat naj bi bil celovita presoja združljivosti ali nezdružljivosti strategij oz. izoblikovanje kar najjasnejše slike o družbenorazvojnih učinkih obravnavanega prostorskega projekta. Ob tem pa je treba še enkrat poudariti, da je tudi najkompleksneje zastavljena presoja še vedno redukcionistična, ker nikakor ni mogoče vključiti prav vseh prvin, ki vplivajo na družbeni razvoj. Enkratna izdelava PDV zaradi tega lahko povzroči razočaranja, zaradi česar je smiselno kontinuirano izvajanje PDV.

Poročilo PDV

Med izvajanjem PDV nastane obilica vmesnih dokumentov, ki v končnem poročilu sestavljajo podporno dokumentacijo. Tudi glavno končno poročilo je navadno zelo obsežno, zato je smiselno pripraviti tudi povzetke za glavne uporabnike PDV. To so izvajalci in vodje projekta, ciljne skupine in mediji. Izdelava povzetkov je zahtevno opravilo, zato je smiselno tudi temu posvetiti precejšno skrb, zlasti ker končno poročilo pravzaprav ne more biti zares končno. Pogodbene in finančne obveznosti, ki so določale obseg in časovne roke, so morda res izpolnjene, poročilo pa je kljub temu lahko zgolj začasno. Temeljni razlog za to je ta, da je družbeni kontekst dinamična kategorija in da te dinamike ni mogoče zaustaviti in jo laboratorijsko raziskovati. To temeljno dejstvo je pri pripravi končnega poročila seveda nujno treba upoštevati, zato je tako zelo pomembno, ali je z ugotovitvami PDV seznanjena ciljna skupina in kako. Rok trajanja rezultatov je razmeroma omejen, lahko bi celo rekli, da so **rezultati PDV »hitro pokvarljivo blago«**. To pa pomeni, da se je treba že pripraviti na naslednjo fazo PDV, ki bo presodila družbene učinke prve faze. Pravzaprav bi bilo načeloma najbolj smiselno in logično, da bi bile PDV nekakšen »perpetuum mobile«, procedura, ki ne bi nikoli zastala. To pomeni,

da naj bi planski postopki in PDV potekali vzporedno, pravzaprav z majhnim časovnim zamikom, vendar v dveh ločenih skupinah. Prva bi pripravljala razvojni program, druga pa bi neodvisno od nje in neodvisno od neposrednih vplivov investitorja kar najceloviteje presojala družbene učinke predvidenih prostorskih posegov. Tak paralelizem je že predviden v metodologiji *Strateških presoj vplivov regionalnih razvojnih programov na okolje* (REC, 2000).

Uveljavljena metodologija PDV pa po končnem poročilu priporoča evalvacijo celotne procedure in rezultatov, kar pravzaprav prav tako podpira zamisel o kontinuiranem in vzporednem izvajanju planskih postopkov in izdelovanju PDV. V bistvu nas te zamisli pripeljejo do celovitih planskih pristopov, ki so pri nas vsaj normativno nekoč že bili uveljavljeni. Tudi na podlagi teh izkušenj lahko sklepamo, da je izvedljivost takih celovitih procedur zelo zahtevna.

Realističen sklep bi bil torej, da bodo celoviti planski in presojevalne postopki uresničljivi šele tedaj, ko bodo postali nujen pogoj legitimizacije posegov v prostor, ko torej z bolj parcialnimi postopki ne bo več mogoče dosegati planskih ciljev. Čeprav ne povsem eksplicitno, tak sklep podpirajo npr. tudi ugotovitve Beckerjeve (1997) o ključnih problemih izvajanja PDV, ko govori o družbeni umeščenosti PDV, kadrovske in organizacijske infrastrukturi, odnosih do bazičnih raziskav, razmerju do glavnih akterjev, javnosti, morali in etiki PDV.

Sklep

Postopek PDV je poskus sistematične uporabe socioloških (družboslovnih) metod pri (planskih) posegih v prostor. Predstavili smo zgolj temeljno shemo te sicer zelo kompleksne metodologije, ker ni smiselno, pravzaprav tudi ni mogoče, podrobno »predpisati« vsebine in načina poteka PDV. Prvo pravilo je, da mora biti vsakokratna PDV prilagojena »enkratnim« posebnostim konkretnega primera, ki je predmet presoje. Pri nas bi npr. med posebne značilnosti lahko uvrstili zelo specifične okoliščine, v katerih se je znašlo prostorsko načrtovanje v »tranziciji« in pa samo dejstvo, da družboslovna strokovna podpora prostorskim projektom, kljub njihovim očitnim legitimizacijskim težavam, še ni samoumevna. To je tudi razlog, da smo v tej predstavitvi pripravljalni fazi pripisali večjo težo kakor glavni izvedbeni fazi PDV.

Seveda pa je razumljiv tudi dvom o kompleksni presoji družbenih učinkov. Celovita PDV nas lahko zapelje v težko obvladljiv in neskončno ekspanziven sistem analiz in presoj, ki jim dobesedno ni videti konca. Investitorje zaradi časovne in finančne stiske tak potek seveda lahko hitro »spravi ob živce«. Resna razprava o odprtih vprašanjih PDV nas privede tudi do daljnosežnih sistemskih vprašanj o vlogi prostorskega

načrtovanja v postmodernih družbah. Tudi v tem pogledu so razmere pri nas specifične, ker imamo izkušnje tudi že z zelo ambicioznimi celostnimi zastavitvami »družbenega načrtovanja«. Tudi zaradi tega bi bilo nesmiselno »predpisovati« postopke, za katere že vnaprej vemo, da v celoti skorajda ne morejo biti izvedeni. Naš minimalni cilj je predstaviti predvsem take metode, ki bi bile dovolj prepričljive, da bi se tudi pri nas (znova) uveljavile vnaprejšnje, *ex ante* presoje družbenih učinkov posegov v prostor kot neizbežna sestavina planskih procedur oz. vseh posegov v prostor. Prav gotovo izdelava *post festum* presoj, ko poseg že naleti na odpor in konflikte, ni najbolj razumna in tudi ne najbolj poceni praksa.

ANALIZA POLITIK

»Politike ne delimo na dobro in slabo, temveč na prepričljivo in neprepričljivo«.

(W. Parsons, 1995)

Uvod

Po mnenju mnogih so postopki, ki jih označujemo s terminom **analiza politik** (angleško **policy analysis**), prej **»obrt kot znanost«**. Taka označitev očitno predlaga »demitologizacijo« političnega, tj. zelo pragmatično obravnavo sicer zelo kompleksnih in zato netransparentnih političnih procesov. Razprava o vprašanju, ali je politiko sploh mogoče funkcionalistično obravnavati zgolj kot enega od družbenih podsistemov, bi nas privedla to težkih konceptualnih dvomov, ki jih tu ni smiselno načenjati. Kljub temu je treba navesti vsaj nekaj splošnih opomb o naravi analiz politik oz. o dometu, ki ga ima tako analiziranje, posebej v naših, precej specifičnih in še vedno tranzicijskih razmerah.

Najprej je treba povedati, da je sam koncept nastal in se najbolj razvil v anglo-saksonskem okolju in da se je razširil predvsem v kulturno sorodnih družbah. To dejstvo je pomembno zato, ker je za izvedbo metod analize politik bistveno specifično dojetje procesov političnega odločanja in delovanja. Dejansko je analiza politik izvedljiva in smiselna le v družbenem okolju, v katerem je mogoče slediti bistvenim dogodkom v procesu sprejemanja in uveljavljanja konkretnih politik in jih identificirati.

S tem smo že nakazali temeljni predpogoj analize politik: izhajati moramo iz predpostavke, da je mogoče politični proces razdeliti na legitimizacijsko in **izvedbeno fazo**. Samoomejitveno se odpovemo analizi temeljnih družbenih in kulturnih predpostavk, ki usmerjajo politične procese, in se usmerimo zgolj v tehnološko-organizacijske pogoje izvedbe konkretne sektorske politike. Težava je seveda v tem, da je ta samoomejitev zgolj metodološki pripomoček, nekakšna zavestna samoprevara oz. redukcija, ki nam nato omogoči operativno analizo konkretne politike.

Analiza politik se torej v bistvu sploh ne ukvarja s političnimi vprašanji v pravem ali »primarnem« pomenu besede, temveč zgolj z načini operacionalizacije **že sprejetih političnih odločitev**. Pravzaprav analiziramo uresničljivost konkretne, formalno sprejete politike. Zavestno se omejimo na politiko kot zgolj tehnološko vprašanje, ki lahko sicer podlega tudi neposredni politizaciji, vendar je to zgolj »tehnični« problem. Razlogov za naknadno »politizacijo« je seveda veliko, pomembnejše med njimi bomo v nadaljevanju tudi obravnavali. Eden najpomembnejših, ki izhaja

iz temeljne značilnosti modernih družbenih sistemov, je **naraščanje systemske kompleksnosti**. Zaradi tega nihče ne more več zapopasti celotnega sistema (Carley, 1980). Vse nujnejša postaja specializirana tehnika, ki – preprosto povedano – pomaga razločevati bistveno od nebistvenega in osvetliti najpomembnejše okoliščine za aplikacijo neke politične odločitve. To razločevanje pa je že bistveni del predanalitskega postopka.

Operativno definiranje območja oz. predmeta analize je torej prva naloga analitika. Navadno se tu še srečujemo z nasprotjem med neodvisnim in politično motiviranimi opredelitvami predmeta analize. Zato je seveda smiselno čim jasneje določiti analitični okvir in tako predmet opazovanja vsaj načeloma izločiti iz neposrednega političnega konteksta. Ker pa v družbeni ali politični praksi ni mogoče simulirati razmer v laboratoriju, moramo tudi v nadaljevanju opazovati »politizacijo izvajanja konkretne politike«. Samostojen analitik naj bi te ugotovitve uvrstil med probleme, ki spremljajo tehniko izvedbe določene politike.

Jasno je torej, zakaj je za metodologijo analize politik tako pomemben širši družbeni kontekst. Analiza politik praktično ni mogoča v okoljih, kjer ločnica med političnim v prvotnem pomenu besede in aplikacijo določene formalno legitimizirane politične izbire ni razvidna. To je verjetno temeljni razlog, zakaj imamo pri nas razmeroma malo izkušenj s temi analizami in zakaj šele v novejšem času take analize sploh nastajajo. Prav tako tudi ni težko razumeti, zakaj imajo s temi raziskavami največ izkušenj v anglo-saksonskih deželah. V teh okoljih se razumevanje politike najbolj približuje interpretaciji, da gre za racionalni podsistem ali nekakšno tehnologijo, ki jo je mogoče raziskovati in izboljševati. Politika, tj. izvedbeni oz. aplikativni del politike, je v tej optiki tehnično racionalno delovanje in zato tudi dojemljivo za argumente, ki jih proizvede racionalen analitičen, torej nepolitičen premislek.

Zavedati se je torej treba, da na pogoje za izvajanje analize politik in njihove rezultate bistveno vpliva razumevanje politike v najširšem smislu in še zlasti politična kultura – način izvajanja formalno sprejetih in legitimiziranih odločitev. Pogoj za izvedbo analize politik je minimalna **preglednost odnosov** med temeljnimi nosilci političnega odločanja – nosilci javnih funkcij (funkcionarji), upravo (administracija oz. birokratski aparat) in javnostjo oz. tistimi, ki jim je določena politična storitev namenjena.

Skratka, analiza politik je smiselna in produktivna le pod določenimi pogoji, tj. v politični tradiciji, ki domnevno omogoča **razločevanje politike** kot sfere merjenja politične moči od **postopkov za doseganje politično že legitimiziranih ciljev**. Če bi politično polje ocenjevali zgolj na podlagi formalno obstoječih institucij, potem bi seveda odpadle mnoge dileme. Ker pa je za analizo politik zelo pomembna tudi neformalna, bolj ali manj »temna stran meseca«, je ocenjevanje ustreznosti okolja za izvedbo postopka analizo politik temeljno izhodiščno vprašanje.

Zaradi vsega tega se je pred konkretno analizo smiselno kar najbolj posvetiti **metodološkim problemom** analize politik. To je seveda zahtev-

na in obsežna naloga, ki je ni mogoče odpraviti v kratkem času. Kljub temu se je nujno pri vsaki konkretni analizi ukvarjati tudi s konceptualnimi vprašanji. Vsak konkreten analitični postopek naj bi bil sinergetski spoj dostopnega znanja in ustvarjalnih potencialov glavnih akterjev. To seveda še toliko bolj velja za naše razmere, v katerih takih raziskav doslej skoraj ni bilo. Zaradi tega je zaloga izkušenj seveda skromna oz. jih na mnogih področjih sploh ni. Največ delnih analiz politik, predvsem evalvacijskih študij, je bilo pri nas doslej opravljenih na področju socialne politike (Rus, 1991; Drobnič, 1992; Antončič et al., 1993; Kolarič, 1994; Fink-Hafner, 1998).

Pri analizi prostorskih politik oz. prostorskih učinkov neprostorskih resorjev pa je opiranje na predhodne analize še težje, ker so take medsektorske evaluacije redke tudi v anglo-saksonskih deželah, kjer imajo sicer največ izkušenj z analizo politik. Torej ne samo, da so medsektorske evalvacijske študije pri nas precej redke, temveč so medsektorske (cross-sectors) primerjalne in evalvacijske študije nasploh precej redek pojav. To dejstvo je v temelju povezano z logiko systemske diferenciacije, ki bistveno določa in omejuje tudi strokovno refleksijo v modernih družbah³³. Zaradi tega moramo v konkretnem primeru neizbežno spoštovati eno ključnih pravil analize politik, ki pravi, da je treba pravzaprav v vsakem konkretnem primeru na novo razviti **specifične metodološke postopke**, s katerimi je mogoče kar najbolj upoštevati kontekstualne razsežnosti pojava. To seveda pomeni, da neposredna uporaba že izdelanih analitičnih postopkov ni primerna. Nujno mora biti precej prizadevanj usmerjenih v selekcijo in prilagoditev izbranih analitičnih orodij. Od tega je najbolj odvisna praktična uporabnost teh postopkov. Smiselno je opozoriti tudi na bistveno razliko med politično in kognitivno rabo rezultatov analize politik oz. uporabe informacij, pridobljenih z analizo (Dunn, 1981: 352). Na tej točki lahko nastanejo precejšnja razhajanja med analitiki in uporabniki – političnimi akterji. S tega vidika je zelo pomemben status izvajalca in naročnika oz. status same analize.

Kontekst analize prostorskih politik

Zaradi specifične narave prostorskih razsežnosti družbenega delovanja je analiza **prostorskih politik** z metodološkega vidika zahtevno raziskovalno početje. V bistvu dobro znana »totalnost« (vsenavzočnost) prostorske razsežnosti povzroča specialistom za posamezna področja nemalokrat težave. Prostorske razsežnosti različnih politik ostanejo pogosto prikriti ali pa vsaj podcenjene prav zaradi svoje samoumevnosti. Pri implementaciji konkretnih politik pa prostorska dimenzija neprostorskih sektorjev

³³ Ta temeljna vprašanja so že nekaj časa v središču pozornosti najeminentnejših teoretikov: teorija kompleksnosti (Offe, 1989), problem diferenciranja: horizontalna, vertikalna strukturiranost procesa odločanja (Luhmann, Willke 1993); »disempowerment of politics« (Beck, 1998) itd.

postane seveda povsem transparentna. Zaradi tega je analiza in ocena implicitnih in eksplicitnih prostorskih razsežnosti politik neprostorskih sektorjev bistvena za preprečevanje kasnejših improvizacij.

Bistvena težava s prostorsko razsežnostjo družbenega je v tem, da je fizični prostor »trd« omejevalen element in ni tako gnetljiv kakor nekatere druge kategorije. Po svoje se sliši paradoksalno, vendar prostora ni mogoče razdeljevati na različne ravni, s katerimi se potem avtonomno ukvarjajo posamezne discipline. Drugače povedano, z istim prostorom se analitično oz. raziskovalno ukvarja veliko različnih disciplin in poddisciplin, ki (ne)hote pozabljajo druga na drugo. Pri analizi prostorskih politik je koordinacija oz. interdisciplinarno usklajevanje in komuniciranje eden ključnih problemov. **Analiza prostorskih politik** nujno posega v **pri-stojnosti drugih disciplin**, kar je z vidika ekspertne delitve dela že kar hud prekršek. Vendar brez kršitve meja, ki so nastale z diferenciranjem različnih disciplin, pri analizi prostorskih politik pravzaprav ne gre.

Drug velik analitski problem, ki izhaja neposredno iz zgoraj predstavljenega, pa je seveda **obsežnost** prostorskih vsebin v politikah posameznih resorjev. Analiza politik se je razvila kot dejavnost, ki je specialistično usmerjena v povsem konkretne cilje. To pomeni, da se analitiki oz. cele skupine analitikov dalj časa specialistično ukvarjajo z analizo implementacije določene politike na nekem specializiranem področju (npr. reševanje stanovanjskih potreb za določeno socialno skupino). Že analiza celotne stanovanjske politike je velikanska naloga, kaj šele analiza celotnega spektra vseh posameznih, skupinskih in sinergetskih prostorskih učinkov.

Konceptualno metodološka faza predvideva tudi **tesno sodelovanje izvajalcev in naročnikov**. Skupni izbor glavnih smeri analize je prav zaradi obilice možnosti dejansko nujen. Pri analizi prostorskih politik je torej že na začetku treba upoštevati izredno širino področja analize, ki ne dopušča prav intenzivnega poglobljanja v zanimive posebnosti. Večina znanih metod je s tega vidika preveč podrobna. Prevelika »izbirčnost« pa nas izpostavlja nevarnosti, da spregledamo težje opazne, na prvi pogled morda marginalne posebnosti, ki pa lahko bistveno vplivajo na izvajanje konkretne politike.

Skratka, ker je treba analizo politik neizbežno **metodološko prenavljati** in prilagajati konkretnemu predmetu analize in ker so pri nas na tem področju izkušnje res skromne, je smiselna temeljita izhodiščna presoja, kaj lahko pričakujemo od takih analiz v razmerah, ki niso prav naklonjene racionalni analizi izvajanja konkretnih politik.

Odnos glavnih akterjev do racionalne argumentativne analize političnega delovanja oz. uresničevanja politik je nedvomno zelo pomemben dejavnik za praktično učinkovitost rezultatov analiz politik. V določeni meri gre pri tem za logiko »samouresničljivih napovedi«, za to, da rezultat določene analize postane »resničen« pod pogojem, da vsi pogloblitni akterji zaupajo v kredibilnost opravljenih postopkov. Zelo verjetno je

namreč, da bo rezultat analize, izvedene po naročilu enega resorja, v drugem naletel na dvome ali celo popolno zavračanje. Ne nazadnje je tudi sama analiza mogoča le, če obstaja ustrezna stopnja kooperativnosti pri akterjih, ki so seveda tudi predmet raziskovanja ali analiziranja. Če je sodelovanje slabo oz. ga skoraj ni, analitik nima na voljo prav veliko manevrskega prostora. Pogosto lahko le ugotovi, da je **politična kultura** še v »predanalitski« fazi, tj. da je samopercepcija političnega delovanja oz. političnih procesov še vedno »sakralizirana« oz. »mitologizirana«, kar onemogoča uporabo racionalnih analitskih instrumentov.

V takih primerih je treba upoštevati **omejitve racionalnosti** pri izvajanju določenih politik, na katere je opozoril že Weber (1988), in metodologijo dopolniti z instrumentarijem, ki analitiku omogoča upoštevati tudi kategorije onkraj racionalističnega obzorja – npr. emocije, intuicijo, vero ipd. Seveda pa s tem analitik tvega konflikt z akterji, ki niso pripravljeni priznati, da njihovo politično delovanje presega racionalistične koordinate. »Klasična« metodologija analiz politik verjetno tudi zaradi tega ne posega pogosto na to področje.

Zaradi tega bi lahko rekli, da je to svojevrstna **slepa pega** teh pristopov. Še najbolj se jim približajo tisti postopki, ki namenjajo več pozornosti neformalnim »podvojitvam« konkretnih političnih procesov in pa pristopi, ki v teh procesih namesto racionalne jasnosti opazujejo zelo zapleteno **inkrementalistično** logiko **gnetenja in rinjenja** (muddling through) skozi različne ravni in instance. Razvite analitične postopke je v naših razmerah smiselno prilagajati predvsem v tej smeri, ker se zdi precej verjetna teza, da bo analiza politik pri nas uspešnejša, če bo upoštevala te neformalne ali »sive« lise.

Opredelitev pojma »analiza politik«

Preden se lotimo definicije, je treba opozoriti na »pomanjkljivost« slovenskega jezika, ki ne razločuje med pojmom *politics* in *policy*, kar bi verjetno lahko povezali s splošnim razumevanjem vloge politike v našem okolju. Analiza politike – *policy analysis* se bistveno razlikuje od analize politike – *analysis of politics*. Tudi zaradi tega je smiselno nekaj pozornosti nameniti pojmu politika oz. politike, kot jo v anglo-saksonskem svetu označuje pojem *policy* oz. *policies*. Tudi v angleškem pojmovnem okolju ima ta pojem številne in ne povsem diskriminatorne pomene. Hogwood in Gunn (1984) omenjata naslednje: a) politika kot specifičen predlog delovanja, b) politika kot vladne odločitve, c) politika kot formalna avtorizacija delovanja; d) politika kot (politični) program, e) politika kot nenaamenski rezultat delovanja, f) politika kot teorija ali model, g) politika kot proces itd. Skratka, kljub iskrenim »objektivizacijskim« prizadevanjem se pri analizi politik ni mogoče izogniti subjektivnim interpretacijam.

Dobesedno razumljeno, bi ta ugotovitev seveda pomenila, da je analiza politik nelogičen oz. predvsem nekonsistenten pojem. To pa bi bil nedvomno preveč radikalen sklep. Metodološki aparat, ki so ga razvile različne analitične šole, pomaga objektivizirati vpogled v zelo kompleksna razmerja, vendar pa je treba upoštevati, da tudi najdosledneje »objektivizirani« analitični postopki nikoli ne morejo povsem odpraviti subjektivno »izkrivljenega« pogleda na določeno politiko. Hogwoodova in Gunnova sklepna opredelitev je skladno s temi predpostavkami naslednja: »Vsak opazovalec subjektivno definira javno politiko. Zato je navadno dojeta kot serija vzorcev odločanja, na katere vplivajo mnoge osebne, skupinske in organizacijske okoliščine. Proces nastajanja neke politike vsebuje mnoge »podprocese«, ki so tudi časovno lahko precej dolgotrajni. Cilji in nameni konkretne politike so navadno znani dokaj zgodaj, toda sčasoma se lahko zelo spremenijo in jih je mogoče opredeliti le retrospektivno. Rezultate določene politike je treba primerjati z nameni. Naključno ali namensko »nedelovanje« lahko vpliva na rezultat« (Hogwood, Gunn, 1984: 23–24).

Glede na tako kompleksno zastavitev je seveda razumljivo, da analiza politik obsega številne pristope oz. procedure in da se nabor različnih metodoloških postopkov neprestano širi. S tem pa nastaja dodaten problem »razgledovanja« po številnih in še vedno nastajajočih metodologijah. Zopet smo torej pri »splošnih družbenih« okoliščinah, tj. kontekstu, ki bistveno določa primernost in uspešnost določene metodologije.

Taka zapletena struktura analize politik torej ne preseneča. Raziskovalci oz. analitiki so poskušali »zgrabiti« problem čim celoviteje. Kmalu pa se je pokazalo, da je tako **kompleksen pristop prezahteven za praktično uporabo**. Za sedemdeseta leta je zato značilno poenostavljanje pristopov in definicij. Analiza politik se je omejila na metodologijo **identifikacije (ne)zaželenih političnih alternativ** ob upoštevanju kompleksnosti problematik. To je pomenilo usmeritev v zbiranje in interpretacijo informacij za reševanje konkretnih problemov, deloma pa tudi preizkušanje alternativnih politik.

Na začetku so bili pogosti tudi poskusi, ki so analizo politik opredeljevali v odnosu oz. razločevanju od akademskega raziskovanja politike – **političnih ved**. Zlasti v tej primerjavi je analiza politik seveda bližja (obrtiški) tehniki in ne znanosti. Kot je že bilo poudarjeno, pa je taka opredelitev lahko problematična, ker pač ni mogoča nedvoumna razmejitev med strokovnostjo in znanstvenostjo neke metodologije. Najzanesljivejša razlika med obema sklopoma je nedvomno »akcijska usmerjenost« oz. **aplikativnost analize politik**. V tem se ta metoda bistveno razlikuje od akademskih političnih znanosti. Dodatna pomembna razlika je tudi ta, da je analiza politik v izhodišču »interdisciplinarna«, da torej praktično vključuje tudi sorodne discipline.

S tega multidisciplinarnega vidika je zanimivo Dunnovo izhodišče, ki pravi, da analiza politik presega tradicionalne disciplinarne zamejitve,

tako da pojasnjuje empirične zakonitosti s kombiniranjem več disciplin in da je zato najustreznejši splošen naziv »**aplikativna družboslovna disciplina**, ki uporablja različne metode raziskovanja z namenom ustvarjanja, kritičnega ocenjevanja, in sporočanja znanja, potrebnega za izvajanje konkretne politike« (Dunn, 1994: 84). Analiza politik je po Dunnu več kot zgolj »pomožna« analitična disciplina, ker se ukvarja tudi z vrednotenjem, ocenjevanjem (evalvacijo) in priporočili, torej z usmerjanjem političnega delovanja. V tem pogledu je analiza politik že nekakšno akcijsko raziskovanje.

Celoten analitični kompleks po Dunnu obsega pet temeljnih sestavin, ki prehajajo druga v drugo z uporabo petih analitičnih postopkov: 1) strukturiranje problema, 2) napovedovanje, 3) nadzorovanje, 4) ocenjevanje, 5) priporočanje (Dunn, 1994:72).

Velikokrat naletimo na opredelitve, ki izhajajo iz vrste oz. kompleksnosti problema, ki se ga analiza loteva. V tem smislu lahko razločujemo: 1) analizo konkretnega problema, 2) analizo posameznega programa, 3) večprogramsko primerjalno analizo in 4) strateško analizo. Pri tem razvrščanju je očitno, da stopnja kompleksnosti narašča od prve do četrte točke, širi se odločevalsko okolje, prav tako narašča število alternativ in kriterijev presojanja. Povečuje pa se tudi **potreben čas** za izvedbo analize (Carley, 1980: 28).

Ena najbolj uveljavljenih temeljnih opredelitev analiz politik uvaja razločevanje glede na namen analize. Lewis in Young (1977) tako razločujeta analize, katerih namen je: a) zagovor politike, b) zbiranje informacij za politiko, c) nadzor in ocenjevanje politike, d) analiza determinant politike in e) analiza vsebine politike (Carley, 1980 in Hill, 1993).

Analizo politik lahko opredelimo tudi glede na časovni kriterij. Načeloma je mogoče različne analitske postopke razdeliti na **analizo preteklih** odločitev (ex post analiza) in **analiza prihodnjih** odločitev (ex ante analiza). Seveda v praksi tudi v tem primeru ni mogoča povsem nedvoumna razmejitev, ker je vsaj za analitično predvidevanje prihodnosti potrebna tudi analiza preteklosti.

Razprava o različnih definicijah in odtenkih posameznih definicij lahko postane tudi precej sterilna, predvsem pa jo je težko skleniti, ker nikakor ni mogoče priti do popolne ali nedvoumno jasne in enostavne opredelitve. Pri razgledovanju po številnih opredelitvah je treba upoštevati, da je tudi sam pojem še zelo dinamičen oz. v »razvoju« in seveda, da je zelo odvisen od družbenega okolja. Zato je vsaka opredelitev bolj ali manj začasna. Pri odločanju za konkretno varianto je dejansko nujna določena stopnja ortodoksnosti. Tako bi še najlažje soglašali s Parsonsom, ki pravi, da je analiza politik metoda, s katero a) izboljšujemo metodo definiranja problemov, b) določamo oz. specificiramo cilje, c) ocenjujemo alternative, d) izbiramo opcije in e) merimo izvajanje konkretne politike (W. Parsons, 1996: 56). Ta opredelitev upošteva vse bistvene analitske faze. Seveda pa je kljub navidezni enostavnosti tudi ta opredelitev precej

kompleksna, ker je vsak konkretni element dejansko zelo strukturiran oz. obsega širok spekter posebnih postopkov.

Problem diskrecije ali razmejevanja resorjev

Problem **razmejevanja** med različnimi ravnmi in resorji (disciplinami) je najbolj obdelan v organizacijski teoriji, in sicer kot **problem diskrecije**. Predvsem v kompleksnih hierarhičnih organizacijah je vprašanje diskrecije – izključne in dovolj natančne opredelitve vlog zelo številnih akterjev – ena središčnih tem. In vendar se zdi, da je v hierarhično strukturirani organizaciji vsaj načeloma problem dokaj enostaven. Težave nastanejo zaradi prepada med »teorijo in prakso«, torej zaradi razlik med formalno in neformalno strukturo moči in pristojnostmi. Če je organizacija preveč toga in ni sposobna sproti zmanjševati razlike med »idealno« formalno razdelitvijo vlog in neformalnimi realnimi vlogami, potem problem diskrecije kmalu postane zelo pereč. Zato morajo raziskovalci diskrecije nameniti precejšnjo pozornost »kršenju pravil« pri izvajanju vlog.

V vsaki malo kompleksnejši organizaciji prihaja do delegiranja pristojnosti, kar povzroča predvsem **problem »natančnosti« določanja pristojnosti**. Kot je znano iz prakse in kot so potrdile številne raziskave, ni dobro niti preveč natančno niti preveč ohlapno določanje vlog. V prvem primeru prihaja do neodzivnosti oz. formalističnega odzivanja na »življenjske« probleme, v drugem pa je posledica podvajanje oz. nepreglednost organizacijske strukture.

Zaradi dinamičnega spreminjanja organizacijske strukture oz. fleksibilnega odzivanja na spremembe v okolju je problem diskrecije v klasičnih hierarhičnih organizacijah lahko usoden za uspešnost organizacije. Eden od načinov, ki naj bi pomagal reševati te zaplete, je »**dehierarhizacija**« organizacije. To pomeni zmanjšanje delitve vlog in pristojnosti med deli oz. ravnmi znotraj organizacije in sprotno komunikativno dogovarjanje o pristojnostih pri reševanju konkretnega problema, ki presega zadolžitve enega samega resorja. Vprašanje diskrecije v organizacijski delitvi vlog se povečuje z velikostjo in strukturiranostjo organizacije. To pomeni, da je zelo težko enoznačno in jasno določiti »stopnjo svobode«, ki naj jo imajo različni akterji v neki organizacijski strukturi. Logično lahko predvidevamo, da bo pri rutinskih temah mogoče natančneje določiti vloge, pri kompleksnejših in dinamičnejših pa je striktna razdelitev vlog nepraktična in neproduktivna. V takih situacijah je priporočljivo **kontekstualno usmerjanje** ali pa »projektni« pristop, torej sprotno dogovarjanje o razdelitvi vlog in pristojnosti med številnimi akterji, ki pripadajo različnim resorjem in različnim strokam. Problem je v tem, da je taka komunikativna racionalnost izvedbeno zahtevna in tudi precej dolgotrajna. Še večji problem pa je v tem, da predpostavlja zelo intenzivno medsektorsko sodelovanje. S tem pa posega in spreminja uveljavljene in utrjene pozicije moči.

Zastavlja se vprašanje, koliko je mogoče zgoraj opisano problematiko diskrecije kompetenc prenašati na take organizacije, kot so vlade oz. posamezni vladni oddelki (ministrstva). Popolna analogija seveda ni mogoča, ker pri vladnih resorjih poleg »čistih« organizacijskih načel veljajo tudi drugačna napisana in nenapisana pravila. Delitev med politično sfero in strokovno-upravnimi postopki je sicer splošno priznano načelo razločevanja, vendar realno ni mogoče preprečiti penetracije političnih impulzov, pritiskov oz. vplivov na delo »nepolitičnih« strokovnih teles vladnih resorjev. Razlika med klasičnimi organizacijami in vladnimi resorji je v količini med rutinskimi (upravnimi) postopki in projektnimi nalogami. Vladni resorji so vedno pogosteje soočeni z nujnostjo projektne pristopa, ker je vedno več nalog enkratnih, neponovljivih oz. vsaj tako variabilnih, da ne prenesejo prevelike standardizacije oz. rutinizacije. To seveda pomeni, da ustaljena načela dela ne veljajo dolgo časa, da se interorganizacijska odvisnost zelo povečuje in da je treba neprestano prilagajati »opise dela in nalog« itd., kar avtomatično pomeni, da je možnost »indiskrecije« precej večja kot v organizacijah, ki se dalj časa ukvarjajo z standardiziranimi rutinskimi nalogami.

Vendar pa isti razlogi, tj. politična občutljivost vladnih resorjev in projektni pristop, povečujejo **nujnost sprotnega in neprestanega razmejevanja pristojnosti**. Poglavitni problem je seveda v tem, da so problemi modernih družb take vrste, da je natančno razmejevanje praktično nemogoče. O mnogih vprašanih pravzaprav premalo vemo, da bi lahko zanesljivo razdelili pristojnosti na posamezne resorje, podsektorje in ustrezne strokovne/znanstvene discipline. Reševanje takih problemov zahteva določeno mero spekulativnosti, torej odprtega eksperimentalnega prostora, kjer meje in kompetence še niso jasno določene in neprehodno zaprte. S tega vidika je poseganje drugih na področje »matičnega« resorja načeloma lahko tudi produktivno. Po drugi strani pa je to svojevrstna igra brez natančnih pravil igre.

Eden temeljnih razlogov, zaradi katerih zamisel o interdisciplinarnosti večinoma ostaja zgolj zamisel, je prav vse težja komunikacija med vedno bolj specialističnimi strokovnimi jeziki. Ker v posameznih resorjih nastopajo različne specialne discipline, ki jim v svojem »domicilnem« akademskem okolju ni treba prav pogosto komunicirati med seboj, se pri aplikativni uporabi tudi precej sorodnih disciplin pojavljajo precejšnji »prevajalski« problemi. Te spodbujajo tudi povsem prozaične prestižne motivacije, ki so pri sorodnih, med seboj deloma konkurenčnih disciplinah lahko tudi precej močne. V razmeroma zaprtih okoljih lahko to vodi tudi do absurdnih komunikacijskih zapor.

Na to se navezuje problem **strokovnega usmerjanja** in nadziranja poteka analiz. Vse večja specializacija in diferenciacija strok vodi do tega, da je pri posameznih specialnostih razmeroma malo strokovnjakov, kar pomeni, da je tudi malo možnosti, da bi zunaj tega kroga našli kompetentne sogovornike in recenzente. Ta problem je nedvomno še aktualnejši v

majhnih okoljih, kjer se res prav pogosto dogaja, da neko specialnost kadrovsko obvladujeta eden ali dva specialista. Zaradi tega je lahko naročnik analize precej nemočen pred strokovno podkovanimi oz. strokovno avtoritativnejšimi izvajalci analiz. Ta odnos se v lahko razvije v nekakšno »strokovnjaštvo« – nastopanje s »strokovnimi« argumenti tudi, kadar za to ni pravih podlag. Bistveni problem pa je seveda to, da so strokovne analize le redko tudi celovite. Iz tega je mogoče izpeljati celo sklep, da so strokovne analize nujno pristranske, ker nastopajo na podlagi pristranske specialistične racionalnosti (Carley, 1980).

Časovna razsežnost analize politik

Realistični analitični model mora poleg vertikalne in horizontalne razsežnosti upoštevati še tretjo, **časovno razsežnost**. Verjetno ni treba posebej argumentirati, da so prostorski procesi dolgotrajni, da torej dogajanja ni mogoče pojasnjevati zgolj v eni časovni točki.

Analitično je zato smiselno: a) opazovanje in analiza daljšega preteklega časovnega obdobja, b) spremljanje in analiza sedanjega dogajanja in c) predvidevanje prihodnjih notranjih in zunanjih vplivov.

Ad a) Še najzanesljivejša, čeprav neizbežno obsežna in zamudna je analiza **preteklosti**. Vsaj načeloma je mogoče retrospektivno dokaj objektivno ugotavljati vzročno-posledične zveze, npr. med konkretno gospodarstvo, kmetijsko, energetske, prometno politiko in prostorskim razvojem.

Ad b) Predvsem zaradi sočasnosti mnogih dejavnikov, katerih vpliv in teža je največkrat mogoče presoditi šele za nazaj, je precej bolj spekulativna analiza **sedanjosti**. Precejšna motnja je tudi težavno razločevanje strokovnih in «nestrokovnih» interesov in intervencij ter legitimizacija splošnih (javnih) interesov (in dobrin) v razmerju do lokalnih ali celo individualnih.

Ad c) Še bolj spekulativne pa so seveda ocene **prihodnjega** prostorskega razvoja. Vendar je teoretsko mogoče predvideti sočasno krepitev pomena nižjih, tj. lokalnih, in višjih, tj. nadnacionalnih ravni. Zaradi vse večje zavesti o negativnem vplivu mnogih dejavnosti na ohranjanje okolja se bo po predvidevanjih povečevala tudi prepletenost oz. **medsebojno vplivanje prostorskih in okoljskih vprašanj**. Predvidoma se bo spekter vplivov na prostorsko politiko torej še precej razširil, ker bo prostorska umestitev vedno kompleksnejše družbe zaradi »togosti« fizičnega prostora vedno težja.

Na konceptualni ravni s časovno dimenzijo ni težav, mogoče jo je dokaj enostavno vključiti v model. Težje je v konkretnih analitskih oz. raziskovalnih situacijah. Težave je mogoče predvideti predvsem zaradi različnih kronologij, tj. različnih zgodovinskih posameznih resorjev, pa tudi zaradi

velikanske količine informacij, ki jih je treba poznati in smiselno organizirati, če hočemo predelati časovno dinamiko vplivov na prostorski razvoj oz. politiko. Zelo nazorno si lahko predstavljamo negotovosti v zvezi s časovno dinamiko, če poskušamo domisliti, kako bodo na prostorsko politiko neke države vplivali predvideni evropski integracijski procesi. Zaradi teh odprtih vprašanj je tudi časovna zamejitev analize dejansko predanalitska procedura, ki naj bi potekala v tesnem dogovoru z uporabniki oz. naročniki.

Modeliranje

Na podlagi dosedanje razprave si ni težko predstavljati, kako obsežno in kompleksno je področje analize politik, zlasti če izhajamo iz načela, da naj bi model analize prostorskih politik zajel celoto tega pojava. Edini smiseln način, kako obvladovati tolikšno kompleksnost, je modeliranje.

Ustvarjanje analitičnega modela je način, ki sistematično oz. **kontrolirano omeji kompleksnost** problematike. Modeliranje je dejansko rezultat spoznanja, da družbenih pojavov ni mogoče pojasniti s preprostimi vzročno-posledičnimi zvezami, ampak le s formulacijo logično konsistentnega idealiziranega sistema temeljnih lastnosti in povezav predmeta raziskovanja. Forester (1971) opozarja, da je »modeliranje« splošno razširjena praksa tudi v vsakdanjem življenju posameznikov. Čim višja je raven modeliranja, tem večja je kompleksnost, zato narašča tudi potreba po ustvarjanju enostavnejših modelov, ki omogočajo orientacijo v kompleksnem družbenem okolju. Zaradi poenostavljanja sicer modeli nujno prispevajo k izkrivljanju realnosti, toda če hočemo postopek opraviti v razumnem časovnem okviru in s sprejemljivimi stroški, alternative dejansko ni. Pri pripravi modela moramo odgovoriti na to, zakaj je analiza potrebna, kaj želimo z njo ugotoviti, kako bomo izvedli analizo, kakšen bo domet rezultatov, kakšni so časovni okviri analize itd.

V prvi fazi je ustvarjalna komunikacija z naročnikom, pri kateri se izkristalizirajo pogledi in zahteve obeh strani. Pobudo naj ima izvajalec. Metodi sta v tej fazi zelo preprosti: a) **sekundarna analiza podatkov** in že opravljenih evalvacij in b) **nestandardizirani poglobljeni intervjuji** s posamezniki, odgovornimi za določene resorje. Izvajalec naj model predloži naročniku evalvacije, tako da skupaj ocenita **primernost modela**. Izvajalec mora pri tem tudi oceniti in definirati družbene razmere, torej bistvene zunanje okoliščine (kontekst), ki vplivajo na evalvacijo.

Konceptualno si je model sicer mogoče zamisliti dokaj enostavno, npr. v obliki dvo- oz. tridimenzionalne **matrike**. Na horizontalni dimenziji nanizamo resorje in podresorje, ki neposredno in posredno vplivajo na prostorsko politiko, vertikalno pa upoštevamo različne ravni, ki so se že izoblikovale ali pa so v postopku nastajanja, tj. od individualne, lokalne, regionalne do nacionalne in nadnacionalne.

Tako načeloma zajamemo celotno področje. Problem pri tem je, da

posamezne enote v tej matriki predstavljajo oz. zajemajo še vedno zelo obsežna in kompleksna področja, ki sama po sebi zahtevajo obsežne analitske postopke, s katerimi ocenjujemo vsebino in intenzivnost prostorskih učinkov določene neprostorske politike ali strategije.

Hitro se lahko pokaže, da je vseobsegajoči analitski model tako obsežen, da postane nepraktičen oz. neizvedljiv. Zato je nujno, da raziskovanje oz. analiza poteka **sukcesivno**. Načeloma je taka odločitev zgolj logično-organizacijske narave, v praksi pa povzroča težave, ker posega v časovno dimenzijo. Sukcesivnost torej pomeni, da ni mogoča istočasna analiza na vseh področjih in vseh ravneh, torej je analiza kompleksnega problema v eni časovni točki dejansko neizvedljiva. To pa je zlasti neugodno v zelo dinamičnih trantiucijskih razmerah, ko se zelo hitro spreminjajo okoliščine in izvajanje prostorske politike.

Zato je neizbežno, da **naročnik določi lastne prioritete**, ki določijo tudi, katera »polja« v modelni matriki imajo pri analizi prednost. Tako arbitrarno pa je treba določiti tudi stopnjo intenzivnosti analize. Seveda pa ta arbitrarnost vpliva tudi na končni rezultat analize.

Dvo- ali tridimenzionalni analitski model je torej precej groba poenostavitev, ki ne zajame celotne kompleksnosti in subtilnosti vplivov na (prostorsko) politiko. Za kakovost modela je zelo pomembno, da zajema mehanizme, s katerimi je mogoče razločevati med formalno določenimi cilji in zelo širokim naborom nenameravanih učinkov konkretne politike. Praktična analiza naj bi bila torej sposobna odkrivati različne »**scenarije**«, ki jih razvijajo posamezni resorji pri uresničevanju svojih politik. S takim pristopom je mogoče pokazati, ali formalna usklajenost določene resorske politike dejansko prikriva strategijo, ki je lahko v močno konfliktnem odnosu s formalno sprejeto prostorsko politiko.

Model naj bi bil sposoben **preseči formalno deklarativno** raven, ki je najbolj vidna plast vsake politike. To pomeni, da mora poseči v prikritejše plasti, na katerih se lahko pokažejo konflikti, mimikrija, indiferentnost ali pa dejansko prekrivanje formalne in substancialne usklajenosti prostorske politike določenega resorja.

Nujno je tudi, da model analize upošteva razlike znotraj posameznega resorja. Kot je bilo nakazano že v izhodišču, resorji kljub formalni enotnosti dejansko niso homogeni akterji. Tudi njih diferencijska razvojna logika vodi proti vse večji heterogenosti, ki seveda samodejno povzroča koordinacijske težave. V analitičnem kontekstu to pomeni, da je treba z različnimi analitičnimi postopki **odkrivati »igre« in »protiigre«**, ki se pojavljajo spontano ali pa tudi kot del načrtne strategije.

Med posameznimi resorji lahko nastajajo tudi bolj ali manj prikrite, recimo jim »**neprincipielne medsektorske koalicije**«. Lahko pa koalicije nastajajo tudi samodejno, kot nepričakovan sinergetski učinek dveh ali več »neprostorskih« politik. Za koordiniranje prostorskih politik to seveda lahko pomeni tudi podvojitve prizadevanj za uveljavitev neke opcije, ki odstopa od »koalijske«.

Šele ko analitski model tako izpilimo, da je sposoben upoštevati in seveda tudi obdelati take **prikrite situacije** in procese, se izkaže njegova produktivnost in koristnost, kajti smisel analize politik je pravzaprav v odkrivanju prikritih plasti delovanja in njihovega vpliva na dejansko izvajanje konkretnih politik. **Razlike na formalni deklarativni ravni so manjši problem**, predvsem zato, ker so očitne in je torej tudi usklajevanje »nujno«.

* * *

Zdaj že lahko naredimo tudi prvi pomemben sklep o metodološki naravi analize politik. Če hočemo res kar najceloviteje zajeti vse bistvene razsežnosti problema, smo pred **zelo obsežno nalogo**, ki prav gotovo terja precej časa. Že prva faza, tj. strukturiranje in opredeljevanje problemov, se lahko v metodološko dognani zastavitvi zelo podaljša. Vzporedno s tem se seveda povečuje tudi količina časa in sredstva, potrebna za izvedbo take celovite analize. To dejstvo pa povzroča nove metodološke zaplete. Preti namreč nevarnost, da časovni potek analize ne sledi dinamiki spreminjanja opazovane politike. Drugače povedano, tako kot nasploh v družbenih vedah je pri takih aplikativnih raziskavah treba obvladati tudi **»streljanje v premikajoče tarče«**. To je še posebej nujna »spretnost« v zelo dinamičnih, celo kaotičnih »tranzicijskih« družbah. Opraviti imamo z zanimivim paradoksom. Rezultati analize politik so najboljši v razmeroma stabilnih družbenih in političnih razmerah, ker dopuščajo dovolj časa in ustrezno ozračje za poglobljene analize. Najbolj pa bi jih potrebovali v zelo dinamičnih, hitro spreminjajočih se okoljih. Tega paradoksa prav gotovo ni mogoče enostavno rešiti, tudi zato je strukturiranje in opredelitev analitičnega problema tako pomembna faza.

Metode analize politik

Pri izbiri metode se analitiki soočajo s problemom orientacije. Zelo težko je namreč takoj na začetku, ko problem sploh še ni dobro znan, iz res obsežnega repertoarja analiz politik izbrati najustreznejšo metodo. Skoraj edina pomoč pri tem je dobro poznavanje dometa – prednosti in slabosti metod – in seveda dobro predhodno poznavanje posebnosti političnega prostora. V začetni preliminarni fazi bi bilo optimalno izvesti nekaj preizkusov, vendar pa je to zaradi praktičnih, predvsem izvajalsko-naročniških razmerij težko izvedljivo. Pri aplikativnih raziskavah tako metodološko raziskovanje tudi sicer ni v navadi, čeprav bi prispevalo k učinkovitejši medsebojni prilagoditvi raziskovalnih instrumentov.

V nadaljevanju bomo predstavili metode, ki se med seboj tudi močno razlikujejo, nekatere pa so opisane tudi le kot različice temeljne meto-

de³⁴. Opisi so iz razumljivih razlogov zgoščeni, tj. omejeni na bistvene poudarke. Komentar pa bo usmerjen predvsem v oceno uporabnosti konkretne metode za vrednotenje prostorskih vsebin oz. prostorskih politik v naših razmerah.

Temeljna delitev analize politik je določena glede na izhodišče oz. glede na naročnika analize: a) analiza politike odločanja in b) analiza za politiko odločanja. Razlika je seveda zelo pomembna, čeprav semantična podobnost izrazov lahko nepozornega bralca zavede. V angleškem jeziku se je uveljavila zelo jedrnata in nazorna označitev teh dveh vrst analize: a) Analiza »OF« in b) analiza »FOR«.

Ad a) Analiza politike je tako lahko »**ex post**« **retrospektivno** opazovanje dogajanja, ki ne more več vplivati na potek. Izkušnje oz. rezultat analize lahko naročnik uporabi šele v morebitnih podobnih prihodnjih situacijah. Iz povedanega je mogoče sklepati, da je »ex post« analiza bolj značilna za »akademske« pristope, tj. raziskave, ki naj bi razvijale metode, na podlagi katerih je mogoče dobiti splošnejše informacije o naravi določenega odločevalskega procesa.

Ad b) Precej drugačno pa je izhodišče pri analizi, katere cilj so ugotovitve, ki naj rabijo naročniku za izvajanje določene politike. Namesto retrospektive so v tem primeru seveda aktualne »**perspektive**«, projektivni »**ex ante**« pristopi. Pravzaprav so predvsem take analize aplikativne, tj. uporabne v konkretnem odločevalskem procesu oz. pri pripravi neposrednih strategij. Zato številni večji vladni resorji vključujejo v svoj delokrog tudi oddelke, ki se sproti in stalno ukvarjajo s tako »ex ante« analizo politik. To ima nedvomno nekatere prednosti, npr. dobro poznavanje konteksta, ki omogoča res hitro odzivanje. Taka organiziranost pa ima tudi dokaj izpostavljene slabosti. Omeniti velja nevarnost **prevelike** »**bližine**« **naročnika in izvajalca**. Če so izvajalci in naročniki v pretesni hierarhični in organizacijski povezavi, lahko to zelo vpliva na smer in kakovost analize. Za naše razmere pomemben zadržek pa so seveda tudi stroški stalnega vzdrževanja visoko kvalificirane raziskovalno analitske ekipe.

Naslednja, prav tako izhodiščna je delitev analiz politik po vrsti racionalnosti oz. »**količini**« **racionalnosti**. Pri tem seveda ne gre za delitev na racionalne in neracionalne analize politik, čeprav bi bilo mogoče včasih uporabiti tudi tak prijem, temveč za delitev, ki upošteva temeljne premike v pogledih na družboslovno epistemologijo.

a) **Racionalistične** bi bile tiste teorije oz. metode, ki izhajajo iz predpostavke, da je mogoče z racionalnim, tj. znanstvenim vpogledom v naravo neke politike odkriti temeljne zakonitosti konkretne politike. Na tej podlagi je potem mogoče izpeljati racionalno znanstveno legitimiziran model

³⁴ Opise povzemamo po več avtorjih: Hogwood, Gunn (1984), Parsons (1996), Dunn (1981), Jones (1971) idr.

političnega delovanja. Politiko je v tej optiki res mogoče deliti na racionalno in iracionalno, torej na dobro in slabo.

b) **Inkrementalistične** teorije oz. metode so precej »skromnejše«. Na podlagi razočaranj z velikim »znanstveno« podprtimi družbenimi oz. političnimi projekti so inkrementalisti razvili pragmatični »muddling through« koncept. Ta na prvi pogled precej »neugleden« postopek predpostavlja, da je zaradi kompleksnosti političnega delovanja skoraj nemogoče premočrtno izvesti konkretni projekt. Nasprotno, potrebna je obilica malih korakov naprej, pa tudi umikov, obvozov, pavz itd. Skratka, ker politične procedure v praksi spominjajo na nekakšno dolgotrajno gnetenje raznolikih variant in scenarijev, je treba temu prilagoditi tudi analitične postopke.

Razprava o racionalistični in inkrementalistični politiki zadeva bistvena metodološka vprašanja, ki smo jih omenili že v uvodu tega poglavja. Tudi če jih ne razrešimo, ti problemi vedno »obvisijo v zraku« in vsaj posredno vplivajo na konkretne analize. Kritiki »racionalističnih« pristopov soglašajo, da je tako razumevanje političnih procesov preveč »idealnotipsko« oz. kar idealistično in jih zaradi tega praktično skoraj ni mogoče izvesti. Analitik, ki si zadane za nalogo, da bo pozitivistično racionalno osvetlil vse možne opcije v nekem konkretnem političnem procesu, zapade v nevarnost, da svoje analize nikoli ne konča, ker v vsaki novi analitični fazi odkriva nove in nove nekontrolirane spremenljivke. Ob upoštevanju »dvojne kontingence«, tj. dejstva, da nove ugotovitve vedno sprožijo tudi nastanek novih možnih izbir, postane jasno, da je zelo težko priti do konca analize. To pa seveda vpliva na praktičnost oz. uporabnost rezultatov, pa tudi na trajanje in ceno analize.

Pri iskanju izhoda iz teh zagat, ki jih povzroča »idealno-tipski« racionalistični pristop, so nastali »**opisni modeli**«, ki se naj bi opisovali realnost glede na stopnjo odklona od idealno-tipskega racionalnega delovanja (Hogwood, Gunn, 1984). V okviru teh pristopov so se izoblikovale naslednje skupine omejitev, ki onemogočajo izvedbo idealno-tipske racionalnosti v političnih procesih: 1) psihološke omejitve, 2) omejitve zaradi pluralizma (konflikta) vrednot, 3) organizacijske omejitve, 4) stroškovne omejitve in 5) situacijske omejitve. Prve štiri skupine so jasne in dokaj enostavno doumljive, peta pa je nediskriminatorna oz. odveč, ker zgolj povzema prve štiri.

Z upoštevanjem različnih vrst omejitev se približujemo modelom oz. pristopom, ki namesto racionalnosti postavljajo v ospredje omejitve, naključja, težko doumljive postopkovne zaplete in nejasnosti, konflikte vrednot itd., skratka vse tiste elemente, ki delajo politični proces nepregleden in kompleksen »muddling through« kaos. Zaradi tega je vprašljiva tudi uporaba koncepta »model«, ker ta že predpostavlja razmeroma visoko stopnjo »pravilnosti« in predvidljivosti. Seveda pa je v tej optiki vprašljivo celo, ali ima analiza politik sploh smisel, ali je sploh mogoče s takim racionalnim orodjem doseči izboljšave.

Zaradi tega Hogwood in Gunn (1984) ponujata nekakšno eklektično sredinsko pot, ki jo poimenujeta »**kontingenčni pristop**«. V svojem poizkusu skušata upoštevati kritike racionalističnih idealno-tipskih modelov, hkrati pa tudi ne sprejemata »defetistične« optike, ki v zapletenih političnih procesih ni sposobna opaziti niti sledov »racionalnosti«.

Ker že po definiciji idealno-tipski modeli praktično niso uresničljivi, nam res ne preostane drugega, kakor da poskušamo na podlagi že izdelanih modelov in predhodnega poznavanja družbenega okolja pripraviti (krajevno) specifični model analize politik, ki ga moramo biti sposobni tudi sproti prilagajati, glede na ugotovitve in hitro spreminjajoče se okoliščine. Le prožno usmerjena analiza nam lahko pomaga pojasniti kar največji del »črnih lukenj«, tj. težko doumljivih dejavnikov, ki določajo konkreten potek političnih procesov.

Strukturiranje problemov

»Bistvo analize politike je spoznanje problema« (Parsons, 1996: 87). Analitični problem moramo opredeliti, strukturirati in umestiti znotraj določenih meja. Dati mu je treba tudi ustrezno ime in se ves čas zavedati, da besede in koncepti, ki jih uporabljamo za opisovanje in kategorizacijo problema, omejujejo in oblikujejo realnost, ki jo analiziramo.

Opozoriti velja, da je **razlika med registracijo in strukturiranjem problema**. Proces analize politik se navadno začne, ko kak akter zazna problematično stanje, vendar še ne zna jasno identificirati problema. Spoznavanje oz. zaznavanje problema je dejansko še predanalitska faza, ki šele sproži morebitno analizo. Logično je torej, da je prvi analitični korak usmerjen v natančno definicijo problema. Ker tudi ta postopek še ni neposredno usmerjen v reševanje problema, nekateri tudi temu postopku pravijo *metametoda* (Parsons, 1996). Kadar prevlada ocena, da nadaljnja analiza ne bi mogla bistveno prispevati k reševanju problema, ni nič nenavadnega, če se postopek tu tudi zaustavi.

Čeprav zveni nekoliko paradoksalno, pa je prav zaradi zunanjih vplivov smiselno »organizirati« aktivno iskanje oz. registracijo problemov. Poglavitni razlogi za »**iskanje problemov**« so po Hogwoodu in Gunnu (1984: 69–72) naslednji: a) pri reševanju problemov je čas zelo pomemben, zato so aktivnosti, usmerjene v pravočasno zaznavo problemov, smiselne; b) »služba za iskanje problemov« je sposobna zaznati problem že tedaj, ko so signali še zelo šibki; c) »izvidniška« skupina analitikov pripomore k enakopravni obravnavi problemov, ki imajo, in tistih, ki nimajo podpore za reševanje.

Poznamo pa seveda tudi resne ugovore proti smiselnosti takega početja: a) organizirano iskanje problemov le še prispeva k preobremenitvam analitikov; b) povečuje se možnost ideološko motiviranih političnih inter-

vencij; c) nobena institucija ne bi mogla reševati vseh registriranih problemov. To pa so seveda lahko tudi temeljni ugovori proti analizi politik kot posebni strokovni dejavnosti.

Zamejevanje, strukturiranje in definiranje problema(ov) je le na prvi pogled enostavno. V konkretnem postopku se zelo hitro izkaže, da ni tako, ali da je to zelo zahteven in pomemben postopek (Hogwood, Gunn, 1984), od katerega je precej odvisen uspeh nadaljnjega analiziranja. Strukturiranje problemov je po Dunnu (1981) dejansko najbolj kritična faza. Slabo strukturiranje problema lahko povzroči, da analitik pravilno reši napačen problem, čemur pravimo *napaka tretje vrste*³⁵.

Pri definiranju oz. opredeljevanju je treba predhodno rešiti celo vrsto vprašanj, ki bistveno vplivajo na vsebino in obseg analize. Zelo hitro se lahko pokaže, da določen navidezno enoznačen problem razpade na obilico manjših in med seboj povezanih problemov. Zato lahko že pri opredeljevanju oz. zamejevanju konkretnega problema odkrijemo povezave s celim sklopom različnih, bolj ali manj povezanih in med seboj odvisnih sklopov vprašanj. Ker ne moremo analizirati celotnega sklopa hkrati in ker to velikokrat sploh ni namen analize, je nujno treba **probleme strukturirati** – ugotoviti vzročno-posledične povezave med njimi.

Določanje oz. **izločanje problema** je seveda tudi subjektivno ali politično (ideološko) početje. Možnost, da vprašanje doseže »status« problema, je večja, kadar: a) vprašanje doseže krizne razmere in ga ni mogoče več ignorirati; b) kadar se na partikularno vprašanje vežejo druga, bolj ali manj sorodna vprašanja; c) kadar vprašanje sproža emocionalne odzive in postane zaradi tega zelo privlačno za množične medije; d) kadar ima neko vprašanje (ali se predpostavlja, da ima) širše zelo negativne posledice; e) kadar postane določeno vprašanje popularno oz. modno. Ta zadnja možnost je seveda zelo pomembna v »odvisnih« obrobni okoljih, tistih, ki se tudi sicer v marsičem neselektivno zgledujejo pri dominantnih središčih.

Pri ugotavljanju, zakaj in kako neko vprašanje postane problem, ki ga je treba reševati, je seveda treba raziskati še vrsto drugih dejavnikov, npr. skupine pritiska, strankarske voditelje, vplivne svetovalce, »vratarje« (gatekeepers) pri pomembnejših množičnih občilih itd. (Hogwood, Gunn, 1984). Pri tem delu je treba tudi upoštevati, da **nizko strukturirani problemi** naletijo na **visoko strukturirano** okolje³⁶. To pomeni, da imajo vsi problemi svoj organizacijski kontekst (npr. vladne resorje) in da »strukturiranost konteksta zelo vpliva na definiranje oz. strukturiranje problema« (Parsons, 1996: 89). Z drugimi besedami to pomeni, da so možnosti za reševanje slabo strukturiranega problema, ki se znajde v zelo struktu-

³⁵ *Napaka prve vrste* je, kadar zavrtnemo pravilno hipotezo, *napaka druge vrste* pa, kadar sprejmemo napačno hipotezo.

³⁶ Ta razlika pravzaprav poganja paradoksalni proces diferenciacije: zelo diferencirana formalna sistemska struktura še vedno ni dovolj razvejena, da bi se lahko ustrezno odzivala na stalno nastajajoče spremembe in probleme v družbi.

riranjem kontekstu, majhne. V najslabšem primeru se lahko zgodi, da tega problema nihče ne vidi ali da se vsi delajo, da ga ne vidijo, oz. ga nihče ne »vzame za svojega«. Vsak posamezni resor lahko »argumentirano« zavrača pristojnost za njegovo reševanje. Tak pristop daje obilo možnosti za **taktično izogibanje težko rešljivim problemom**.

Skratka, strukturiranje problema velikokrat zahteva zapleteno proceduro izločanja, strukturiranja in filtriranja, tj. proceduro, ki predpostavlja interdisciplinarni oz. intersektorski pristop. Ker pa je to v kompleksnih okoljih vedno problematično, se kaj lahko zgodi »spregled« problema. Ta nevarnost je še posebej izrazita pri prostorskih oz. okoljskih temah, ki so vse po vrsti izrazito multidisciplinarne. Temu ustrezno so multidisciplinarne tudi prostorske »politike«.

Po tem razmisleku bi težko soglašali s tistimi shemami, ki opredeljevanje in strukturiranje problema umeščajo v predanalitsko fazo (Parsons, 1996). Izrek *nomen est omen* je v političnem življenju zelo resničen. Z nekoliko pretiravanja lahko rečemo, da se problem, ki nima imena, ki torej ni **zazan**, sploh ne more pojaviti kot problem.

Faza strukturiranja problema naj bi po Dunnu (1981: 139) poizkušala razjasniti naslednja vprašanja:

a) Medsebojna odvisnost problemov

Probleme je velikokrat težko ločiti, ker so med seboj močno povezani. Ker pa je predpogoj pozitivistične empirične analize izločitev nekega problema, je vsaj v začetni fazi nujno problem umestiti v celovit »problemski sistem«.

b) Subjektiviteta problemov

Tudi sama opredelitev problema je lahko zelo subjektivna, torej odvisna od zornega kota opazovanja oz. od vrednotne orientacije opazovalca ali analitika. Bistveno je razločevanje med tem, kar zaznavamo, tj. problemsko situacijo, in problemi, ki so subjektivne miselne konstrukcije. Zelo neposredno je ta razsežnost izražena v tezi, da »kdorkoli v izhodišču identificira družbeni problem, oblikuje tudi izhodiščne pogoje razprave o njem« (Jones, 197: 561). Še radikalnejša pa je teza, da je »**definicija problema dejansko temeljna oblika politične moči**« (Parsons, 1996: 126). Skratka, kdor uspe opredeliti določeno vprašanje tako, da ga okolje sprejme kot problem, je že precej uspel uveljaviti svojo (politično) voljo oz. moč. Tako je namreč že nastavljen tudi način reševanja. Takoj, ko je neki problem zaznan in prepoznan, je pomembna iniciativa oz. sodelovanje pri opredeljevanju. Prepričljiva predstavitev in identifikacija medresorne neusklajenosti je torej prvi konkretni rezultat analize.

c) Artificielnost oz. (ne)življenjskost problema

Problemi politike so družbeno konstruirani, vzdrževani in spreminjajoči, kar naj bi pomenilo, da ne morejo obstajati sami po sebi. Ta »konstruktiv-

vizem« je s prostorskega in okoljskega vidika treba relativizirati, ker prav tu nastajajo tudi problemi, ki so razmeroma neodvisni od socialnega konstruktivizma. Res pa je, da so tudi empirično povsem jasno definirani problemi zaznani le prek socialno konstruiranih mehanizmov. Tako je npr. od socialne predispozicije odvisno, ali je neko mokrišče zaznano kot umazana mlaka, ki jo je treba izsušiti, ali pa kot edinstven, varovanja potreben habitat.

d) Dinamika problemskega sklopa

»Dialektika« analize in reševanja problemov je v tem, da je od njihove opredelitve odvisna tudi intenziteta, včasih že kar obstoj problema in pa seveda tudi dinamika reševanja. Upoštevati je torej treba, da lahko problem s časom »izgine«, ker so se spremenile okoliščine, ali pa percepcija določne vsebine, ne pa tudi problem sam. Na začetku gradnje so bile npr. avtoceste večinsko dojete kot znak napredka, kasneje pa so se pojavile tudi povsem nasprotno interpretacije. Če torej pri opredeljevanju problema upoštevamo vse okoliščine in opazujemo celoten problemski sistem, kasneje pa se usmerimo na izoliran problem, je treba upoštevati tudi sinergetska seštevanja in odštevanja, tj. možnost, da neki problem v širši perspektivi pridobi težo oz. jo izgubi.

Proces definiranja in strukturiranja problemov obsega torej celo vrsto postopkov, s katerimi skušamo pred samo analitično fazo kar najbolj »osamiti« določeno vprašanje. Postopek je v določeni meri analogen odstranjevanju raznih naključnih vplivov v eksperimentalni laboratorijski situaciji. Shematsko obsega naslednje faze:

a) Redukcija problemov

Zaradi kompleksnosti »problemskega sistema« je treba probleme velikokrat nujno reducirati na posamezna problemska vprašanja. Rezultati so bolj kot od analitskih sposobnosti velikokrat odvisni od družbene oz. politične moči naročnikov analize.

b) Hierarhija vprašanj

Vrste vprašanj je treba hierarhizirati, npr. glavna, manj pomembna, zanemarljiva vprašanja. Razvrščati jih je mogoče glede na formalno raven, ki je pristojna za reševanje, in glede na stopnjo operacionalizacije reševanja: a) čim nižje gremo, tem lažje je delovanje; b) čim višja je raven, tem višja je tudi kompleksnost in medsebojna odvisnost.

c) Presoja kakovosti strukturiranja problemov

Na splošno je mogoče določiti tri kvalitete stopnje problemov, ki so predmet analize: 1) dobro, 2) srednje dobro in 3) slabo strukturirani problemi. Raven strukturiranosti je odvisna od kompleksnosti vprašanja. Dobro strukturirani problemi vključujejo enega ali dva odločevalca in majhen niz alternativnih politik. Nasprotno pa slabo strukturirani prob-

lemi vključujejo več različnih odločevalcev. V praksi se velikokrat srečujemo s tem, da so zelo pomembni problemi slabo strukturirani, kar pomeni tudi njihovo nižjo uvrstitev na prednostni listi.

d) Ustvarjalnost pri strukturiranju problemov

Pri slabo strukturiranih problemih je ta postopek zelo pomemben. Merila za ugotavljanje uspešnosti strukturiranja problemov so drugačna od meril za ugotavljanje uspešnosti reševanja problemov. Merila za uspešno strukturiranje problemov so po Dunnu (1994: 148): a) rezultat analize je novost, ki na zdravorazumski ravni ni bila zaznana; b) rezultat analize je nekonvencionalna sprememba ali zavrnitev znane ideje, c) kontinuiteta – strukturiranje problema je potrjena z opazovanjem v daljšem časovnem obdobju; d) rešitev mora biti sprejemljiva tako za analitika kot tudi druge akterje.

Analitska praksa razločuje vrsto bolj ali manj kompleksnih metod, ki prispevajo k aktivnemu »iskanju« problemov. Formalni, hierarhično nadzorovani mehanizmi so preveč podvrženi izkrivljanju in inerciji, ki velikokrat proizvede napačne signale. Demografske analize so eden pomembnejših virov za odkrivanje problemov, uporabne zlasti za napovedovanje dolgoročnih gibanj. Poleg standardnega demografskega repertoarja obstaja še zelo kompleksen sistem socialnih indikatorjev. Ponekod se je tovrstno zbiranje razvilo celo tako zelo, da se uporabniki že ubadajo s problemom »informacijske preobremenitve«. Obstaja tudi širok spekter metod za kvalitativno presojo podatkov, med katerimi sta mogoče najbolj znani »delfi tehnika« in »viharjenje možganov« (brainstorming). Ena najbolj razširjenih metod pa je tudi analiza besedil. Glede na status medijev pri uresničevanju konkretnih politik to seveda ne preseneča.

Kljub temu da »iskanje problemov« ne more biti naloga specializirane institucije oz. oddelka, pa strokovnjaki v bolj strukturiranih organizacijah priporočajo formalizacijo mehanizmov oz. institucionalizacijo iskanja problemov. To funkcijo lahko opravljajo občasni sestanki predstavnikov različnih oddelkov, nekateri avtorji pa zagovarjajo zunanjo institucijo. Predpostavljajo namreč, da so presoje takega organa avtonomnejše.

Tehnike strukturiranja problemov

a) Zamejevalna analiza

Zaradi dinamike družbenih odnosov je zelo težko izločiti določen problem in ga opazovati neodvisno od mnogih dejavnikov, ki posredno vplivajo nanj. Kljub temu je za analizo treba določiti meje opazovanja, tako opazovalno polje, ki ga je z analitsko aparaturo še mogoče obvladovati. Ta postopek je nujno kompromisen, ker je mogoče doseči le relativno celovitost problemskega polja. Kakorkoli so potegnjene meje opazovanja, vedno ostaja določen del dejavnikov onkraj opazovanega območja. Zato

pa so razvite metode, ki pomagajo analitikom, da pri zamejevanju ne napravijo večje napake, tj. take zamejitve, ki bi izločila enega ali več bistvenih problemskih dejavnikov. Dunn (1994: 164) predlaga postopek v treh korakih:

- 1) Vzorčenje do nasičenja je različica iskanja vpletenih dejavnikov po metodi *snežne kepe* (snow ball). Analitik sprašuje različne akterje, udeležence v problemski situaciji, toliko časa, da se ne pojavlja nobena nova navezava več.
- 2) Opisovanje oz. predstavlanje problema je zbiranje vseh idej, paradig in metafor, nanašajočih se nanj.
- 3) Zadnji korak opravi analitik tako, da na horizontalno os koordinatnega sistema naniza udeležence problemske situacije, na vertikalno os pa konkretne ideje, interpretacije, metafore. Ko ni pri novih akterjih skoraj nikakršne nove ideje več, se krivulja umiri. Če je vzorec reprezentativen, če torej zajame res vse najpomembnejše akterje, lahko predpostavljamo, da smo tako dosegli meje problemskega polja.

b) Filtracija problemov in klasifikacijska analiza

Ko smo opravili optimalni nabor problemskih vprašanj oz. zamejili problemsko polje, je zaradi omejenih analitičnih kapacitet treba filtrirati oz. selekcionirati probleme in vprašanja.

- 1) Najprej je treba razjasniti okoliščine oz. kontekst določenega problema (Hogwood, Gunn, 1981) in presoditi: a) ali imamo na voljo dovolj časa za celovito analizo; b) oceniti, kakšna je stopnja »politizacije« problema; c) kako močne so »fiksne« predstave, ki jih imajo o določenem problemu posebej vplivni akterji; d) kolikšna je stopnja »centralnosti« problema.
- 2) Sledi ugotavljanje oz. razvrščanje bistvenih značilnosti samega problema, kot npr.: a) ali sploh je možnost izbire; b) kolikšna je stopnja soglasja o vprašanju oz. možnih rešitvah; c) kako kompleksno je vprašanje oz. kolikšna je stopnja negotovosti glede možnih rešitev; d) kako močna je vrednotna obremenitev vprašanja itd.
- 3) Ugotavljanje posledic, ki jih prinaša rešitev problema, sestavlja ocena: a) obsega posledic; b) števila vpletenih ljudi; c) vpliva vpletenih skupin; d) kako močno je prizadeta določena skupina; e) kakšni so morebitni učinki reševanja problema na druge sektorje; f) presoja ali izbor določene opcije prejudicira tudi reševanje drugih vprašanj itd.
- 4) Presoja oz. ocena (monetarnih in nemonetarnih) stroškov analize in reševanja problema obsega: a) oceno reda velikosti stroškov, b) oceno, ali gre za inkrementalistično naraščanje ali za nenadno povečanje stroškov, c) kako dolgo bo reševanje vprašanja zahtevalo dodatno financiranje, d) kolikšni so stroški same analize v primerjavi z izboljšavami, ki jih bo omogočila.

Na tej podlagi je potem mogoča klasifikacijska analiza, tj. tehnika za razčiščevanje konceptov, ki jih uporabljamo za definiranje in klasificiranje problemske situacije. Delimo jo na dve poglavitni smeri: deduktivno logično delitev in induktivno logično klasifikacija (Dunn, 1994:166). Pri klasificiranju je treba upoštevati: a) da kategorije kar najbolj ustrezajo realnemu stanju; b) da je vse realne pojave mogoče uvrstiti v eno od kategorij; c) kategorije morajo biti ekskluzivne, tj. posameznega pojava ne moremo uvrstiti v dve kategoriji hkrati; kar se zgodi tudi, če d) kategorije in podkategorije niso diskriminatorne in e) hierarhično razločljive.

Zelo sistematično prikazan postopek strukturiranja problemov pri Dunnu sam po sebi govori o pomembnosti te procedure. Od nje je bistveno odvisen nadaljnji potek analize. Pomanjkljivosti na tej ravni zelo pogosto vodijo do »napake tretje vrste«, torej do reševanja napačnega problema. Zaradi tega je smiselno izpostaviti poglavitne poudarke strukturiranja problemov:

- strukturiranje problemov je bistven, toda slabo razumljen problem pri analizi politik;
- problemi so ali sistemi medsebojno odvisnih problemov ali pa »nepovezana zmešnjava«;
- problemi, ki se zdijo enostavni, so velikokrat zelo kompleksni;
- stopnja kompleksnosti problemov določa metode in tehnike, ki ustrezajo rešitvi;
- kompleksnost variira glede na pet elementov: odločevalci, alternative, vrednote, rezultati in verjetnost rezultatov;
- mnogi problemi so slabo strukturirani, ker za njimi stojijo zelo konfliktni interesi;
- zahteve po rešitvi slabo strukturiranega problema ne morejo biti enako zahtevne kot pri dobro strukturiranem problemu;
- veliko analitičnih problemov je posvečenih strukturiranju problema in manj njihovem reševanju;
- bistvene so tri faze: zaznavanje, konceptualizacija in specifikacija;
- pri strukturiranju problema je nujno poznati njegov širši družbeni kontekst;
- vsaka faza strukturiranja problema zahteva upoštevanje specifične racionalnosti;
- analitični modeli so poenostavljeni modeli realnosti;
- modeli selektivno izkrivljajo sliko (Dunn, 1981: 133).

O vseh teh elementih strukturiranja problema naj bi obstajalo soglasje med izvajalcem in naročnikom, drugače so možne precejšnje motnje oz. »nesporazumi« že na začetku izvajanja.

Analiza besedil, diskurzivna analiza

Eden poglavitnih razlogov za smiselnost izvajanja analiz politik so bolj ali manj očitna neskladja med številnimi institucijami, npr. vladnimi resorji, ki naj bi obdelovali določeno področje z različnih vidikov. Že zdrava pamet pove, da je zaradi vedno večjega števila vse bolj specializiranih resorjev in podresorjev delovanje za doseganje domnevno dogovorjenih skupnih ciljev vedno težje koordinirano. V uvodnem, teoretskem delu smo ta še vedno podcenjeni problem pojasnjevali kot stranski učinek sistemske diferenciacije in specializacije, ki sta temeljni razvojni načeli modernih družb. Opraviti imamo torej z vgrajeno hibo, ki se ji v kompleksnih modernih družbah ni mogoče izogniti. Zato je seveda smiselno sprotno odzivanje in blažitev teh disfunkcij.

Analiza besedil sodi med učinkovitejše in uporabnejše metode za zgodnje ugotavljanje razlik v pristopih in tudi delovanju. Pokaže lahko bistvene razlike tudi pri domnevno usklajenih politikah. Dobra značilnost metode je zlasti sposobnost identifikacije prikritih, subtilnih razlik, ki niso vidne na prvi pogled. Analizo besedil definiramo kot metodo za »objektivno in sistematično identifikacijo jezikovnih lastnosti besedil, da bi iz njih sklepali o zunaj-jezikovnih lastnostih posameznikov ali skupin« (Splichal, 1990: 29). Temelj te analize je predpostavka, da kontekst, tj. družbeno okolje, bistveno določa besedilo in je zaradi tega mogoče iz govorjenega ali pisnega besedila retroaktivno ugotavljati značilnosti družbenega okolja, v katerem je besedilo nastalo. Skratka, sporočilnost besedila presega dobesedni pomen besedila, z globinsko analizo lahko odkrivamo tudi to, česar pisci niso hoteli ali niso znali povedati, izvemo lahko celo tisto, česar se avtorji besedila še sami ne zavedajo.

Različici analize besedil, ki se osredotoča na kontekstualnost pomenov, pravimo tudi **diskurzivna analiza**. Poleg vsebine, torej tega, kaj je rečeno ali zapisano, nas enako ali še bolj zanima, kdaj je kdo kaj zapisal ali rekel, v kakšno sosledje je umeščen določen pojem, koncept ali problem, kakšno je spoznavno polje ali model zapisanega itd. Diskurzivna analiza je primerna predvsem za analiziranje prikritih vrednotnih razlik, ki jih odkrivajo asociativne povezave in »izbira jezika«. Uporabo jezika določa družbena praksa, zato so diskurzi družbene konstrukcije, tj. v temelju povezani s strukturo družbe oz. družbene moči. Prodorna analiza nam torej omogoča vpogled v te večinoma netransparentne relacije, ki pa bistveno določajo kolektivno in individualno delovanje.

Metoda ima globoko teoretsko ozadje, ki se še intenzivno razvija, kar onemogoča preprosto in natančno opredelitev precej kompleksnega pojma. Razpravljanje o »diskurzih« je mogoče zaslediti celo v vsakdanjem govoru, kar priča o aktualnosti, celo modnosti tega koncepta, ki je v družboslovju in humanistiki intenzivneje navzoč od šestdesetih let prejšnjega stoletja naprej. Lingvistika, literarne vede, komunikologija pa se z diskurzi ukvarjajo že od svojih začetkov. V filozofiji in retoriki imajo

diskurzivne analize več kot dvatisočletno tradicijo. Semiotika je diskurzivne študije razširila na celotno vizualno področje. Besedilo je multimedijijski sistem znakov, analiza pa se tako oddaljuje od lingvistike in približuje družbenim vedam. Semiotika kot analiza znakov je seveda še prav posebej primerna za analizo likovne govorice in s tem tudi za analizo prostorskih fenomenov.

Glede na pestro teoretsko zaledje je tudi metodologija diskurzivnih analiz precej razvejena in tudi zahtevna. Vendar pa so uporabne tudi dokaj preproste diskurzivne analize, ki npr. identificirajo strukturo pogledov na določen prostorski problem. Tako je npr. analiza pripomb na razstavljeno maketo fontane na Prešernovem trgu v Ljubljani³⁷ (Gantar, Kos, 1988) pokazala zelo pestro vrednotno, ideološko in interesno strukturo piscev pripomb ali bolj angažiranih uporabnikov mestnega prostora. Pri urejanju prostora je nedvomno koristno, če razpolagamo z informacijami o tem, kaj vse je investirano v pogledih na prostor, kaj vse lahko privre na plan ob morebitnem posegu v konkretni prostor.

Smiselnost in uporabnost diskurzivnih študij za potrebe prostorskega načrtovanja oz. nasploh za urejanje prostora je tako očitna. Specialistične prostorske stroke, ki se ukvarjajo predvsem z vizualnimi diskurzi, spregledujejo smiselnost analize nevizualnih prostorskih diskurzov, ki so zelo številni, pričakovati pa je, da se bodo še nadalje množili. Zaradi tega pluralizma in zato, ker je težko hierarhizirati bolj in manj pravilne opise enega in istega prostora, se povečuje tudi težavnost orientiranja v diskurzivnem prostoru. Z diskurzivno analizo lahko identificiramo tako splošen odnos do prostora kot tudi raznovrstne predstave o konkretnih prostorih oz. lokacijah. Analiziramo lahko tudi t. i. strokovni prostorski diskurz, ki je zgolj eden izmed mnogih in ne nujno tudi najbolj prepričljiv ali reprezentativen. Analiza diskurzov lahko torej pripomore k večji legitimnosti strokovnega prostorskega diskurza. Diskurzivna analiza pa lahko prispeva tudi k nastanku skupnega interdisciplinarnega razpravljalnega (diskurzivnega) polja, kar je eden bistvenih pogojev za kar najbolj celovito načrtovanje in urejanje prostora.

Dokaj jasna je tudi povsem praktična uporabnost diskurzivnih analiz. Z analizo govora in besedil, ki se o konkretnem prostorskem vprašanju pojavljajo v javnosti, je mogoče dokaj enostavno izpostaviti vrednotni in interesni pluralizem, s katerim se srečujemo pri urejanju in načrtovanju prostora. Diskurzivna analiza je uporabna tako pri identifikaciji prikritih pomenov v uradnih besedilih, npr. programskih razvojnih politikah vladnih resorjev, kot tudi pri odkrivanju netransparentnih vsebin v javnih razpravah o prostorski problematiki, ki se pojavljajo v množičnih medijih ali pa v besedilih, ki smo jih izbrali na neki drug način.

³⁷ Kljub temu da so bili rezultati dokaj odmevni, je to ostala ena redkih analiz prostorskih diskurzov pri nas.

Definiranje problemov

Šele po tem, ko smo z različnimi metodami pregledali in analizirali celotno problemsko področje, je smiselno usmeriti raziskovalne postopke v natančnejšo, predvsem pa **operacionalno obvladljivo definicijo problema**. Poglavitni namen strukturiranja problema je torej omogočiti analitično uporabno definicijo problema. Ker je zaradi analitskih omejitev definicija problema nujno redukcionistična, je seveda zelo pomembno, da ohrani kar največ substancialnih pomenov. Brez zgoraj omenjenih priprav se tudi izkušenemu analitiku lahko zgodi, da v postopku oženja problema pride do trivialnega rezultata – da je opredelitev problema vsebinsko močno osiromašena.

Definicija problema torej ne more biti na začetku analitičnega postopka, ker je treba predhodno zbrati veliko informacij. Dejansko je zaradi zelo kompleksnega in težko preglednega konteksta ustrezna opredelitev problema že visoka analitična faza. Glede na to, da veliko družbenih problemov sploh ni mogoče (dokončno) rešiti, je natančna definicija marsikdaj že skoraj skrajni domet analize. V vsakem primeru pa je dobra definicija problema pogoj za uspešnost analitičnega postopka oz. predvsem priporočil, ki so rezultat analize. Bistvena značilnost dobre definicije je njena **prepričljivost**. Vpleteni akterji ali vsaj večina vpletenih akterjev mora doseči soglasje o bistvu problema. Soglašanje z analitiko definicijo problema je zelo prepričljiv znak, da je analitik na pravi poti, da bodo tudi njegovi nadaljnji postopki razumljeni in s tem bolje sprejeti.

Celoten postopek strukturiranja in definiranja problemov je nedvomno **politično določen** oz. odvisen od distribucije politične moči in interesov. Skupina ali institucija, ki ima večjo moč, lahko svojo definicijo problema uveljavi kot prevladujočo oz. objektivno. Zaradi tega je zelo pomembna formalna in tudi neformalna moč, tj. katere družbene (gospodarske) skupine podpirajo določeno gledanje na problem.

Upošteva vse te okoliščine, ni težko priti do sklepa, da ima v procesu definiranja problema precejšnja vloga tudi **politični instinkt** oz. intuicija. Zaradi subjektivnih intervencij je tudi precej verjetno, da imajo pri definiciji problema določeno prednost akterji, ki obvladajo **komunikacijske tehnike** oz. retorične spretnosti. Pri tem velja opozoriti na nevarnost **zlorabe** teh tehnik, ki je implicitno vedno navzoča, ker je retorično prepričevanje (pri tistih, ki ga obvladajo) bolj priljubljeno kakor vsebinska argumentacija.

Vrednotne orientacije pri definiranju problema

Na subjektivnost opredelitev poleg drugega močno vplivajo vrednotne orientacije sodelujočih v procesu definiranja problema. Čim bolj je neka družba diferencirana, tem težji je problem vrednotne neskladnosti. Težava je seveda v tem, da razlik, ki nastajajo zaradi različnih vrednotnih

sodb, ni mogoče odpravljati na podlagi **razsojanja o pravilnosti ali nepravilnosti**. Orientacija na podlagi »pravih« in »nepravih« vrednot vodi v hude zagate, ki jih v procesu analize politik ni mogoče reševati, ne da bi s tem zašli iz razmeroma ozkega analitičnega okvira. To je tudi eden večjih epistemoloških problemov analize politik.

Politika je bolj ali manj spretno in prepričljivo povezovanje vrednot in dejstev. Zato je seveda razumljivo, da je prav vrednotna analiza osrednja dejavnost analize politik in kot taka vpliva na celoten proces analize. Pri tem je zelo pomemben obstoj ali neobstoj bolj ali manj usklajenih vrednotnih izhodišč pri vseh poglavitnih akterjih. Tudi s tega vidika analiza »prostorskih« politik v naših razmerah naleti na precejšnje težave, ker je očitno, da je raznovrstnost »prostorskih« vrednotnih usmeritev precejšna. Zaradi teh težav je tudi nerealno pričakovati, da je mogoče konsenzualno definirati problem analize. Doseganje čim širšega soglasja je seveda zaželena kakovost vsake definicije, jasno pa je tudi, da bi absolutizacija tega kriterija lahko povsem zaustavila potek analize.

Različni pristopi k definiranju problema

1) V dosednji razpravi smo videli, da je ena pomembnejših začetnih nalog analitika ta, da iz problemskega sklopa izlušči problem – da torej definira problemsko vprašanje, ki ga bo v nadaljevanju obdeloval. Velikokrat se pri tem srečuje z že izoblikovanimi opredelitvami, ki jih prispevajo posamezniki oz. skupine in institucije. Te so lahko v pomoč, včasih pa je potreben precejšen napor, da analitik, ki razpolaga s celovitejšimi informacijami, »premaga« skupinsko in/ali institucionalno podprto definicijo, ki je lahko izrazito enostranska.

Nedvomno pa je treba računati na »konkurenco« pri definiranju problema. Pluralizmu se pri definiranju ni mogoče izogniti, ker je to ena bistvenih značilnosti razumevanja stvarnosti oz. politik. Zaradi tega mora analitik poznati **formalna in neformalna razmerja** moči oz. družbeni status avtorjev in »podpiralcev« posameznih opredelitev. Pri definiranju problema je najprej treba ugotoviti, kdo je avtor in zakaj je konkretna definicija nastala. To je velikokrat precej zahtevna naloga, ker je pri že ustaljenih definicijah težko prepoznati avtorja oz. skupino, institucijo, ki je najbolj vplivala na definicijo problema.

Ta naloga seveda odpade, kadar analiza politike začenja povsem od začetka, ko govorimo šele o nejasno zamejenem problemskem polju in še ni izoblikovanih predstav o konkretnem analitičnem problemu. V praksi so take situacije redke, še zlasti v okoljih, v katerih analiza politik nima tradicije. Precej bolj verjetno se tu pojavi potreba po analizi šele tedaj, ko je problem že dovolj očiten, torej ko že obstajajo bolj ali manj močno podprte definicije problema.

2) V vsaki družbi obstaja tako rekoč neskončno število problemov. Jasno

je torej, da analitični problemi lahko izhajajo le iz problematike, ki je po oceni nekoga (neke institucije) dovolj pereča, da bi potencialno lahko povzročala težave. Pri definiciji ima torej bistveno vlogo tudi ocena težavnosti oz. aktualnosti problematike.

Neproporcionalna zastopanost žensk v političnem življenju zelo dobro ponazori to dilemo. Večina bi se strinjala, da je to določen družbeni problem, vprašanje pa je, ali bi zbrali večinsko podporo oceni, da gre za tako velik problem, da so potrebni posebni analitični postopki za njegovo reševanje.

Podobna dilema se rodi tudi pri presoji stopnje težavnosti prostorskih problemov. Že dalj časa npr. trajajo razprava in tudi konkretnejša strokovna prizadevanja za rešitev problema »razpršene gradnje«, ki preveč obremenjuje občutljiv slovenski prostor. Glede na večinsko bivalno prostorsko in tudi vrednotno usmeritev pa se zdi realno predvidevanje, da ta problematika sploh ni dojeta kot problem. Razpršena gradnja je problem zgolj z nekaterih vidikov in za nekatere ocenjevalce. Stopnja problematičnosti je torej precej odvisna od tega, kako široka je podpora določeni definiciji.

Realnost problema določa tudi ocena, ali je določen problem sploh mogoče reševati, ali je to sploh odvisno od političnih strategij oz. konkretnih političnih ukrepov pristojne vlade. Čeprav poznamo okoljsko-prostorska vprašanja, ki so lokalno, regionalno ali nacionalno obvladljiva, pa ni težko naštetih tudi povsem konkretnih problemov, katerih rešitev je skoraj v celoti okraj dometa pristojnih vladnih institucij.

3) Analiza konkretnih politik je močno odvisna tudi od tega, ali sploh je možnost bolj ali manj usklajenih mnenj. Če najpomembnejši akterji ne dosežejo vsaj približnega soglasja o tem, kaj je problem, ki zahteva reševanje, potem seveda ni verjetno, da bo do analize sploh prišlo. Tak razplet je včasih neodvisen od teže problema. Kjerkoli in kadarkoli zaradi različnosti interesov ali vrednotnih opredelitev ni mogoče priti do skupne definicije problema, je možno, da problema »sploh ne bo«, oz. da bo družba nekako potlačila problem.

4) Časovna razsežnost je prav tako pomemben dejavnik procesa definiranja problema. Konkreten problem mora doseči določeno stopnjo zrelosti, da ga akterji »opazijo« kot problem. Pri tem gre znova za različne vrednotne vidike, ki bistveno določajo prag, tj. točko, ko neka zadeva postane problem. Stopnja onesnaženosti okolja je zgled takega praga. Za nekatere je prag nižji in zato definirajo neko vprašanje kot problem, drugi pa se ne vznemirjajo tudi, ko je presežen npr. formalno določen prag. Na čas definiranja problema vpliva tudi informacijski temelj – količina zbranih informacij o določeni problematiki. Šele ko so na voljo dovolj izčrpane informacije o neki problematiki, lahko konkretneje definiramo problem.

5) Vsakdo, ki se ukvarja z definiranjem problema, to počne v okviru svo-

jega znanja in interesov. Tem omejitvam podlegajo tudi najbolj »profesionalni« analitiki. Metodološka korektnost zahteva, da se postopek definiranja izogne prepoznavnim stereotipnim zaznavam in interpretacijam. Pri nekaterih očitnih »šablonskih« opredelitvah to ni pretežno, pri drugih pa je potrebno precej dolgočasno prizadevanje, da pridemo do »čistejših« kategorij. Glede na dinamiko družbenega dogajanja (razvoja) je pogosta napaka tudi inercija, tj. predolgo vztrajanje pri že znanih oz. preizkušenih konceptualizacijah. Pogosto se dogaja tudi, da zaradi prevlade ene »šole« cele generacije enostransko ali enodimenzionalno opazujejo določene probleme. Tako je npr. še vedno zelo izrazita prevlada ekonomističnih pojasnjevalnih paradigem tudi pri pojavih, pri katerih ni mogoče spregledati političnih, socialnih, kulturnih in drugih razsežnosti, ki jih ni mogoče opisati ali izraziti z ekonomskimi kategorijami. Dobra analiza se zatorej loteva problema pluralno, z različnimi, tudi nekompatibilnimi koncepti, in tako nekako simulira kompleksnost pristopov v realni družbeni oz. politični situaciji.

6) Pripravljalne ali »meta« analize, med katere uvrščamo tudi postopke definiranja problema, so seveda zelo odvisne od kakovosti podatkov in od ravni agregiranja. Določen problem je na neki ravni lahko zelo pereč, na višji ravni agregiranja pa se lahko povsem porazgubi. Velja pa seveda tudi nasprotno. Problem je popularno znan kot »statistični segedin golaž«. Na določeni ravni iz agregiranih podatkov ni več mogoče razbrati niti bistvenih razlik. Zato je seveda zelo pomembno, da za vsak konkreten problem uporabljamo ustrezno raven agregiranja podatkov. Ta problem je aktualen predvsem pri prostorskih analizah, kjer je mogoče velikokrat opaziti tako nezavedno, pa tudi zavedno namensko manipuliranje. Dejansko je mogoče s preišljenim izborom ravni zbiranja podatkov prekriti ali skriti številne lokalne probleme. Prav tako pa je na ta način mogoče »predimezionirati« tudi razmeroma majhen lokalni problem. Možnosti »poljubnih« prikazov podatkov se z razvojem in vse širšo uporabo digitalnih tehnologij še neizmerno povečujejo.

7) Problem realne sposobnosti dojetanja vzročno-posledičnih zvez med pojavi oz. problemi je v neposredni zvezi z veliko sposobnostjo zbiranja in manipuliranja s podatki. Če je premalo podatkov, je problem očiten, težave pa lahko povzroči tudi preveč podatkov. Sposobnost orientacije lahko v takih razmerah odpove in zgodi se, da kljub dognanim in tehnološko podprtim informacijskim sistemom pridemo do izkrivljene slike. Zlasti veliko nevarnost pomeni enostranska usmerjenost v tiste podatke, ki so na voljo v digitaliziranih zbirkah in zanemarjanje tistih, ki so dostopni na težji ali pa tudi na zelo enostaven »klasični« način. V obdobju, ko intenzivno poteka »digitaliziranje« različnih prostorskih podatkov, lahko različna dostopnost oz. različna »teža« podatkov precej vpliva na opredeljevanje problemov.

8) Na definiranje problema lahko močno vpliva tudi stopnja specificiranosti podatkov. Pri nekaterih novejših zadevah je mogoče zbrati le zelo splošne podatke, pri drugih, ki so že dalj časa predmet opazovanja, pa je na voljo zelo veliko zelo specificiranih podatkov. Razlika v dostopnosti in obdelanosti podatkov lahko zavaja in usmerja pozornost na tista problemska področja, na katerih so podatki dostopnejši in kakovostnejši. Zaradi prevladujoče »kalkulabilne« racionalnosti velja, da so kakovostnejši kvantitativni podatki, s katerimi je mogoče natančno meriti pojav oz. problem. Čeprav ni mogoče zanikati prednosti kvantitativnih podatkov, pa sama »kakovost« podatkov seveda ne more vplivati na stopnjo aktualnosti določenega problema. Kakovost bivanja je npr. problem, ki je le deloma opisljiv v kvantitativnih informacijah, zato zanašanje zgolj na merljive in kalkulabilne podatke ne more dati popolne slike. Nasprotno, zaradi zelo kompleksne narave pojma »kakovost bivanja« je pri opredeljevanju nujno treba upoštevati tudi druge, »manj kakovostne« podatke.

9) Ker je zelo redko oz. praktično nemogoče neki družbeno-prostorski problem »dokončno« opredeliti, se seveda prej ali slej zastavi vprašanje, kako pogosto bo treba obnoviti del ali pa celoten proces definiranja problema. To vprašanje je seveda aktualno zlasti pri problematiki z dolgo »razvojno« dobo, h katerim nedvomno sodi večina prostorskih tem. V določeni meri je ta problem anticipiran pri tistih informacijskih zbirkah, pri katerih je že redno longitudinalno spremljanje pojavov.

Omejitve »objektivnega« definiranja problemov

Obstaja visoka stopnja soglasja o tem, da je proces strukturiranja in opredeljevanja problema **ključna izhodiščna faza** analize politik. Čeprav pri tem še ne gre za ukvarjanje z analizo v pravem pomenu besede, brez teh pripravljanih procesov ni mogoče preiti na pravo analizo. Uspešno strukturiranje problemov je več kot zgolj uvod v analizo, ker je prav preglednost večinoma zelo nejasnega raziskovalnega polja eden ključnih problemov.

Velikokrat je bilo poudarjeno, da je v postopku strukturiranja in definiranja problemov treba upoštevati pluralnost pristopov. Verjetno ni treba posebej argumentirati, da v družbenem življenju in seveda tudi v »političnem življenju« soobstaja veliko bolj ali manj različnih izhodišč oz. pogledov na neko dogajanje. Narava družbenega oz. političnega je pravzaprav taka, da je realnost odvisna od pogledov, torej od načina dojemanja konkretnega dogajanja. V tem smislu **ni ene same realnosti**. Zaradi tega je v samem središču političnega delovanja boj oz. tekma za interpretacijo.

Če nekoliko radikaliziramo, bi lahko celo rekli, da objektivne resničnosti pravzaprav sploh ni. Prav to je razlog, da je v pripravljalnem proce-

su za analizo politik velikokrat zelo težko doseči soglasje. Vsi predhodni procesi strukturiranja problema so torej le pripomoček, kako iz izredno kompleksne podobe izdvojiti določen del, ki ga nameravamo v nadaljevanju posebej analizirati. Naj se analitik v tej fazi še tako trudi pri uporabi pozitivne izkustvene metodologije, ki se zgladuje pri »trdih« naravoslovnih znanostih, je popolnoma jasno, da pri tako izmuzljivem predmetu to pravzaprav ni mogoče.

Čeprav je ta značilnost družbenih znanosti pri večini družboslovcev že dolgo časa navzoča in tudi upoštevana, se še vedno pogosto dogaja, da nekateri poskušajo izvajati nekakšne simulacije naravoslovnih »objektivnih« znanstvenih postopkov. Predvsem pri aplikativnih raziskovalnih postopkih oz. strokovnih analizah, ekspertizah, sta tako naročnik kot izvajalec, ne sicer iz istih razlogov, nagnjena k potlačitvi »**dvojne kontingence**« družbenih ved. Skratka, nihče, tudi najbolj profesionalen analitik, se ne more izogniti temu, da s tem, ko skuša »objektivno« opredeliti analitični problem, že tudi vpliva nanj, oz. ga na neki način tudi določa in celo vpliva nanj, ga torej spreminja.

Ta problem je v fazi definiranja analitičnega problema prepoznan in »obvladovan« s tem, da skušajo analitiki **upoštevati različne poglede** na določen problem in različne opredelitve izbranega problema. Vendar pa analiza lahko preide v naslednjo operativnejšo fazo le tako, da analitik v soglasju z naročnikom opravi selekcijo, tj. v skladu s svojimi informacijami, znanjem in glede na konkretne cilje analize določi operativno analitično definicijo problema.

Neizbežno smo pred **redukcijo problema**, ki je nujno, vsaj za nekatere, pristranska selekcija možnih pogledov. Zato je smiselno znova opozoriti na problem, o katerem smo razpravljali že na začetku. Prav na prehodu od definiranja problema v pravo analitično fazo je to ključni problem, ki ga zaradi »dvojne kontingence« nikakor ni mogoče povsem odpraviti.

Skratka, vsaka redukcija, ki se zgodi ob definiranju problema, je že poseg v samo problematiko. Zaradi tega v analizi politik nikakor ni mogoče doseči idealne izolirane »laboratorijske situacije«, kjer naj bi raziskovalec lahko zavzel popolnoma objektivni položaj do predmeta raziskovanja.

S tega vidika se na prehodu od definiranja problema k pravim analitičnim postopkom zgodi ključna epistemološka oz. metodološka sprememba. Pri definiranju problema analitik še upošteva »različne objektivnosti«, različne resnice o konkretnem problemu, v naslednji fazi pa se njegov pristop spremeni. Tudi analitik, ki se zaveda odprtih epistemoloških vprašanj, se mora delati, kakor da ima dejansko opraviti z objektivno opredeljenim problemom. S tem seveda »dvojne kontingence« ne odpravimo, temveč jo le začasno zanemarimo in tako omogočimo izvedbo analize.

Če se v nadaljnjih analitičnih postopkih izkaže, da je bil problem neustrezno definiran, se je edino smiselno vrniti na začetek, v fazo struktu-

riranja problema. Taka »samokritična« ponovitev pa je v praksi seveda redka, ker je: a) časovno zelo zamudna; b) ker v finančnih konstrukcijah ni predvidena in c) ker akterji le redko priznajo napako oz. neustreznost svojih začetnih izhodišč.

Nedvomno pa je redukcija predmeta analize ena pomembnejših metodoloških dilem, ki lahko močno vpliva na rezultat. Še posebej problematično je definiranje problema pri »multidisciplinarnih« in »interdisciplinarnih« problemskih področjih. Ni treba posebej poudarjati, koliko zadev pade v to kategorijo. Predvsem prostorske teme lahko uvrstimo med kompleksne večdimenzionalne interdisciplinarne in celo internivojske probleme. Multidisciplinarni (medresorski) prostorski in okoljski projekti se dramatično zapletejo predvsem v fazi izvedbe. Politike različnih resorjev so lahko koordinirano izvedene le, če obstaja ustrezna, tj. praktično delujoča medsektorska izvedbena struktura.

V nadaljevanju bomo podrobneje predstavili metode analize politik, ki v »idealni analitični proceduri« sukcesivno sledijo fazi strukturiranja problema. Vsaka izmed navedenih faz je lahko tudi samostojna analiza, čeprav je prednost izvedbe celotnega ciklusa predvsem v tem, da raziskovalci oz. analitiki spremljajo politični proces od začetka do konca, tj. od napovedovanja, svetovanja, opazovanja do ocenjevanja rezultata oz. celotnega postopka.

Napovedovanje

Napovedovanje je metoda, ki naj kar najbolj nedvoumno in nazorno pokaže, kakšne bodo (politične in družbene) posledice, če akterjem ne bi uspelo rešiti ali vsaj omiliti določenega problema. V bistvu gre pri napovedovanju za predstavljanje bolj ali manj **verjetnih različic razvoja**, kar je ena od najpomembnejših lastnosti dobrih analiz politike. Napovedovanje omogoča višjo stopnjo nadzora in usmerjanja, ker akterji lahko že pričakujejo najverjetnejše odklone. Na ta način napovedovanje omogoča aktivnejše spremljanje dogajanja in pomaga izogibati se nepredvidenim, nepričakovanim posledicam. Brez zmožnosti napovedovanja je analiza politik pravzaprav precej sterilna dejavnost.

V teoriji analize politik so znane številne metode za napovedovanje prihodnjega razvoja, ki pa imajo precej različno praktično oz. uporabno vrednost. Po Dunnu (1994) jih je mogoče razvrstiti v tri poglavitne skupine: a) napovedovanje na podlagi ekstrapolacije gibanj; b) napovedovanje na podlagi teoretičnih predvidevanj; c) izvedenske sodbe in presoje, med katerimi je prav gotovo najbolj znana t. i. »metoda Delphi«.

Ad a) Ekstrapolacija gibanj je verjetno najpogosteje uporabljena tehnika napovedovanja prihodnosti. Sem uvrščamo analizo časovnih vrst, linearno oceno gibanj, nelinearne časovne serije, eksponencialno merjenje, podatkovne transformacije, metodologijo katastrof itd. Poglavitni

pogoji za uspešnost takih analiz so kakovostne serije podatkov in regularnost oz. ponovljivost preteklih dogodkov. Ključna pomanjkljivost pa je »refleksno« sklepanje na podlagi analogij.

Ad b) Teoretično predvidevanje upošteva teorijo in podatke o preteklosti in sedanosti. Če je pri ekstrapolaciji gibanj bistvena induktivna logika, gre pri teoretičnem predvidevanju za dedukcijo na podlagi teoretičnih predpostavk, seveda ob upoštevanju realnih podatkov. Sem uvrščamo a) *teorijo kartografiranja*, ki pomaga razvrščati vzročno-posledične zveze pri konkretnem dogajanju, b) *teoretično modeliranje*, ki predstavlja dejansko poenostavljanje kompleksnejših teorij, c) *regresivno analizo*, ki je pravzaprav precej podobna ekstrapolaciji gibanj, d) *korelativno analiza* – ugotavlja sorodnost pojavov itd. Upoštevati je treba dejstvo, da nobena empirična tehnika sama po sebi ne more pripeljati do napovedovanja prihodnjega razvoja, to je mogoče le na teoretski podlagi.

Ad c) Izvedenske sodbe in presoje se od predhodnih dveh tehnik razlikujejo predvsem po tem, da ne izhajajo neposredno iz analize empiričnih podatkov, temveč, kakor pove že ime, nastajajo kot sinteza sodb izvedencev ali pa neposrednih udeležencev določene politike. Te metode so zato pogosto uporabljajo takrat, kadar nimamo na voljo dovolj zanesljivih podatkov, ali v situacijah, ki jih z empiričnimi podatki ni mogoče zanesljivo ali celovito opisati. Najbolj znana in tudi najbolj široko rabljena taka tehnika je tehnika Delphi. Poleg nje velja omeniti še *primerjalno* (cross impact) analizo, *analizo uresničljivosti* (feasibility analiza) in *svetovanje*.

Tehnika Delphi je anonimna napovedovalna metoda za doseganje, izmenjavo in razvoj strokovnih mnenj o prihodnjem dogajanju. Razvita je bila zato, da bi se izognili neučinkovitostim skupinske komunikacije, medsebojnim konfliktom, dominacijam nekaterih skupin in posameznikov ter skupinam pritiskov, kar je še posebej pogosta značilnost strokovnih komunikacij v »majhnih« družbah.

Primerjalna analiza (cross impact analiza) ocenjuje več različnih, lahko tudi konfliktnih programov v eni časovni točki ali v enem časovnem obdobju. Njen cilj je odkriti, ali si rezultati in vplivi različnih programov nasprotujejo, in če si, katere akcije oz. predpogoji ali nepredvideni dogodki lahko zaradi tega nastanejo. Ta tehnika skuša odpraviti pomanjkljivost tehnike Delphi, pri kateri je zanemarjena razlika, konfliktnost ali celo izključenost različnih (sektorskih, resorskih) programov.

Poglavitna tehnika primerjalnih analiz je **matrika dogodkov** in medsebojnih vplivov pri seriji bolj ali manj povezanih dogodkov. Cilj te tehnike je ugotavljanje stopnje povezanosti navidezno neodvisnih dogodkov. Presoje se izdelujejo po načelu **pogojnih verjetnosti**, tj. tako, da različne skupine izvedencev ocenjujejo stopnjo verjetnosti pozitivnega ali negativnega razvoja, ki ga sproži eden ali več ukrepov.

Izhodiščno vprašanje pri primerjalni analizi se glasi: Kakšna je verjetnost, da se bo dogodek A zgodil v določenem času? Temu sledi serija vprašanj, s katerimi skušamo identificirati smeri, moč in čas večjega števila dogodkov, ki lahko pozitivno ali negativno vplivajo na opazovani problem. Jasno je, da se lahko pri kompleksnejših vprašanjih matrika zelo poveča, zato je seveda nujen in problematičen **izbor povezanih dogodkov**.

Primerjalna analiza je posebej primerna pri **slabo strukturiranih vprašanjih**, kjer je šele treba ugotavljati vzročno-posledične povezave med navidezno slabo ali nepovezanimi pojavi. Prav zaradi tega se zdi ta tehnika primerna za ugotavljanje stopnje medresorske (ne)odvisnosti. Pri tem je smiselno primerjalno analizo dopolnjevati še z drugimi metodami, ki pomagajo ocenjevati medsebojno povezanost dogodkov. Poleg tehničnih in organizacijskih težav, na katere lahko naletimo pri izvajanju te tehnike, je najpomembnejša slabost izhodiščna predpostavka, da naj bi pri konkretnih vprašanjih dosegli ekspertno soglasje. Prav zaradi tega je lahko ta metoda tudi časovno zelo zahtevna, ker so potrebni številni usklajevalni sestanki.

Analiza uresničljivosti je še posebej primerna za analizo slabo strukturiranih problemov. Ta analiza omogoča identifikacijo: a) podpore in nasprotovanja predvidenemu projektu in lahko torej že predčasno opozori na morebitna medsektorska nesoglasja; b) oceni razpoložljive vire za izvedbo nameravane politike; in c) relativne moči, vplivnosti akterjev, ki podpirajo določeno potezo (ali politiko).

Analiza uresničljivosti temelji na sintezni oceni večine najpomembnejših elementov, ki podpirajo ali ovirajo določeno politiko. Je torej nekakšna simulacija in ocena konfliktov, ki jih bo neka poteza šele povzročila.

Omejitve analize uresničljivosti so podobne kakor pri tehniki Delphi in primerjalnih analizah. Tudi tu rezultat velikokrat ni dovolj natančen, vendar, kakor pravi Dunn, »je bolje imeti približno prav, kakor pa se natančno motiti« (Dunn, 1994: 259).

Svetovanje

Napovedovanje prihodnjega dogajanja je za akterje določene politike nedvomno zelo koristna informacija. Vendar pa napovedovalne tehnike neposredno malo povedo o tem, kaj je treba storiti, da bo tok dogodkov stekel v zeleno smer. V kompleksni teoriji analize politik je tej funkciji namenjena posebna faza, ki ji pravimo svetovanje za delovanje. V resnici je ta faza predvsem razdelava različnih alternativ in se je najprej razvila kot računaska oz. finančna presoja različnih in načinov.

V tej fazi se navadno pokažejo razlike v vrstah racionalnosti, ki nihajo od idealno-tipskih do inkrementalistično kontingenčnih. Znova je treba poudariti, da je zelo pomembna presoja **neposrednih in posrednih stroš-**

kov in koristi. To vprašanje je še posebej pomembno pri presojah prostorskih in okoljskih učinkov konkretnih politik, ker je »eksternalizacija«, tj. prostorsko in časovno izogibanje stroškom, splošna in zelo razširjena značilnost večine investorjev oz. večine udeležencev konkretnega projekta. Sociološko svetovanje je torej namenjeno kar najnazornejši predstavitvi eksternih stroškov, ki jih običajne standardne (ekonomistične) analize ne upoštevajo.

V odnosu do prostora – okolja, navzlic navidezno visoki okoljski zavesti, prevladuje dvojno »knjigovodstvo«, tj. »neodvisno« spremljanje »koristi in škod«, ki se kaže kot posplošen »NIMBY³⁸« odnos do prostorskih posegov. Bistvena pomanjkljivost dosedanjega urejanja in načrtovanja prostora je prav nepovezanost prostorskih koristi in prostorskih škod ali stroškov. Zanašanje na ozaveščenost je tu seveda precej naivno in dejansko neracionalno, ker je povsem »naravno«, da vsak uporabnik prostora poskuša eksternalizirati kar največ stroškov. Problem je predvsem v tem, da v tako poroženem sistemu, kot je naš, eksternalizacija (odrivanje stroškov pred drug prag, v drug resor ali pa v nedoločeno prihodnost) uspeva razmeroma enostavno. Sistem, ki dopušča tako široko eksternalizacijo stroškov, na daljši rok postaja problematičen tudi za posameznike.

Daleč najbolj razvita in pogosto uporabljena tehnika za ugotavljanje stroškov in koristi kot podlaga za svetovanje je t. i. *analiza stroškovne učinkovitosti* (cost benefit analysis – CBA). Poglavitna težava je kvantifikacija eksternih stroškov in koristi. Tega problema seveda ni mogoče prikrivati, ampak ga je treba kljub »nerešljivosti« reševati oz. vsaj zmanjševati. V pomoč nam je postopek strukturiranja, v katerem je treba diferencirati konkretne stroške in koristi v skladu s štirimi vprašanji: 1) ali so stroški in koristi notranji/interni ali zunanji/eksterni; 2) ali je mogoče natančno ugotoviti stroške in koristi; 3) ali so stroški neposredna ali posredna posledica obravnavanega programa; 4) ali skupen učinek akcije prinaša neto korist ali le prerazporeditev stroškov na drugo področje oz. druge skupine. Korektno izveden postopek razčlenjevanja stroškov in koristi prispeva tudi k razjasnjevanju medresorskih vplivov in prekrivanj. Seveda pa mora biti okvir tega razčlenjevanja dovolj širok. Pri prostorskih zadevah je domet »stroškov ali koristi« včasih jasno lociran, lahko pa je precej širok in disperzen. S sociološkega vidika je vrednost te metode odvisna zlasti od tega, ali vključuje tudi socialne stroške nekega projekta, tj. ali so stroški družbeno pravično razporejeni.

³⁸ NIMBY, kratica za angl.: Not in my backyard. (Ne na mojem dvorišču.) Označuje zelo pogoste situacije, ko se večina načeloma strinja, da je neki prostorski poseg potreben, celo nujen, nikakor pa ne pristaja na lokacijo v svoji bližini, kar seveda močno ogroža izvedbo.

Opazovanje, nadzor in evalvacija

Pri celoviti analizi, ki spremlja uveljavljanje določene politike od začetne programske do operativne faze, je opazovanje (monitoring) seveda nujna spremljevalna dejavnost. Opazovanje je potrebno zaradi tega, ker tudi v najbolj predvidljivih situacijah še vedno lahko nastopijo presenečenja ali nepričakovane posledice, ki zahtevajo hitro sprotno reagiranje. Monitoring je več kot golo opazovanje. Bolje bi bilo govoriti o opazovanju in nadzoru izvajanja določene politike (programa).

V teoriji so predvidene štiri temeljne funkcije monitoringa: a) nadzor spoštovanja pravil; b) nadzor dejanskega izvajanja programa; c) sprotni obračun dosežkov; d) identifikacija nenadzorovanih spremenljivk, ki lahko vplivajo na izvajanje programa. Skratka, opazovanje in nadzor (monitoring) vzpostavljata povratno zvezo (*feed back zanko*) med programom kot projektom in izvajanjem. Ta faza analize politik je nujna preprosto zato, ker v kompleksnih družbenih razmerah ni mogoče povsem nadzorovati vseh dejavnikov, ki vplivajo na izvajanje določenega programa.

Pri monitoringu so seveda bistvene informacije o izvajanju programa, ki jih zbirajo stalne, za to specializirane agencije, večkrat pa je smiselno in potrebno dodatno zbiranje informacij. Pri tem je seveda pomembna kakovost informacij, ki opisujejo določeno dogajanje, zato je potreben razmislek o t. i. **socialnih indikatorjih** oz. standardiziranih informacijah. Monitoring je središčna dejavnost analize politik, ker se neke vrste opazovanje in nadzor dogajata spontano in kontinuirano ne glede na to, ali obstaja za ta namen poseben sistem metod.

Opazovanje in nadzor sta lahko kvantitativna in kvalitativna. Kvantitativne metode so večinoma standardizirane statistične metode zbiranja in obdelovanja podatkov. Obstaja zelo veliko teh metod, zato je ena pomembnejših analitičnih odločitev prav njihov izbor. Pri tem je zelo pomembno merilo kakovost podatkov. Pri kvalitativnih metodah pa je treba računati na standardne pomanjkljivosti – predvsem »subjektivnost« opisov, ki jih je zelo težko standardizirati.

Omenili smo že, da nekateri avtorji celoten proces analize politik enačijo z evalvacijo, tj. sistemom metod, ki nam pomagajo objektivno oceniti izvajanje izbranega programa. Evalvacija v »ožjem smislu« je končna ocena določenega programa oz. njegovih rezultatov. Po tem se tudi razlikuje od opazovanja in nadzora (monitoringa), ki se ukvarjata predvsem s »trdimi« podatki o izvajanju in rezultatih določene politike. Temeljna funkcija evalvacije v ožjem pomenu je ugotavljanje, koliko so rezultati neke politike skladni s potrebami, vrednotami prizadetih – aktivnih izvajalcev določene politike in ciljnih skupin.

Temeljne oblike evaluacije so: a) *psevdo evalvacija* kot preliminarna deskriptivna metoda ocenjevanja določenega programa; b) *formalna evalvacija*, ki se omejuje na ocenjevanje skladnosti rezultatov z uradno deklarirano

ranimi cilji določenega programa in c) *odločevalsko-teoretična evalvacija*, ki ocenjuje rezultat glede na formalne cilje, pa tudi glede na prikriti cilje določenega programa.

Temeljni cilj evalvacije rezultatov programa (politike) je končna ocena, kaj je celoten proces prinesel novega ali kakšna je kvalitativna in kvantitativna razlika glede na stanje pred izvajanjem programa. Iz tega logično sledi, da je evalvacija vedno *ex post* ocena dogajanja in ne napovedovanje prihodnosti. Ker je evalvacija vrednotno ocenjevanje rezultatov programa, ni mogoča intenzivna uporaba empiričnih kvantitativnih metod. V poštev pridejo intervjuji, včasih pa tudi anketno zbiranje ocen programa. To je hkrati tudi ena večjih slabosti, ker lahko povzroči preveč »fleksibilno« ali preveč »kreativno« vrednotenje rezultatov. Velikokrat nastopijo težave tudi pri oceni, kdaj je smiselno opraviti »končno« evalvacijo. Politike so take vrste programi, pri katerih je težko ugotoviti končno, tj. zaključno fazo.

Pri evalvaciji določenega programa je treba precejšno pozornost nameniti ločevanju vpliva programa od drugih »slučajnih«, neprogramskih dejavnikov, ki lahko pomembno vplivajo na rezultat. Bistvena pa so pri ocenjevanju merila, torej vprašanje, kaj je označeno kot uspeh določene politike. Jasno je, da je pri tem zelo pomembno vrednotno izhodišče ocenjevalcev ali da je pri evalvaciji bistveno **ločevati politične ocene od strokovnih**. Pri tem pa nastanejo težave, ki so pogosto povsem onkraj nadzora analitikov. Ker tudi končna evalvacija določenega programa ne more zajeti vseh dejavnikov, je priporočljiva konstrukcija ocenjevalnega modela, ki temelji na teoretično predpostavljenih vzročno-posledičnih relacijah. Pri evalvaciji seveda lahko prihaja do velikih razlik glede na to, kdo ocenjuje, zato je smiselno opraviti več takih postopkov, tako da je končni rezultat sinteza različnih ocen.

Sklep: »idealni« model analize prostorskih politik

»Idealno-tipski« model analize politik je seveda lahko zgolj teoretična konstrukcija, ki jo le redkokdaj v taki obliki tudi izvedemo. Kljub temu pa naj bi konkretna analiza sledila temeljni logiki oz. sosledju postopkov. **Kontekstualna analiza**

V pripravljalni fazi je smiselna kar najbolj globinska kontekstualna analiza, ki naj bi pokazala operativni domet predvidene analize. Verjetno je neracionalno načrtovati kompleksno analizo, če že v izhodišču zaznamo nizko dovzetnost za racionalno argumentacijo.

Strukturiranje problemov

Zaznavanje in identifikacija problema z diskurzivno analizo, intervjuji itd.

Argumentacija, redukcija, hierarhizacija problemov z »viharjenjem možganov« oz. *tehniko delphi*.

Operacionalna definicija problema

Ocena aktualnosti izbranega problema, stopnja soglasja, prepričljivost definicije, časovna zamejitev in podatkovna podprtost definicije.

Teoretska umestitev operativnega problema in izdelava analitičnega modela.

Napovedovanje

Teoretično predvidevanje, ekstrapolacija gibanj, izvedenske sodbe, primerjalna analiza, skiciranje matrike dogodkov, pisanje scenarijev.

Svetovanje

Analiza stroškov, interni in eksterni stroški.

Monitoring

Analiza indikatorjev, študija primera.

Evalvacija

Preliminarna (psevdo), formalna in odločevalsko teoretična evalvacija.

Konkreten nabor metod je seveda odvisen od okolja, v katerem delujemo, in tega, kakšen program analiziramo. Bistvena predpostavka uspešne analize pa je ustvarjalno sodelovanje med naročnikom in izvajalcem analize. Glede na to, da pri nas, zlasti za potrebe prostorskega načrtovanja in urejanja, te analize še niso običajne, lahko zgolj ugibamo, katere metode bi bile najprimernejše. S precejšnjo zanesljivosti pa lahko predvidemo, da bi strukturiranje problemov, s katerimi se sooča urejanje in načrtovanje prostora, prispevalo k razjasnitvi položaja in posledično tudi k večji učinkovitosti te dejavnosti.

RAZISKOVANJE JAVNEGA MNENJA

Uvod

Raziskovanje javnega mnenja je najbolj rutinizirana, standardizirana in tudi najbolj znana sociološka raziskovalna metoda. Kljub temu velikokrat naletimo na zelo stereotipno zavračanje ali pa precenjevanje javnomnenjskih raziskav, skratka na interpretacije, ki dokazujejo, da mnogim uporabnikom še ni povsem jasen pomen in domet teh raziskav in predvsem uporabnost njihovih rezultatov. Posledica je precejšna raznovrstnost interpretacije rezultatov javnomnenjskih raziskav, ki sega od strokovnjaškega elitističnega zavračanja »diletantskega« javnega mnenja pa do totalne »paraliziranosti« nosilcev javnih funkcij ob soočenju z nenaklonjenim javnim mnenjem. Zbeganost »objektivno« povečujejo nekatere nenavadne značilnosti javnega mnenja. Javno mnenje je npr. lahko zelo trdovratno in skorajda neodzivno na strokovno argumentacijo. Lahko pa nas, nasprotno, preseneti tudi spremenljivost oz. nestanovitnost stališč, kar je velikokrat prav tako težko smiselno pojasniti. Taka protislovja lahko močno razočarajo predvsem tiste, ki domnevajo, da je javno mnenje racionalna kategorija, čeprav je mogoče zelo hitro ugotoviti, da npr. javnomnenjskega dožemanja prostorskih in okoljskih tem ni mogoče pojasniti racionalno. Verjetno je prav to eden temeljnih vzrokov za še vedno neustrezen status javnomnenjskih analiz v sistemu načrtovanja in urejanja prostora.

Za ustrezno uporabo teh raziskav je torej treba poznati vsaj temeljne epistemološke in metodološke značilnosti nastajanja in raziskovanja javnega mnenja. V nasprotnem primeru smo lahko hitro žrtev manipulacije ali pa sami nehote manipuliramo z rezultati javnomnenjskih raziskav. Eden temeljnih metodoloških problemov pri raziskovanju javnega mnenja je torej prav **ocena verodostojnosti**. Koliko javno mnenje dejansko izraža stališča neke družbene skupine oz. družbe kot celote, je vprašanje, ki si ga ne zastavljajo zgolj k skepsi nagnjeni posamezniki.

Pogosto je slišati, da je javno mnenje le umetna statistična konstrukcija, ki nastane z zbiranjem in obdelavo večjega števila posameznih, bolj ali manj iskrenih izjav. Seštevanje individualnih stališč in mnenj je morda res neprepričljivo, prav tako tudi konstrukcija »virtualnega« povprečnega državljana, ki ga nikakor ni mogoče potipati, kaj šele prijeti za roko ali besedo. Vendar ni mogoče zanikati, da je tudi statistično fiktiven »povprečni državljan« povsem realna družbena kategorija, ki ima, ne glede na to, da je spočet z umetno pomočjo, precejšen vpliv na urejanje družbenih zadev. Skratka, anketno zbrana, statistično obdelana in predvsem medijsko predstavljena stališča so kategorija sama zase, ki ima neposreden vpliv na posameznike in celotno družbo³⁹.

³⁹ Glej o tem več v: Štebe, 1996.

Javno mnenje v postmodernih družbah

Za moderne družbe je značilna dokaj ostra in jasna delitev na zasebno in javno sfero. Tradicionalne integrativne institucije (npr. družinsko in sorodstvene institucije, verske skupnosti) zunaj primarnih skupin in prostorov niso več prepričljive in zato postajajo neučinkovite. Njihovo vlogo prevzema javno mnenje. Strukturno je javno mnenje v modernih družbah kategorija, ki nadomešča oz. dopolnjuje predmoderni »socialni nadzor«. To je velikokrat tudi temeljni motiv za raziskovanje javnega mnenja. Poudariti pa je treba, da javno mnenje ni nasprotje zasebnemu oz. zasebnim mnenjem, temveč nekakšna vmesna kategorija, ki posreduje med neformalno zasebno in formalno sistemsko sfero. Še najbolj jasna je opredelitev, da je javno mnenje pravzaprav na javnem mestu izraženo zasebno mnenje, tako kot je javnost le skupina zasebnikov, zbranih na javnem prostoru (Habermas, 1969). Druženje in izmenjava mnenj o javnih zadevah na javnih odprtih in zaprtih prostorih (salonih, kavarnah, trgih itd.) je ustvarilo javno mnenje. Zgodovina modernih javnih urbanih prostorov je torej tesno povezana s pionirskimi časi nastajanja javnega mnenja.

Seveda pa javno mnenje v modernih informacijskih družbah že nekaj časa ne nastaja več kot rezultat razpravljanja skupine ljudi v javnih mestnih prostorih. Z razvojem množičnih komunikacijskih medijev se je področje javnega »občevanja« močno razširilo – tako po številu udeležencev kot tudi glede na prostorsko razsežnost. Vloga medijev, sprva predvsem tiskanih, v zadnjih desetletjih pa predvsem elektronskih, je močno zmanjšala pomen interaktivnega javnega komuniciranja. Posledica je **enosmerno komuniciranje**, kar spreminja javnost v pasivno publiko, javno komuniciranje pa v propagando. Javno mnenje torej ni več produkt soočanja zasebnih pogledov in stališč na javnem mestu, temveč je vse bolj zgolj rezultat enosmernega pretoka informacij iz virov, ki jih povprečni državljani težko identificirajo in še težje preverjajo. Ta redukcija je kljub obsegu, ki ga posamezni mediji namenjajo neposredni komunikaciji s publiko (npr. razna pisma bralcev, odprti telefoni, odprte oddaje), radikalno spremenila način ustvarjanja javnega mnenja. Interaktivnost je v množičnem medijskem komuniciranju prej izjema kot pravilo. To pa seveda ni le proceduralna sprememba, temveč vpliva neposredno tudi na vsebino. Skratka, mediji, ki naj bi bili po definiciji zgolj posredniki, so postali neposredni ustvarjalci javnega mnenja.

Paradoks je precejšen. Na eni strani se področje javnega zelo širi, »navzgor« (mednarodne zadeve) in »navzdol« (osebna intimna sfera), po drugi strani pa področje javnega (mnenja) postaja vse bolj površinsko, enostransko, nerefektirano itd. Skratka, javno mnenje posega že skoraj na vsa družbena področja, hkrati pa izgublja samokreativnost. Neposredno soočanje, razpravljanje in predelovanje informacij se umika zgolj

seznanjanju z neštetimi informacijami, ki nam jih ponujajo »stari« in »novi« mediji. Možnosti nove, računalniško podprte komunikacijske tehnologije morda obetajo vnovični razmah interaktivnega javnega mnenja. Vendar je tudi v tehnološko najbolj razvitih okoljih ta proces šele v začetni fazi.

Pretežna medijska enosmernost je torej precejšen problem javnega mnenja kot pomembne kategorije v življenju razvitih modernih družb. Se posebej se to vprašanje zaostri pri kompleksnejših vsebinah, kjer gola informacija ni dovolj, temveč je večinoma potrebna še interpretacija. Ni prav težko ugotoviti, da večina prostorskih in okoljskih tem, tudi tistih, ki so navidezno že povsem »udomačene«, sodi v to zahtevnejšo kategorijo.

S tem pa smo se že povsem približali osrednji dilemi, ki neprestano spremlja raziskovanje javnega mnenja o kompleksnejših vprašanjih. Če je javno mnenje predvsem produkt množičnih medijev, se vsiljuje nekaj res »zoprnih« vprašanj. Verjetno je še vedno najaktualnejše vprašanje, **ali javnost sploh lahko kompetentno in verodostojno razpravlja** o večinoma zelo kompleksnih družbenih, prostorskih, okoljskih temah? Ali pretežna enosmernost medijskega komuniciranja ne vodi do nestrokovne redukcije in pristranske selekcije množice informacij, ki krožijo v javnosti? Ali to ne pomeni torej, da je proces nastajanja javnega mnenja res bolj ali manj usmerjena propaganda, tj. skrbno načrtovana »umetna« konstrukcija?

Zaradi teh dilem je zanesljivost oz. verodostojnost raziskovanja javnega mnenja pri »težkih«, torej specialističnih strokovnih vprašanjih res vprašljiva. Tu se skrivajo pasti, ki naj bi jih poznali vsi, ki se z javnim mnenjem ukvarjajo raziskovalno in seveda tudi institucije ter posamezniki, ki zaradi narave svojega delovanja podlegajo javnomnenjskemu nadzoru. Prav gotovo si ni težko predstavljati, **kako številne so »skušnjave«** pri obdelavah in še posebej pri predstavitvah javnega mnenja, in kako zahtevna so merila za metodološko korektno raziskovanje ter predstavljanje rezultatov raziskovanj. Prav pri teh raziskavah se najizraziteje pokaže »epistemološka zanka« družbenih ved – dejstvo, da že sama odločitev, da bomo raziskovali neki družbeni pojav, vpliva na oblikovanje končnega raziskovalnega rezultata.

Ne glede na utemeljene pomisleke pa zaradi že znanih legitimizacijskih težav modernih družb, o katerih je bil govor v prvem delu, dejansko ni alternative. Proces demonopolizacije ekspertnega znanja povečuje neformalnost legitimizacijskih postopkov. Odprtost odločevalskih institucij ter javnost strokovnih presoj (Beck, 1994: 29, 30) sta zato nujna pogoja za doseganje legitimnosti. Skratka, ker tudi najbolj kvalificirane strokovne presoje pogosto naletijo na **legitimizacijske težave** oz. na težko premagljive ovire pri dokazovanju upravičenosti, se javnemu mnenju ni mogoče izogniti. To dokazuje tudi vse večje zanimanje za raziskave, ki naj bi kar najbolj »objektivno« izmerile javno mnenje. Čeprav se razmere izboljšujejo, pa je na tem področju še vedno veliko nejasnosti in neznanja, ki preprečuje ustrezno umeščanje javnega mnenja in javnomnenjskih raziskav.

V nadaljevanju bomo zelo zgoščeno navedli in komentirali nekatera temeljna metodološka pravila, ki naj bi jih poznali uporabniki javnomnenjskih raziskav. Poznavanje metodoloških temeljev je nujno predvsem zato, ker le na tej podlagi lahko kompetentno ocenjujemo pomen dobljenih rezultatov. Tudi v slovenščini je na voljo že kar precej literature na to temo, zato na kratko predstavljamo res le elementarne metodološke zahteve, ki bi jih nujno morali poznati naročniki in uporabniki javnomnenjskih raziskav.

Pomembne metodološke informacije

Pogosto se zdi, da je z javnim mnenjem podobno kakor z vremenom. Mnogi se čutijo kompetentne za razpravo, čeprav nihče ne zmore povsem zanesljive napovedi. Prav gotovo obstajajo strokovnjaki, ki o tem »hitro pokvarljivem blagu« veliko vedo, vendar bi bilo tudi od njih nerealno pričakovati »absolutno« resnico. Čeprav se morda zdi nenavadno, pa je primerjava javnomnenjskega raziskovanja z meteorologijo dokaj ustrezna tudi, ko pride do napačne napovedi. Če vremenarji zadenejo, jih vsi hvallijo, če ne, imajo pri roki številna pojasnila o »muhavosti« in spremenljivosti vremena. Raziskovalci javnega mnenja so v primerjavi z meteorologiji celo na boljšem. Velikokrat se nehote ali pa morda celo hote znajdejo v zanje ugodni situaciji, ki bi ji lahko rekli »**samoreferenčnost** (samonanašalnost) napovedi«.

To situacijo lepo ponazarja znana šala o zelo hudi zimi, ki so jo nekoč na neki ameriški tv postaji senzacionalistično napovedali vremenarji in jo utemeljili z empiričnim argumentom, da so si Indijanci pripravili nadpovprečno velike zaloge drv. To naj bi pomenilo, da ti izkušeni poznavalci narave pričakujejo hudo in dolgo zimo. Ker je bila napoved precej ekstremna in je imela velik odmev, so jo konkurenčni mediji poizkušali preveriti. Raziskovalni novinarji so poiskali Indijance z velikimi zalogami kurjave in jih vprašali, zakaj domnevajo, da bo zima ostra. Indijanski predstavnik za stike z javnostmi jim je prostodušno pojasnil, da so pač tako napoved slišali na televiziji.

Pri nastajanju javnega mnenja v modernih družbah je torej ključna vloga medijev. Njihov pomen bistveno presega mediacijo, tj. posredovanje različnih mnenj. Zgodba o indijanski vremenski napovedi jasno pokaže samoreferenčnost in s tem **tavtološkost medijske konstrukcije javnega mnenja**. Morebiti se zdi zgodba pretirana in karikirana, vendar je nadaljevanje še radikalnejše. Poleg samoreferenčnosti je treba pri raziskovanju javnega mnenja zelo resno upoštevati tudi »samouresničljivost napovedi«. Če se vreme realno dogaja neodvisno od napovedi, pa to ne velja za javno mnenje. Objavljeni raziskovalni rezultati že v naslednjem hipu vplivajo na javno mnenje npr. tako, da se neopredeljeni in bolj kon-

formistični del javnosti prilagodi ugotovitvam javnomnenjskih raziskav. Zaradi tega se pogosto zgodi paradoks, da rezultati javnomnenjskih raziskav zastarijo hkrati z objavo.

Izbor teme oz. določitev vsebine je logična izhodiščna dilema vsake javnomnenjske raziskave. Raziskujemo lahko vse teme, ki se pojavljajo v javnosti, seveda pa so nekatere primernejše od drugih, mnoge pa je zelo težko objektivno raziskovati, kar je seveda treba upoštevati pri interpretaciji. Smiselno se je torej izogibati temam, ki jih je težko raziskovalno operacionalizirati, tj. izdelati ustrezen merski instrument.

Vprašalnik je temeljni instrument za merjenje stališč in mnenj ter opazovanje zvez med njimi. Je strukturiran zbir operacionaliziranih teoretskih konceptov, kar, preprosto povedano, pomeni, da vprašalnik ni le nabor bolj ali manj zanimivih vprašanj. Ponujati mora teoretsko domišljene in nediskriminatorne odgovore in povezave med njimi. Veliko pozornosti je treba nameniti semantični jasnosti, to pa velikokrat ni lahko dosegljiv cilj.

Sestavljanje vprašalnika je zato zahtevno ustvarjalno delo, ki ga kakovostno lahko dobro opravijo le usposobljeni raziskovalci javnega mnenja v sodelovanju z naročniki in poznavalci posameznih tematik. Na prvi pogled dobra vprašanja se lahko po temeljitem premisleku in preizkusu izkažejo za sugestivna, zavajajoča, nejasna, nelogična itd. Naročnikom je velikokrat tudi težko predstaviti razliko med zaznanim problemom in korektno izvedeno raziskovalno operacionalizacijo vprašanja. Pri sestavljanju vprašalnika lahko zato nastanejo precejšnje težave in nesporazumi. V praksi te probleme pogosto stopnjuje tudi pomanjkanje časa, ki je potreben za sestavljanje kvalitetnega vprašalnika in njegov preizkus. Naročniki, ki nimajo prave predstave o zahtevnosti sestavljanja vprašalnika, to seveda težko razumejo. Celovito preverjanje vprašalnika pred začetkom zbiranja podatkov je edini učinkovit način, da preverimo veljavnost posamičnih vprašanj oziroma uspešnost operacionalizacije teoretskih konceptov. Če predtesta ni, tvegamo, da bodo podatki zaradi nejasnosti ali pristranskosti ubeseditev, neustreznih lestvic, neizčrpnosti ponujenih odgovorov, vplivov konteksta samega vprašalnika itd. delno ali povsem brez vrednosti.

Dolžina vprašalnika lahko prav tako povzroča nesporazume med naročniki in raziskovalci. Z vidika stroškov je seveda smiseln daljši vprašalnik, z vidika kakovosti pridobljenih informacij pa vprašalnik ne sme biti predolg. Po določenem času namreč začneta upadati motiviranost in koncentracija anketiranca. Odločitev o dolžini vprašalnika je seveda odvisna tudi od težavnosti raziskovalne teme in od teoretske domišljivosti analitskega modela. Načeloma velja, da nobeno anketiranje ne bi smelo trajati več kot uro.

Vrstni red vprašanj naj upošteva »naravno« dramaturgijo razgovora. Tako naj bodo na začetku lažja uvajalna vprašanja, k težjim pa naj bi prešli šele, ko je pogovor že dobro stekel. Ko koncentracija začne popuščati, pridejo zopet na vrsto lažja vprašanja. Na konec uvrstimo demografska vprašanja, ki so z vidika koncentracije najmanj zahtevna. Pomemben je tudi ritem pogovora. Če je le mogoče, naj bi bila vprašanja razvrščena tako, da predhodna tema uvaja naslednjo.

Dolžina posameznih vprašanj je omejena s pozornostjo in spominom anketiranca. Zaradi zagotavljanja standardizacije anketiranja morajo biti vprašanja ravno toliko zahtevna, da jih vsi anketiranci lahko razumejo. Tudi sicer je zaželeno čim krajše vprašanje. Zato je bolje zastavljati več krajših vprašanj kakor eno zelo dolgo.

Oblika vprašalnika je pomembna, še zlasti pri samoizpolnjevalni pisni anketi.

Vprašalnik mora biti pregleden in enostaven. Vprašalni stavek je navadno napisan z velikimi tiskanimi črkami, ponujeni odgovori pa z malimi. Navodila anketarjem morajo biti jasno ločena od vprašanj. Varčevati s prostorom ni priporočljivo tudi zato, ker dolgo zadrževanje na eni strani na anketiranca deluje demotivirajoče. Posebej zahtevno je tehnično oblikovanje vprašalnika pri pisni anketi, ker lahko že format odvrne anketiranca.

Vzorčenje je nujno, ker anketiranje celih populacij večinoma ni izvedljivo. Vzorec mora zagotoviti čim večjo reprezentativnost celotne populacije. Le tako lahko odgovore posplošujemo na celotno populacijo. Reprezentativno vzorčenje poteka po zahtevnih metodoloških postopkih in pravilih. Temelj so demografske značilnosti celotne populacije (npr. spol, starost, izobrazba). Temeljno merilo reprezentativnosti vzorca je, da ima vsak element v obravnavani populaciji enake možnosti, da je izbran v vzorec. Vrsta in kakovost vzorca je seveda odvisna od potreb. Zavedati se je treba, da je del populacije vedno nedosegljiv. Če se ta skupina po svojih značilnostih razlikuje od dosegljive, lahko pride do precejšnje pristranskosti. Naročnike velikokrat zanima zlasti velikost vzorca. Na to najbolj vpliva velikost in družbena raznovrstnost raziskovane populacije. Praktično to pomeni, da je mogoče pri razmeroma enostavnih temah zagotoviti reprezentativnost velikih populacij z vzorcem, ki predstavlja zelo majhen delež celotne populacije. In nasprotno, pri temah, pri katerih je veliko različnih pogledov, je treba v vzorec zajeti precej večji delež opazovane populacije. V vsakem primeru je za kakovost podatkov večji vzorec boljši kakor manjši, vendar ne toliko zaradi večje reprezentativnosti, temveč zato, ker omogoča boljše analize. Zahtevnost vzorčenja je glede na vrsto vzorca sicer različna, vendar v vsakem primeru velja, da je to opravilo najboljše prepuščati strokovnjakom.

Standardiziranost merjenja je temeljno načelo raziskovanja, ki pravzaprav pomeni, da morajo biti razmere enake za vse anketirance. To je idealno merilo, ki ga v praksi ni mogoče v celoti izpolniti. Predpostavlja enako razumevanje vprašanj in ponujenih odgovorov, torej kar največjo enakost celotne anketne situacije.

Način izvedbe ankete je odvisen predvsem od teme in proračuna. Najboljši in najdražji je osebni standardizirani intervju z anketirancem. Uporabljen anketar lahko nadzoruje okoliščine, možna pa je tudi uporaba vizualnih pripomočkov, ki je pogosta pri raziskovanju odnosa do prostora. Poleg stroškov je lahko slabost neanonimnost takega anketiranja. Drugi načini izvedbe so še telefonska anketa, poštna (pisna) anketa in skupinsko anketiranje. Odločitev o načinu izvedbe je odvisna predvsem od zahtevnosti teme, velikosti vzorca in pogostnosti anketiranja ter proračuna raziskave.

Obveščanje anketirancev pripomore k boljši izvedbi anketiranja. Smiselno je pripraviti informativni list za anketiranca. Na njem naj bodo podatki o tem, kdo dela raziskavo, kdo je naročnik, kakšen je cilj take raziskave, kakšna je tematika vprašanj, kako je bil anketiranec izbran, poudarjena mora biti prostovoljnost sodelovanja, zaupnost ali anonimnost podatkov, način kasnejšega prikaza podatkov v skupinah itd... Pri poštni anketi je to nujno, koristno pa je tudi kot pomoč anketarju, ko se predstavlja anketirancu.

Napake anketiranca so posledica psiholoških in drugih individualnih značilnosti ter mnogih nepredvidljivih kontekstualnih okoliščin. Tudi če je vprašanje dobro, jasno in veljavno, lahko anketiranec posreduje neiskren odgovor, ker je vpleten v družbeno interakcijo – obnaša se drugače kakor ponavadi, narediti želi dober vtis oz. dati družbeno zaželene odgovore. Te odklone poskušamo omejevati z anonimnostjo ankete, zagotovili o tajnosti podatkov itd.

Napake anketarja izvirajo iz dejstva, da praktično ni mogoče zagotoviti absolutne standardizacije poteka anketiranja. Anketarji imajo različne načine komuniciranja, komentiranja, preverjanja, različen tempo spraševanja, tudi razlike v obnašanju, že razlike v intonaciji lahko izzovejo različno razumevanje vprašanja, lahko pa tudi napačno preberejo vprašanje ali napačno zapišejo odgovor anketiranca itd. Te težave lahko deloma preprečimo z izborom ustreznih kvalificiranih anketarjev in s kvalitetskimi kakovostnimi navodili ter seveda z usposabljanjem.

Obdelava in analiza zbranih podatkov je lahko najprej dokaj preprosta in z računalniško podporo tudi zelo hitra. Seveda pa sodobni analitični repertoar ponuja obširne in lahko tudi precej kompleksne obdelave, ki

proizvedejo obilo dodatnih informacij. Če predhodno ne napravimo teoretsko utemeljenega načrta obdelav, nas inflacija analitičnih podatkov hitro spravi v časovne in interpretacijske težave.

Interpretacija in objava podatkov mora upoštevati kakovost zbranih podatkov, kar pomeni, da lahko korektno interpretacijo opravi le tisti, ki dobro pozna in upošteva metodološko kakovost konkretnega anketnega zbiranja podatkov. Ne glede na stopnjo reprezentativnosti podatkov in izračunavanje stopnje zanesljivosti, korektna interpretacija vedno predstavlja verjetnost in ne absolutni determinizem raziskovalnih rezultatov. Pri vrednotenju rezultatov lahko pride do precejšnih razhajanj med uporabniki – naročniki in raziskovalci – izvajalci. Prvi presojujejo rezultate interesno motivirano glede na njihovo uporabnost za doseganje zastavljenih ciljev, druge pa usmerja predvsem spoznavni interes, zato se morajo neprestano spraševati o »resničnih in navideznih dejstvih iz družboslovnih anket« (Štebe, 1996). Enostavno povedano, naročniki so nagnjeni k precenjevanju njim ustreznih in podcenjevanju neustreznih rezultatov, kar lahko pripelje tudi do nesmiselnega poudarjanja majhnih razlik. Zlasti interpretacije rezultatov raziskovanj, ki obravnavajo kompleksne družbene teme, so zelo zahtevne, ker so zelo podvržene (ne)zavednim, bolj ali manj usmerjenim poenostavitvam. Dobesedno zdravorazumsko razumevanje rezultatov je včasih sicer lahko povsem ustrezno, velikokrat pa vodi do močno poenostavljenih in zato napačnih sklepov. Sicer pa je treba upoštevati, da je tudi najpreprosteje dobesedno razumevanje rezultatov tudi že interpretacija, ker ni mogoče ubežati kontekstualnim okoliščinam dojemanja ugotovitev. Zato je priporočljiva čim jasnejša predstavitev teoretskega interpretativnega modela. Na ta način relativiziramo interpretacijo in dejansko priznamo pluralizem dojemanja rezultatov. V praksi se to sicer redkokdaj dogaja, kar pomeni, da se interpreti (ne)zavedno postavljajo v privilegirani položaj, ki ga podpira in »zacementira« objava zgolj ene interpretativne različice. Zaradi vsega tega je pomembno vedeti, kdo je naročnik in kdo interpret, dostopni pa naj bi bili tudi temeljni še neinterpretirani podatki ter seveda vse informacije, na podlagi katerih je mogoče presojati metodološko korektnost zbiranja, obdelave in interpretacije podatkov.

Izbor javnomnenjskih raziskav, pomembnih za načrtovanje prostora

Raziskovanje javnega mnenja v Sloveniji ima že kar dolgo tradicijo. Vendar se javnomnenjske raziskave o prostorskih in razvojnih vprašanjih, kljub temu da so bile nekatere izvedene že v šestdesetih letih, še vedno niso uveljavile kot standarda analitična priprava posegov v prostor. Upravljalci in načrtovalci prostora večinoma pokažejo interes za javnom-

nenjske raziskave le, kadar naletijo na odprt konflikt interesov, torej takrat, ko zaradi močnega nasprotovanja javnosti grozi zaustavitev predvidenega projekta. Celo razpoložljive javnomnenjske zbirke podatkov so dokaj slabo izkoriščene. Poleg že navedenih razlogov na tako stanje vpliva tudi **ekspertni narcisizem**, ki je pogosto še vedno močnejši od potrebe po zagotavljanju legitimnega urejanja javnih, prostorskih zadev. Že v teoretskem delu smo skušali argumentirati nevzdržnost te arogantne in ignorantske drže.

Upravičena pa je tudi domneva, da je neustrezna vloga javnomnenjskih raziskav pri prostorskem načrtovanju tudi posledica nepoznavanja že izvedenih javnomnenjskih raziskav, tudi tistih, ki so bile izvedene prav za potrebe urejanja in načrtovanja prostora. Verjetno je k temu prispevala tudi razmeroma slaba dostopnost teh raziskav⁴⁰. Zato v nadaljevanju predstavljamo izbor javnomnenjskih raziskav, ki so kljub svoji »zgodovinski« še vedno uporaben vir informacij tudi za sodobno urejanje prostora.

LJUDJE V NOVEM MESTU (Velenje 1964/65)

Raziskovalna organizacija: Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani

Raziskovalna skupina: Zdravko Mlinar, Bogdan Kavčič in skupina študentov sociologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Sociološka raziskava novega mesta Velenja je prva klasična urbanosociološka raziskava, izvedena v Sloveniji. Motivi in cilji raziskave so bili: a) izboljšati procese integracije priseljencev v novo mestno skupnost; b) sociološko podpreti urbanistično načrtovanje;

c) izboljšati kakovost življenja v mestu in d) izboljšati informiranje in soodločanje prebivalcev v mestnih zadevah. Poglavitni raziskovalni instrument je bil javnomnenjska anketa, izvedena na naključnem reprezentativnem vzorcu prebivalcev Velenja. Že zaradi svoje pionirske vloge ta raziskava zasluži posebno pozornost, ker dokazuje, da imajo mnogi prostorski problemi v Sloveniji že dolgo predzgodovino. Ne glede na velike zgodovinske spremembe je pravzaprav malo resnično novih tem.

STALIŠČA OBČANOV O RAZVOJU CESTNEGA OMREŽJA V SRS (1970)

Raziskovalna organizacija: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Center za raziskovanje javnega mnenja. mnenja.

Raziskovalna skupina: Niko Toš, Zdravko Mlinar, Stane Saksida, Mišo Jezernik, Drago Zajc, Peter Kozmik.

⁴⁰ Na FDV nastaja *Arhiv družboslovnih podatkov*, ki bo bistveno olajšal dostop tudi do starejših javnomnenjskih raziskav.

V začetku sedemdesetih let so potekale priprave na gradnjo prve slovenske avtoceste med Vrhniko in Postojno. Sklad za ceste SR Slovenije je naročil raziskavo o nekaterih družbenih, ekonomskih in tehničnih vprašanjih gradnje cestnega omrežja. Nastala je obširna javnomnenjska raziskava na reprezentativnem vzorcu 2100 prebivalcev Slovenije, ki je analizirala odnos prebivalcev Slovenije do motornega prometa, financiranja gradnje, prostorskih in splošnih razvojnih problemov gradnje cestnega omrežja.

POGOJI BIVANJA IN PROBLEM VARSTVA OKOLJA V KS ZALOG (1980)

Raziskovalna organizacija: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za prostorsko sociologijo.

Raziskovalna skupina: Jan Makarovič, Peter Bassin, Ivan Bonač, Primož Gspan, Alenka Jeršič, Drago Kos, Lučka Šarec.

Leta 1980 je bilo raziskovanje negativnih okoljskih vplivov na bivalno okolje še dokaj pionirsko početje. Pomembna kakovost in posebnost te raziskave je njena interdisciplinarnost. Poleg merjenja javnomnenjskega zaznavanja okoljskih problemov so bile sočasno izvedene tudi meritve hrupa in zračnih emisij. Predpostavka take zastavitve je bila, da javnomnenjsko »subjektivno« zaznavanje problemov ni nujno vedno v korelaciji z »objektivnimi« meritvami. Raziskava je to tezo seveda potrdila, vendar na presenečenje nekaterih strokovnjakov in predstavnikov naročnika – mesta Ljubljana, javne predstavitve razhajanja med objektivnimi meritvami in subjektivnim dojemanjem onesnaženosti ne vplivajo nujno na spremembo javnega mnenja.

SOCIOLOŠKO URBANISTIČNA VPRAŠANJA RAZVOJA MESTA NOVA GORICA (1982)

Raziskovalna organizacija: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za prostorsko sociologijo.

Raziskovalna skupina: Zdravko Mlinar, Pavel Gantar, Drago Kos, Almira Pirih, Ida Hojnik.

Prav gotovo ni naključje, da je tudi druga urbanosociološka raziskava obravnavala »novo mesto«, Novo Gorico. Očitno so bili upravljavci novih mest dovezetnejši za kompleksnejše pristope k urejanju in načrtovanju urbanega prostora. Pobudniki in deloma sofinancerji raziskave so bili tudi novogoriški urbanisti, sodelavci planerskega zavoda *Projekt Nova Gorica*. Ta raziskava je bila dejansko zastavljena kot sociološka priprava mestnega načrta. Kot je zapisal nosilec raziskave, je bil cilj, da bi teorija usmerjanja urbanega razvoja postala tudi praktična in nasprotno, da bi ta praksa postala bolj teoretična. Temeljni raziskovalni instrument je bila

javnomenjska anketa, izvedena na reprezentativnem naključnem vzorcu prebivalcev Nove Gorice. Pomembna kakovost te raziskave je bilo intenzivno sodelovanje urbanistov in drugih strokovnjakov pri pripravi ankete. Kljub temu, morda pa prav zato, je bilo eden pomembnejših stranskih produktov te raziskave spoznanje, kako naporno in težavno je interdisciplinarno raziskovanje in kako raznovrstna je lahko interpretacija in sprejem rezultatov.

SOCIOLOŠKI OSNOVE DOLGOROČNEGA PREDVIDEVANJA IN PLANIRANJA DRUŽBENEGA RAZVOJA OBČINE VELENJE (1984)

Raziskovalna organizacija: Raziskovalni inštitut FSPN Univerza v Ljubljani, Center za prostorsko sociologijo.

Raziskovalna skupina: Jan Makarovič, Pavel Gantar, Zdravko Mlinar, Drago Kos, Ida Hojnik.

Po dvajsetih letih je bilo Velenje že drugič predmet sociološkega raziskovanja. Ta raziskava je bila širša, zajela je namreč območje celotne tedanje Občine Velenje. To je bil čas, ko je tudi v Sloveniji nastalo kar nekaj dolgoročnih prostorskih načrtov in ta raziskava je bila priprava na dolgoročni prostorski načrt Občine Velenje. Raziskovanje je bilo za tedanje in zdajšnje standarde dokaj obsežno, izvedena je bila tudi reprezentativna javnomnenjska anketa, ki je merila predvsem poglede na dolgoročni razvoj.

KAKOVOST ŽIVLJENJA V SLOVENIJI (1984–1994)

Raziskovalna organizacija: Inštitut za sociologijo pri Univerzi v Ljubljani in Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

Raziskovalna skupina: Veljko Rus, Ivan Svetlik, Mojca Novak, Vojko Antončič, Alenka Brešar, Nevenka Černigoj – Sadar, Sonja Drobnič, Meta Gnidovec, Angelca Ivančič, Tadeja Kolenc, Anton Kramberger, Srna Mandič, Martina Trbanc.

Raziskava kakovosti življenja je ena redkih longitudinalnih javnomnenjskih raziskav v Sloveniji. Zajemanje podatkov je bilo v desetletnem obdobju izvedeno kar štirikrat, tj. v letih 1984, 1989, 1991 in 1994. Poglavitni motiv raziskovanja kakovosti življenja v Sloveniji je bilo dopolniti prevladujoče in enostransko ekonomsko merjenje družbenega razvoja. Cilj je bil torej ponuditi neekonomske mere oz. kazalce družbenega razvoja. Raziskava je obdelovala številne vidike, ki so vsi po vrsti zanimivi tudi za urejanje in načrtovanje prostora, še posebej pa seveda stanovanjski in bivanjski parametri kakovosti življenja v Sloveniji.

DRUŽBENO PROSTORSKI VIDIKI RAZVOJA ROGAŠKE SLATINE (1992)

Raziskovalna organizacija: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FDV, Center za prostorsko sociologijo

Raziskovalna skupina: Pavel Gantar, Marjan Hočevar, študentje Sociologije lokalnih skupnosti.

Razskava je bila opravljena v sklopu priprav za sprejem novega urbanističnega načrta Rogaške Slatine. Ukvarjala se je z odnosom prebivancev do perečih problemov mesta, ki je že občutilo značilne tranzicijske probleme, kot je upad turizma po »vojni za Slovenijo« in gospodarsko prestrukturiranje. Posebej pozorno je bil analiziran odnos prebivalcev do turizma oz. osrednjega zdraviliškega jedra Rogaške Slatine in do načrtovanih najpomembnejših prostorskih preureditev Rogaške Slatine.

SOCIOLOŠKI VIDIKI RAZVOJA OBČINE KOPER (1995–1998)

Raziskovalna organizacija: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FDV, Center za prostorsko sociologijo

Raziskovalna skupina: Zdravko Mlinar, Marjan Hočevar, Franc Trček

Raziskava je bila eno od tematskih področij širšega programa *Razvojnega projekta Koper 2020*. Naročnika sta bila Mestna občina Koper in Urad RS za prostorsko planiranje Ministrstva za okolje in prostor. Raziskava je vsebovala tri tematske sklope: bivalno in delovno okolje ter revitalizacijo mestnega jedra Kopra. Metodološko je bila utemeljena na kvantitativnem raziskovalnem pristopu usmerjenih nestandardiziranih intervjujev. Raziskovalci so izvedli več kot sto intervjujev za vsak posamezni sklop z akterji, ki so s svojim delovanjem bili raziskovalno-razvojno pomembni za raziskovano področje. Na podlagi analize z intervjuji zbranega gradiva je bila pripravljena anketna raziskava o prostorsko razvojnih vprašanjih na reprezentativnem vzorcu 840 polnoletnih prebivalcev Mestne občine Koper.

JAVNOMNENJSKE RAZISKAVE O PROSTORSKIH IN RAZVOJNIH PROBLEMIH LJUBLJANE (1988–1999)

V zadnjem desetletju je bilo izvedenih več raziskav javnega mnenja o prostorskorazvojnih problemih Ljubljane. Rezultati so seveda uporabni tudi za prostorske planerje, čeprav pobuda večinoma ni prišla z njihove strani. Poleg raziskav, ki so obravnavale splošne prostorskorazvojne probleme mesta in so bile opravljene na reprezentativnih vzorcih ljubljanskega prebivalstva, je bilo izvedeno tudi nekaj specialističnih javnomnenjskih raziskav o določenem delu mesta ali pa o izbrani problematiki.

Ljubljanski mestni park Tivoli (1990)

Raziskovalna organizacija: Varianta

Raziskovalna skupina: Pavel Gantar, Drago Kos.

Socialna in simbolna podoba Južnega trga v Ljubljani (1991)

Raziskovalna organizacija: Varianta

Raziskovalna skupina: Pavel Gantar et. al.

Prometna ureditev v Ljubljani (1991)

Raziskovalna organizacija: Varianta

Raziskovalna skupina: Drago Kos et al.

Analiza socialnih prostorov v Ljubljani (1991)

Raziskovalna organizacija: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo.

Raziskovalna skupina: Drago Kos et al.

Stališča prebivalcev o razvojnih, družbenih in prostorskih problemih Ljubljane (1993)

Raziskovalna organizacija: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo in Center za raziskovanje javnega mnenja

Raziskovalna skupina: Niko Toš, Drago Kos.

Javnomnenjska raziskava o problemih Ljubljane (1996 in 1999)

Raziskovalna organizacija: Pristop

Raziskovalna skupina: Dejan Verčič et al.

SOCIALNO-PROSTORSKI VPLIVI AVTOCEST V RS (1994/97)

Raziskovalna organizacija: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo in Center za raziskovanje javnega mnenja.

Raziskovalna skupina: Drago Kos, Zdravko Mlinar, Niko Toš, Jan Makarovič, Samo Uhan, Marjan Hočevar, Slavko Kurdija, Sergio Švara, Franc Trček.

Gradnja avtocestnega sistema, ki se je začela v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja, je verjetno zadnji tako velik poseg v slovenski prostor. Kljub veliki splošni javnomnenjski podpori je predvsem na krajevni ravni gradnja sprožala konflikte. Zato so se investitorji odločili za redno in celovito javnomnenjsko spremljanje tega projekta. Leta 1994 je bila izvedena prva, tri leta kasneje pa druga raziskava. Pozneje je prevladalo mnenje, da raziskovanje javnomnenjskih odzivov na gradnjo avtocest očitno ni več potrebno. Raziskavi sta poleg reprezentativnega vzorca slovenske populacije zajeli še dodatne skupine ljudi s prebivališči v nepo-

sredni bližini gradbenih tras. Reprezentativni vzorec (n = 1024) omogoča posploševanje na celotno populacijo, razširjeni vzorec (n = 1745) pa omogoča primerjavo odstopanj med nacionalnoreprezentativnimi stališči in neposredno »prizadetimi« prebivalci, torej tistimi, ki živijo v bližini tras starih in šele predvidenih avtocest. Raziskava je ugotovila močno javnomnenjsko podporo gradnji avtocest v Sloveniji. Glede na velik vzorec ta dvojna raziskava omogoča obširne dodatne analize o odnosu javnega mnenja do prostora in velikih posegov v prostor, tako na nacionalni in regionalni ravni, pa tudi na nekaterih izbranih lokacijah.

PROSTORSKE TEME V SPLOŠNIH RAZISKAVAH SLOVENSKEGA JAVNEGA MNENJA (1968–2001)

Raziskovalna organizacija: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega.

Raziskovalna skupina: Niko Toš et al.

V več kot tridesetletnem raziskovanju Centra za javno mnenje na FDV je nastala obsežna zbirka podatkov, ki zajema tudi številna vprašanja o prostoru, okolju, družbenih vrednotah in splošnih razvojnih vprašanjih, pomembnih za urejanje in načrtovanje prostora. Zlasti pomembna in dragocena je možnost analiz spreminjanja stališč in mnenj skozi čas. Celoten nabor vprašanj in frekvenčne distribucije odgovorov so zbrane v publikacijah *Vrednote v prehodu I in II* (N. Toš 1997 in 1999).

S temi podatki je mogoče, denimo, pokazati, da javno mnenje v Sloveniji postaja vse bolj **skeptično do posegov v prostor in okolje** in da je ta skepsa razmeroma neodvisna od strokovnih presoj. Vpogled v zdaj že res dolgo obdobje raziskovanja slovenskega javnega mnenja pa odkrije tudi precejšnje premike v odnosu do prostorskih projektov. Spremembe kažejo vse večjo skepso in zavračanje projektov, ki povzročajo grobe posege v naravno okolje. V teh podatkih pa je mogoče dobiti podporo tudi za tezo, da na splošni javnomnenjski ravni še ne moremo govoriti o radikalnem prelomu. Analize kažejo, da je kritično dojemanje posegov v prostor večinoma **deklarativno**, da je torej ekološka zavest še dokaj plitka, v resnici pa še vedno dokaj **trdno omejena z modernistično »progresivistično zgodbo o uspehu«**. Javno mnenje še vedno ni naklonjeno radikalnejšim spremembam, ki bi pomenile tudi odmik od klasičnih »modernističnih« razvojnih prioritet. To temeljno ugotovitev potrjuje kar nekaj novejših raziskav. Zelo jasno se je potrdila pri raziskovanju javnomnenjskega odnosa do gradnje avtocest kot največjega slovenskega postsocialističnega infrastrukturnega modernizacijskega projekta.

Na podlagi podatkov javnomnenjskih raziskav lahko izvajamo tudi kompleksnejše analize in interpretacije stanja in razvoja družbe. Zgled take kompleksne raziskave, ki temelji tudi na podatkih o slovenskem jav-

nem mnenju, je primerjalno raziskovanje vrednot v 43 družbah (državah), ki jo je vodil Ronald Inglehart (1991 in 1995). Raziskava je ugotovila upadajočo intenzivnost povezav med materialno blaginjo in subjektivnim občutenjem blaginje, kar je Inglehart interpretiral kot »postmoderni vrednotni preskok«. Za postmoderne družbe je značilna slabitev korelacije med materialnim bogastvom in samouresničevanjem postmodernih posameznikov in skupin. Pogoj za tak razvoj je seveda dosežena visoka stopnja zadovoljitve materialnih potreb.

Interaktivnost javnega mnenja

Postmoderna fragmentiranost družbe samodejno spodbuja induktivne analize od spodaj navzgor. Velike univerzalne teorije, iz katerih bi deduktivno, torej od zgoraj razsvetljevali družbeno dogajanje, preprosto niso več prepričljive. Konstrukcija »velikih« teorij je zato skoraj povsem usahnila. Te spremembe vplivajo tudi na raziskovanje in zlasti interpretacije javnomnenjskih raziskav. Velikopotezno posploševanje je vse bolj nezanesljivo, večinsko javno mnenje pa vse bolj nadrealistična statistična poenostavitev. Nasprotno pa narašča pomen »narcisizma malih razlik«. Zlasti pri posegih v prostor so lahko že minimalna razhajanja vzrok za velike konflikte in dolgotrajne zastoje. Vse večja reflektivnost – neprestano samoopazovanje in samopisovanje dogajanja – proizvaja veliko število raznovrstnih interpretacij prostora, ki se vse manj podreajo večinski logiki. Zato jih je seveda v realnem fizičnem prostoru vse težje usklajevati. Tudi raziskovalni instrumentarij je torej smiselno prirediti tako, da bo sposoben ugotavljati in meriti razlike in odtenke v stališčih manjšinskih skupin, na katere »razpada« postmoderna družba. Za doseganje legitimnosti urejanja prostora v postmodernih »manjšinskih družbah« so take analize dejansko nujnost⁴¹.

Refleksivnost (post)modernih družb pa ne predpostavlja zgolj samointerpretacije, temveč tudi aktivno poseganje v reševanje javnih zadev. Pri posegih v prostor je zato upoštevanje javnega mnenja nujen, ne pa tudi zadosten pogoj za doseganje legitimnosti. Prostorski projekti so zaradi svoje čutno-nazorne konkretnosti in neposrednih vplivov na temeljne eksistenčne pogoje življenja ljudi močni spodbujevalci mobilizacije zaskrbljenih posameznikov in skupin. Zato je za doseganje njihove legitimnosti poznavanje javnomnenjskega spektra le izhodiščni pogoj. Vse nujnejša postaja odprtost odločevalskih postopkov za pobude različnih interesnih skupin in posameznikov, tj. vzpostavitev takih odločevalskih postopkov, ki omogočajo in celo spodbujajo sodelovanje zainteresiranih v procesih odločanja.

⁴¹ Fragmentacija, ki povzroča težave pri koordinaciji in integraciji, je še ena postmoderna značilnost, ki spominja na predmoderno.

Tu seveda odpiramo zelo kompleksno in občutljivo družbeno vprašanje, ki posega prav v središče naše tranzicijske družbene amnezije, »hotene potlačitve tistega, kar smo že vedeli« (Jacoby, 1981). Tragikomične izkušnje s samoupravljanjem kot sistemom »posiljene« vključenosti vseh v vse odločevalske procese so kljub temu še vedno navzoče, čeprav bolj na nezavedni kot zavedni ravni. Čeprav so ekstenzivni samoupravljaljski rituali usahnili takoj, ko jih ni več sponzorirala realna politična moč, še vedno obremenjujejo tudi današnje razprave in zamisli o neposredni demokraciji. In čeprav so se zdele zlasti razprave o vlogi civilne družbe in krizi »odtujene« predstavniške demokracije na začetku precej obetavne, je rezultat na praktični ravni dokaj skromen. Okrepila se je le vloga t. i. nevladnih organizacij ki pa že s svojim ponesrečenim imenom demonstrirajo teoretsko nedorečenost celotne problematike. Pogosti pojavi »cestne oz. traktorske demokracije« na lokalni ravni in silovite protiglobalizacijske demonstracije na mednarodni (globalni) ravni so možnosti bolj ali manj ostrega soočanja države in civilne sfere, ki nazorno demonstrirajo teoretsko in praktično odprtost problema, ki ga predstavniški demokraciji še ni uspelo rešiti, nasprotno, veliko je znakov, da se razmere poslabšujejo.

V tem »zgodovinskem« kontekstu je morda lažje razumeti zmedeno, včasih naivno in še pogosteje cinično dojemanje tega »presežnega« vprašanja postmodernih družbenih sistemov. V tej luči tudi ni presenetljivo, da se zdi mnogim t. i. *paketno piarovsko urejanje* »odnosov z javnostmi« še najuporabnejši in najučinkovitejši način reševanja zapletov pri odločanju o javnih zadevah. Ta instrumentalno-pragmatična metodologija je v določenih razmerah nedvomno učinkovita in predvsem z vidika izvajalcev posegov v prostor tudi koristna. Problem pa je v tem, da je dejansko zastarela, ker je nezdržljiva z vse večjo refleksivnostjo individualnih in kolektivnih akterjev. Tudi izkušnje v deželah, kjer so ti »instant« komunikacijski modeli nastali, nakazujejo potrebo po nadgradnji tega grobega in očitno pristranskega instrumentarija. Vse hujše legitimizacijske probleme, ki spremljajo urejanje javnih zadev in načrtovanje prostora, je mogoče uspešno reševati le z vrnitvijo k temeljnim načelom participatorne demokracije.

Kljub teoretično razmeroma širokemu razponu metod pa na praktični ravni torej še vedno ni prave izbire. Ambicioznejši modeli tvegajo tragikomične oz. farsične zaplete, npr. zavrnitev s strani tistih, ki naj bi soodločali. Pragmatično-instrumentalne metodologije pa so tvegane, ker postanejo zelo neučinkovite oz. povzročajo konflikte v hipu, ko je odkrita njihova cinična manipulacijska instrumentalnost. Vseeno je mogoče posplošiti, da evolucija soodločanja o javnih zadevah poteka od 1) zgolj obveščanja, tj. seznanjanja s konkretnim projektom, prek 2) dvosmernega, torej interaktivnega komuniciranja o vseh bistvenih značilnostih posega, do 3) neposredne soudeležbe v odločevalskem procesu – stopnje, ki neizogibno spomni na jugoslovanski samoupravni eksperiment.

Znane različice neposrednega sodelovanja vpletenih v odločanje o javnih zadevah segajo torej od povsem instrumentalno ciljno usmerjenih »odnosov z javnostmi«, ki obetajo hitro in enostavno rešitev, pa do »celostnega« samoupravnega modela, ki naj bi radikalno onemogočal konflikte med »izvajalci in uporabniki«, npr. pri posegih v prostor. Ključno vprašanje torej ni sodelovanje zainteresiranih pri odločanju da ali ne, temveč predvsem, kakšno naj bo to sodelovanje. Totalna participacija je nerealen, utopičen projekt, ker je: a) neracionalna – zaradi specializirane delitve dela se v postmodernih družbah povečuje razlika med kompetentnimi in nekompetentnimi razpravljavci; b) nepraktična – racionalna razprava je mogoča le znotraj omejenega kroga razpravljavcev in c) prenaporna – praktični zgledi kažejo, da mnogi ne želijo ali pa ne zmorejo prestopiti iz zasebnosti v javnost, tudi kadar ta možnost načeloma obstaja in tudi kadar je očitno, da bi jim javni nastop lahko neposredno koristil⁴². Preveč zamejena, preveč instrumentalno usmerjena odločevalska procedura pa je »netrajnostna«, ker prej ali slej sproži odpor ali celo upor reflektivnih postmodernih posameznikov in skupin, ki se nočejo podrediti nedemokratski in pokroviteljski proceduri.

Problem je torej različica/varianta klasičnega nasprotja med »donkihotskim« idealističnim prizadevanjem in »sančopansovskim« pragmatično-instrumentalnim delovanjem. Pomembna aktualna razlika pa je v tem, da so tokrat pragmatiki (beri »piarovci«) na konju, medtem ko »donkihotski« idealisti še osla ne premorejo.

Še vedno torej iščemo »leseno železo«, torej praktično izvedljivo vmesno varianto. Prevedeno v sistemski jezik, to pomeni, da je treba najti ravnotežje med odprtostjo in zaprtostjo odločevalskih postopkov. Biti morajo toliko odprte, da dopuščajo vključevanje zainteresiranih posameznikov in skupin in toliko zaprte, da je odločevalski postopek sploh praktično izvedljiv. Demokracija in učinkovitost sta torej temeljna in velikokrat sočasno zelo težko dosegljiva kriterija.

Vloga in pomen javnomnenjskih raziskav sta v tem kontekstu dovolj jasna. Ker neposredna participacija vseh v odločevalskih procesih praktično ni izvedljiva, nam te raziskave pomagajo identificirati razpon interesov in tudi dokaj realno oceno teže posameznih mnenj in stališč. Obenem pa s to raziskovalno metodo pridobimo informacije, ki sicer verjetno nikoli ne bi postale javne, bi pa, ne glede na to, vplivale na reševanje konkretnih zadev. V bolj ali manj »histeričnih« javnih razpravah, ki spremljajo posege v prostor, se velikokrat zgodi, da prevladajo najglasnejši predlogi. Ti pa seveda niso nujno najboljši, prav tako pa tudi niso nujno reprezentativni. Ukvarjanje zgolj z javno izraženimi mnenji se že v izhodišču odpove molčečim, tj. skupini, ki je lahko precej močna, nemalokrat tudi večinska. Interpretacija, da molk pomeni soglasje z javno izraženimi mnenji, temelji na poenostavitvi, da je prostor za javno izražanje

⁴² Več o tem tudi Splichal, 1997:157–188.

mnenj povsem odprt in demokratičen. To pa je seveda močno sporna predpostavka, kajti prehod iz zasebne v javno sfero še zdaleč ni zgolj stvar svobodne odločitve vsakega posameznika. Nasprotno, ta prehod je zaradi mnogih razlogov lahko zelo problematičen⁴³. Praktično si ni mogoče predstavljati družbenega sistema, v katerem bi imeli vsi posamezniki in skupine enake možnosti javnega izražanja in uveljavljanja svojih interesov.

To je tudi temeljna pomanjkljivost razprav o komunikacijskem delovanju, v katerih se kot temeljni koncept pojavlja pojem javnosti. Z vidika družbene teorije je samoumevnost tega koncepta seveda sporna, predvsem zato, ker je to pregroba oz. premalo diskriminatorna kategorija. Strukturiranje javnosti na podkategorije oz. podjavnosti je morda korak naprej. Vendar je tudi delitev na interno javnost (tj. nosilci projekta), politično javnost, strokovno javnost, široko javnost, medijsko javnost, krajevno javnost itd. lahko zgolj analitsko orodje, s katerim poenostavljamo sicer zelo kompleksna razmerja med različnimi družbenimi skupinami, še vedno pa so popolnoma spregledane »tihe« kategorije, ki se izognejo javnim razpravam. Obstajata torej najmanj dve skupini, ki jih s konceptom javnosti ne zajamemo; ena so tisti, ki ne znajo in ne zmorejo javno zastopati svojih interesov, druga pa seveda tisti, ki se namenoma izogibajo javni razpravi in raje izbirajo manj vidne ali pa celo nevidne komunikacijske kanale⁴⁴.

Pomen javnomnenjskih raziskav je torej v tem, da relativizirajo in »kalibrirajo« najglasnejše, vendar lahko tudi povsem enostranske interpretacije splošnih javnih interesov. Tako pridemo do podatkov, ki so bistveni za legitimno razreševanje problema odprtosti/zaprтости odločevalskih procesov. Omogočajo nam bolj demokratično javno razpravo in legitimnejšo poenostavitev interesov, kar je v visoko kompleksnih, močno ne-transparentnih razmerah sicer zelo težko. Razvidnost interesnih izbir pa je bistvena za demokratično odločanje, ker omejuje prostor pristranskemu oz. manipulativnemu ustvarjanju javnega mnenja.

Zlasti investitorjem, ki želijo doseči cilj po najkrajši, najhitrejši in domnevno najcenejši poti, se zdi tako razpiranje interesne strukture morda neracionalno in celo kontraproduktivno. Namesto zamudnega in napornega razpravljanja o raznovrstnih, nemalokrat precej »eksotičnih« mnenjih in predlogih, se jim zdi usmerjeno ustvarjanje ustrezne javnomnenjske podobe projekta stroškovno in časovno privlačnejša izbira. Vendar se v sodobnih, interesno močno diferenciranih družbah vse pogosteje izkaže, da ta pragmatična logika temelji na napačnem računu. Dovolj je že nekaj počez čez cesto postavljenih traktorjev in tudi zelo domišljena komunikacijska strategija lahko hitro popolnoma odpove.

⁴³ Na tem mestu ni mogoče niti navesti vseh socialnih, ekonomskih, političnih, psiholoških in celo filozofskih razlogov, ki omejujejo svobodno javno izražanje interesov.

⁴⁴ Zaradi tega lahko ugotovimo, da je govorjenje o javnosti in javnostih, ki povsem spregleda »nejavno« delovanje, v temelju zavajajoče in pristransko.

Sodelovanje v odločevalskem procesu je torej smiselno načrtovati kot odprt interaktiven komunikacijski odnos. Pri tem pa sta seveda na mestu previdnost in postopnost ter realistična odpoved skrajnostim. Velik dosežek je že resnična interaktivna komunikacija, ki je dejansko že korak k soodločanju. Taka zastavitev omogoča aktivno vlogo vsem zainteresiranim, obenem pa preprečuje mobilizacijo iz ogorčenja in užaljenosti, ki aktivira tudi sicer pasivne in neprizadete opazovalce ter največkrat privede do odprtega konflikta ali celo dolgotrajne blokade projekta⁴⁵.

Glede na gornja opažanja in nakazane teoretske nastavke je očitno, da ni smiselno ponujati natančno izdelanih modelov vključevanja vpletenih v odločevalske procedure. Rešitve v paketu so preveč enostavne oz. preproste poenostavitve, ki pri reflektivno dozorelih posameznikih in skupinah neizbežno naletijo na negativne odzive, to pa lahko sproži široko akcijsko mobilizacijo. Smiselno pa je govoriti o izhodiščih in načelih, ki naj bi jih upoštevali pri vsakokratni komunikacijski strategij pri konkretnih posegih v prostor.

Komunikacijsko delovanje naj bi v vsakem koraku izpolnjevalo tri temeljna merila: 1) resničnost, 2) pravilnost in 3) iskrenost. Ta merila niso v hierarhičnem odnosu, temveč so vsi nujni in med seboj odvisni pogoji doseganja legitimnosti. Prvo merilo predpostavlja, da je delovanje v skladu s pravnimi normami, drugo, da delujemo v največji možni meri usklajeno z dosegljivim znanjem, torej strokovno, tretje merilo pa je, da so akterji prepričani v pravilnost in upravičenost svojega delovanja, da so torej pripravljene in sposobni dokazati, da projekt poteka v skladu s prvima dvema meriloma.

Na načelni ravni s temi, dokaj jasno in enostavno formuliranimi zahtevami ni težav. Na izvedbeni oz. praktični ravni pa je prepričljivo izpolnjevanje meril strokovnosti, legalizma in etičnosti zelo visoko postavljen cilj. Pristajanje na to dvoličnost – na razliko med načelno teorijo in pragmatično prakso, je dejansko strukturni pogoj normalnega funkcioniranja (post)modernih družb. Cinični realisti zato upravičeno ugovarjajo in dvomijo o praktični izvedljivosti teh meril ter se zavzemajo za nujne, tj. praktično delujoče poenostavitve. Vendar se ne glede na še vedno prevladujočo pragmatiko množijo situacije, ko instrumentalne poenostavitve niso več prepričljive in je izpolnjevanje teh meril pogoj za doseganje legitimnosti javnega delovanja.

Seveda bi bilo nerealno pričakovati, da bi lahko prav vsako konkretno potezo presojali po izpolnjevanju teh meril. Zadošča že zgolj možnost preverjanja, ki se aktualizira, kadar se v procesu interaktivnega komuni-

⁴⁵ Ta tema odpira temeljne dileme o razmerjih med instrumentalnim, strateškim in komunikativnim delovanjem v kompleksnih postmodernih družbah. Najceloviteje jo je doslej obdelal Habermas (1981). Njegovi temeljni koncepti so predstavljeni tudi v moji knjigi *Racionalnost neformalne delovanja* (Kos, 1993). Za vse, ki se zavedajo potrebe po poznavanju teoretskega razpona ukvarjanja z javnim mnenjem, pa je koristno poznati tudi že omenjeno knjigo *Javno mnenje* S. Splichala (1997).

ciranja med izvajalci nekega prostorskega projekta in (ne)posredno prizadetimi posamezniki in skupinami pokaže dvom o njihovem izpolnjevanju. Tako dvosmerno interaktivno komuniciranje je torej dejansko že del odločevalskega procesa in v mnogih primerih je s tem že dosežen temeljni cilj, legitimnost konkretnega projekta oz. posega v prostor. Seveda je tudi interaktivno komuniciranje dokaj visok standard, ki odpira precej težkih teoretskih in praktičnih dilem. V tem besedilu zgoj opozarjamo na nedorečenosti, ki jih je treba poznati, da lahko ocenimo kakovost standardiziranih komunikacijskih modelov, ki jih ponujajo »piarovske« agencije. Prav gotovo se bo s temi vprašanji v prihodnje družbena teorija še intenzivno ukvarjala, ker je to temeljno nerešeno vprašanje (post)modernih družb. V nadaljevanju zelo zgoščeno predstavljamo načela komunikativnega delovanja, ki obetajo lažje doseganje legitimnosti javnega družbenega delovanja.

Načela komunikativnega delovanja

Pri načrtovanju komunikacijskega delovanja je smiselno upoštevati splošne družbene premike pri doseganju legitimnosti v (post)modernih družbah, ki povzročajo npr. nizko kredibilnost strokovnih presoj, nezaupanje v državne institucije, pa tudi globalne odmeve lokalnih akcij. Temelj učinkovitega komunikativnega delovanja je poznavanje in upoštevanje celotnega interesnega spektra in ne zgoj javno artikuliranih mnenj in stališč.

Mnoge dosedanje izkušnje in raziskovalna spoznanja so pokazala nezadostnost instrumentalno-inženirskega pristopa, ki prevladuje v formalnih institucionalnih postopkih in se osredotoča predvsem na tehnično presojo prostorskega projekta. Merili družbene sprejemljivosti in tehnične izvedljivosti sta nujna pogoja za uspešno doseganje legitimnosti.

Čeprav načeloma obstaja široko soglasje o smiselnosti vključevanja zainteresiranih v varstvo okolja oz. nasploh v javne zadeve, pa še vedno ni jasnih in nedvoumnih odgovorov na vprašanje, kako odpreti odločevalske postopke tako, da je zadoščeno demokratičnosti in učinkovitosti odločanja.

Konkretne odločevalske postopki se morajo prilagajati tej »enkratnosti« okoljskih in prostorskih situacij, zato jih ni mogoče kar prenašati iz enega okolja v drugo. Razlog za to, da so komunikacijski modeli s procedurami, izdelanimi do potankosti, v naših razmerah le delno uporabni, je tudi specifična »tranzicijska« kombinacija pred- in postmodernizma, ki se kaže tudi v specifični komunikacijski kulturi.

Minimalni standard ustreznosti komunikacijskega delovanja je dvosmernost oz. interaktivnost komuniciranja. Komunikator je zgoj posrednik med izvajalci projekta in zainteresiranimi posamezniki in skupinami.

Doseči skuša ustvarjalni dialog, spodbuja pogovarjanje, poslušanje drugih, sklepanje kompromisov itd. Seveda pa je popolna nevtralnost komunikatorja iluzorična. Vsak komunikator je ujet v cilje ustanove, ki ji pripada, ter poklicno in splošno kulturo, iz katere izhaja.

Množično medijsko informiranje o kompleksnih družbenih temah je vse manj ustrezno. Kadar okoliščine to omogočajo, naj ima neposredno komuniciranje prednost pred posrednim, medijskim komuniciranjem. Le organizacijsko-tehnične omejitve so upravičen razlog, da se poslužujemo posrednega, tj. množičnega medijskega komuniciranja.

Razvoj v smeri resnične interaktivnosti obetajo novi mediji, zlasti internet. Vendar je še prezgodaj za celovito presojo, koliko bodo nove komunikacijske tehnologije dejansko pospešile vsebinsko podkrepljeno interaktivno komuniciranje. Previdnost narekuje razkorak med tehnološkimi možnostmi in dejansko uporabo teh potencialov.

Minimalni rezultat interaktivnega komunikativnega delovanja naj bi bil, da izvajalci projektov vedo, kaj prizadeti ljudje želijo in potrebujejo, in nasprotno, da ljudje razumejo potrebe in želje izvajalcev projekta. Zato pa so potrebni dobro razviti odnosi med obema interesnima skupinama že pred začetkom kritične faze, že pred začetkom izvajanja projekta.

Pri načrtovanju komunikacijskega delovanja moramo upoštevati, da je komunikacija socialni proces, ki ima svojo lastno, ne povsem obvladljivo dinamiko. Proces komuniciranja npr. vedno razpade na formalni in neformalni del, ki sta sicer povezana, vendar pa nikoli povsem skladna. Velik prepad med formalnim in neformalnim komuniciranjem je prepričljiva napoved težav pri doseganju legitimnosti.

Komunikacijsko delovanje je ekspanzivno, kar pomeni, da ga je težko zamejiti na ozko specializirano področje. Zato je pri pripravi komunikacijskih načrtov smiselno medresorsko povezovanje in usklajevanje. Upoštevati je treba, da javnosti praviloma skoraj ni mogoče popolnoma operacionalizirati oz. definirati, ker je neprestano v procesu strukturiranja oziroma odprta za nove intervencije.

Zato je sicer smiselno načrt komunikacijskega delovanja pripraviti dokaj podrobno, vendar je zaradi velike verjetnosti nepredvidenih dogodkov še pomembnejša sposobnost fleksibilnega prilagajanja dogajanju. V najkrajšem možnem času je treba zagotoviti odgovore na vsa sproti nastajajoča vprašanja, sicer pa morajo biti zainteresiranim na voljo vsi podatki o projektu, investitorju, vlogi posameznih institucij itd. Imeti morajo tudi možnost pridobiti mnenja tretje neodvisne strokovne institucije.

Komuniciranja ni smiselno izvajati zgolj kot občasno konzultantsko dejavnost, tj. takrat, ko je določen problem/konflikt že v manifestni, razviti, mobilizacijski fazi. Nasprotno, komuniciranje mora biti stalno, načrtovano in izvajano na dolgi rok. Daljše prekinitve so lahko škodljive, ker ima javno mnenje »omejen rok trajanja« in lahko izniči že doseženo.

Racionalna oz. strokovna argumentacija ima načeloma odločilen vpliv v strokovnih krogih, v drugih okoljih pa je lahko nerazumljiva ali celo kontraproduktivna. Mnogi posegi v prostor sprožajo emocionalne odzive, zato racionalna argumentacija pogosto ni dovolj prepričljiva. Zato je velikokrat zelo težko doseči produktivno komunikacijo med »tistimi, ki znajo, in tistimi, ki želijo«.

Strokovnjaški elitizem je v načelnem sporu z neposredno demokracijo, zato »stroka« z bolj ali manj stisnjenimi zobmi pristaja na vmešavanje domnevno nekompetentnih, vendar zaskrbljenih laikov.

Temeljni pogoj dobre komunikacije med stroko in »nestroko« je spremljanje preobrazbe pasivne publike v aktivnega akterja. Nestrokovnjake je treba usposabljanje za presojo tehnično zahtevnih elementov projekta, ali pa soglasno izbrati človeka (skupino), ki bo presojal kompetentno in neodvisno od investitorja.

Komuniciranje se pogosto zapleta zaradi prestižne kompetitivnosti med strokovnimi in sorodnimi interesnimi skupinami. Prizadevati si je treba za nadgradnjo specialističnih diskurzov, ki otežujejo komunikacijo prek ozko začrtanih strokovnih meja. Stroka, ki ni sposobna komunicirati prek svojih cehovskih meja, se odpoveduje komunikacijskemu delovanju in s tem tudi vplivu na urejanje javnih zadev.

Informacije naj bodo popolne, cilji in nameni projekta morajo biti jasno, nedvoumno opisani. Sporočila ne smejo biti zavajajoča, pred objavo naj bodo strokovno preverjena. Če obstaja dvom, naj bo javnost s tem seznanjena. Ubeseditev informacij naj bo prilagojena mentalnim modelom prejemnika.

Pri pripravi in izvajanju komunikacijskega procesa je smiselna pomoč specialistov. Vendar pa naj temeljna komunikativna dejanja izvajajo glavni akterji projekta in ne anonimni »predstavniki za stike z javnostmi«. Uporaba različnih prepričevalnih tehnik naj bo zmerna. Preveč intenzivno prepričevanje pod časovnim pritiskom je lahko kontraproduktivno.

Nosilec komunikacijskega delovanja mora biti poleg po strokovnosti prepoznaven tudi po kredibilnosti in zanesljivosti. Upoštevati je treba, da večina laže presoja odgovornost in zavzetost za reševanje problema kot pa strokovne kvalifikacije.

Medijskemu komuniciranju se ni mogoče izogniti in je zaradi tega treba narediti vse, da poteka korektno. Interes množičnih medijev, zlasti komercialnih, prevladujoče usmerja »senzacionalistični refleks«. To pomeni, da problemi, konflikti, ekscesi, senzacije itd. nadpovprečno, celo neobvladljivo privlačijo medijsko pozornost.

Enosmernost je bistvena omejitvena značilnost množičnih medijev. Zaradi enosmernega toka informacij je njihov učinek lahko tudi neupravičeno dojet kot gola propaganda. Interaktivnost v obliki pisem bralcev, odprtih telefonov, internetnih diskusijskih tabel, klepetalnic ipd. je večinoma zgolj dekorativni (folklorni) dodatek.

Splošno javno mnenje je naklonjeno poenostavljenim klišejskim obravnavam večinoma dokaj zapletenih družbenih odnosov in problemov. Množični mediji se temu skorajda ne morejo upreti in zato sodelujejo pri klišejski obdelavi, kar navadno ne prispeva k razjasnitvi konkretnih situacij. Senzacionalistični refleksi medijev se pogosto ujame s strategijo žrtve, ki jo zavzemajo posamezniki in skupine, kadar so soočene z večjim posegom v »svoj« prostor.

Pri načrtovanju komuniciranja z lokalnimi skupnostmi naj bi poleg splošnih načel dobrega komuniciranja posebno pozornost namenili krajevnim posebnostim.

Pri določanju prostorskega dometa projekta in komunikacijskega delovanja je treba upoštevati identifikacijske in ne formalne meje lokalnih skupnosti; lokalna skupnost mora imeti možnost izstopa iz procedure v katerikoli fazi. Tako imenovane reakcije *NIMBY* so legitimne, kadar opozarjajo na nepravilno razpršitev negativnih vplivov projekta.

Pri vseh zahtevnejših, dolgotrajnejših projektih, posebej še tistih, pri katerih ni mogoče dovolj natančno predvideti posledic, je priporočljiva ustanovitev tripartitnega sveta, ki združuje predstavnike: a) stroke, b) politike (stranke) in c) civilne družbe (NVO, društva, neformalne skupine itd.). Ta organ naj bi bdel nad celotnim postopkom. Njegova funkcija naj ne bi bila predvsem skrb za izvajanje vseh procedur v skladu s sprejetim strateškim in operativnim načrtom. Poleg samoumevnega nadzora legalnosti naj bi bila njegova vloga predvsem sprotno preverjanje izpolnjevanja najvišjih standardov pri komunikacijskih dejavnostih. Imel naj bi tudi vlogo prvega neodvisnega rabsodnika v spornih in konfliktnih zapletih.

NAPOVEDOVANJE NOVIH RAZVOJNIH SMERNIC

Postmoderni vrednotni premik

»Kadar človek ne vidi, česa ne vidi, tudi ne vidi, da ne vidi«.

(Paul Veyne, 1998)

Celo iz ekonomističnih krogov prihajajo ugotovitve, da se v družbah visoke, tj. razvite moderne zmanjšuje neposredni vpliv ekonomije na družbeni razvoj, da se torej zmanjšuje neposredna soodvisnost med ekonomskim in družbenim razvojem. Če je na razmeroma nizki stopnji družbenega razvoja ta zveza povsem očitna, na višjih ravneh postaja ohlapnejša. Sorazmerno s tem se povečuje relativna teža »neekonomskih« – splošnih družbeno-kulturnih razvojnih dejavnikov. To je glede na dosežanje prevladujoče teoretično in praktično razumevanje družbenega razvoja dokaj radikalna sprememba. Z vidika družbenega in precej tudi prostorskega načrtovanja to pomeni, da vse teže pojasnjujemo razvoj zgolj s klasičnimi ekonomskimi kazalci. To je bila tudi doslej sicer kar huda, vendar še dopustna poenostavitve. Vsaj tako lahko sklepamo po tem, da so vsi razvojni strateški dokumenti priznavali ekonomskim kazalcem odločilno težo. Skratka, enačenje ekonomskega in družbenega razvoja je bila in je še ena najbolj samoumevnih kognitivnih redukcij, ki je tako globoko zasidrana v mentalnih in semantičnih rutinah, da njeno problematiziranje povzroča težave že na jezikovni ravni. Družbeni razvoj je refleksno dojet kot rast DBP.

V razvitih modernih družbah, ki jim večina pravi postmoderne družbe, pa je postala napaka pri tovrstnem pojasnjevanju že tako očitna, da so se okrepile teze o rahljanju povezav med ekonomskim in družbenim razvojem. Ena odmevnejših je Inglehartova zamisel o »postmodernem premiku od vrednot pomanjkanja k vrednotam obilja«, ki je bila empirično podprta z obširno mednarodno raziskavo (1995). Primerjalna raziskava vrednot je bila izvedena v 43 državah vsega sveta, med njimi tudi v Sloveniji. Vrednotni premik, ki je v razvitejših zahodnih družbah že dokaj opazen, je po Inglehartu posledica vse manjše korelacije med ekonomskim in družbenim razvojem. Temeljni razlog je dosežena relativno visoka ekonomska stabilnost in socialna varnost. Seveda socialno-ekonomske razlike ostajajo in se celo še poglobljajo, vendar ni mogoče spregledati dejstva, da se je delež socialno ogroženih skupin v razvitih modernih družbah v drugi polovici dvajsetega stoletja ves čas zmanjševal in da je bil ob koncu tega stoletja v primerjavi s prejšnjimi obdobji neprijemno manjši. Ta strukturna sprememba z določenim faznim zamikom vpliva na vrednotni sistem, ki dolgoročno motivira in usmerja družbeno

delovanje posameznikov in institucij. Ta, za mnoge še vedno šokantna teza nedvomno zasluži pozornost. Predvsem seveda zato, ker se res zdi, da »postmoderni vrednotni preskok« prepričljivo pojasnjuje celo vrsto »nenavadnosti«, ki se dogajajo t. i. postmodernim družbam. Tudi marsikaj, kar se dogaja na področju urejanja in načrtovanja prostora ter varstva okolja, postaja v tem kontekstu razumljivejš⁴⁶. Tudi zato je razprava o »postmodernem vrednotnem preskoku« priporočljiva za vse, ki se ukvarjajo s prostorom in okoljem.

Izhodiščne Inglehartove predpostavke lahko strnemo v nekaj točk:

a) Premik od »vrednot pomanjkanja« k vrednotam (ekonomske) varnosti
 Postmoderni premik povzroča postopno izginjevanje, bolje bi bilo reči, transformacijo vrednot, ki so nastale v času revščine, stanja, v katerem je bilo ekonomsko preživetje – dejansko boj za temeljno eksistenco – temeljni mobilizacijski dejavnik za večino članov neke družbe. V času ene ali dveh generacij se je v Evropi in tudi pri nas zgodil zelo velik preskok v socialni blaginji in socialni varnosti prebivalstva. Čeprav je sprememba z dolgoročnega zgodovinskega vidika zelo hitra, pa je s posameznikove časovne dispozicije še vedno tako počasna, da je večina skorajda ne zazna. Dejstvo, da so bile predmoderne družbe zelo revne družbe, na zdravorazumski ravni ni dovolj navzoče⁴⁷, oziroma je podvrženo močni družbeni amneziji.

b) Zmanjševanje upravičenosti (legitimnosti) birokratske avtoritete

Hierarhična avtoritarnost, centralizacija, veliki upravljavski sistemi postajajo vedno manj verodostojni. Za to sta dva temeljna razloga: a) logika velikih sistemov je dosegla točko, na kateri se njihova učinkovitost začne zmanjševati; b) obenem se je začela zmanjševati tudi samoumevna legitimnost formalno-sistemskega delovanja. Če opazujemo dogajanje v daljšem časovnem razdobju, opazimo, da je eroziji tradicionalne patriarhalna avtoritete sledi erozija moderne državne avtoritete. Legalnost, ki temelji na večinskem načelu, je vse manj legitimna, zato postaja upravljanje in koordiniranje kompleksnih in konfliktnih posegov, npr. posegov v prostor, vse težje.

Postmodernizem je pravzaprav kritika dehumanizacijskih vidikov neosebnega formalnega delovanja in upravljanja. »Vzhodni« socialistični birokratski model je zaradi svoje ekonomske neučinkovitosti propadel, »zahodni« tržni model pa nekoliko počasneje, vendar zanesljivo izgublja legitimnost prav zaradi svoje enostranske ekonomske uspešnosti. Ingle-

⁴⁶ Med drugim Inglehartova raziskava demonstrira tudi uporabnost javnomnenjskih raziskav za obravnavo ambicioznejših in kompleksnejših konceptualno-teoretskih vprašanj.

⁴⁷ Kot pokaže Montanari (1998) v svoji zgodovini prehranjevanja, tudi pomanjkanje hrane zelo hitro utone v pozabo.

hart zato optimistično domneva, da je v postmodernizmu vgrajena težnja k demokratizaciji.

c) Naraščajoči pomen »svobodnosti in čustvenosti« ter zavračanje vseh oblik avtoritete

Postmodernizem je torej demokratizacijski proces predvsem zato, ker postajajo najvišje vrednote v družbah visoke moderne samoekspresija in zavračanje samoumevnih avtoritet. Jasno je, da ta proces ne poteka brez težav in odporov. Tradicionalne, tj. modernistične elite ga poizkušajo upočasniti, vendar pri tem, spričo hitro naraščajočih družbenih stroškov, izgubljajo svoj temeljni adut, tj. ekonomsko uspešnost. Podobno zaviralno funkcijo ima inercija okostenelih modernističnih institucij, ki se kljub očitni potrebi težko odzivajo na hitro spreminjajoče se okolje. Svojevrstni paradoks je v tem, da prav relativna ekonomska uspešnost modernističnega razvojnega modela omogoča in pospešuje svobodnejšo presojo in delovanje. Pereča okoljska in prostorska vprašanja sodijo med najmočnejše spodbujevalce nove participatorne mobilizacije.

d) Padanje prestiža znanosti, visokih tehnologij in racionalnega delovanja

Visoka stopnja zaupanja v znanost, ki se je prenašala tudi na druga področja družbenega delovanja, je bila središčna vrednotna sestavina modernizacije in celotnega obdobja moderne. Padanje prepričljivosti strokovne argumentativne racionalnosti je zato zelo dramatična sprememba, ki oddaljuje postmodernizem od modernizma. Erozija kredibilnosti strokovnih presoj postaja vse težje odpravljiva »motnja« pri mnogih posegih v prostor in pri javnomnenjskih presojah tehnoloških tveganj. Erozija kredibilnosti znanosti in tehnologije je skladno s »postmodernim vrednotnim premikom« najmočnejša prav v tehnološko razvitih družbah.

Zamisli »postmoderne preskoka« sicer ne izključuje kontinuitete med obdobjem moderne in postmoderne. Jasno je, da postmodernizem nadaljuje velike družbene projekte, ki so se začeli že z razsvetljenstvom. Procesi sistemske diferenciacije, specializacije, delitev dela, sekularizacija, individualizacija itd. niso prekinjeni. Vendar obenem, ko Inglehart priznava kontinuiteto, poudarja, da sta zlasti procesa sekularizacije in individualizacije dobila nov značaj. Čeprav znanost in na njej temelječi ekspertni sistemi izgubljajo kredibilnost, kar povzroča negotovost, se proces sekularizacije kljub temu nadaljuje. Temeljni razlog je ekonomska varnost, ki so jo dosegle razvite družbe. Manjša prepričljivost znanosti in argumentativne racionalnosti torej ni reaktivirala »absolutnih verskih sistemov«, temveč se zaskrbljenost množic kanalizira v številna in močno raznovrstna gibanja, ki se ukvarjajo s pomenom in smotrom življenja.

Inglehart je svoj teoretski model preverjal z obsežno analizo vrednotnih opredelitev, ki jih je razvrstil na vertikalni in horizontalni osi, tako da je lahko vse opazovane vrednote umestil v dvodimenzionalni »vrednotni

prostor«. Skrajni vrednosti na vertikalni osi sta tradicionalna avtoriteta in moderna, tj. »racionalno-legalna oz. birokratska avtoriteta«. Na horizontalni osi so razvrščene »vrednote pomanjkanja« in »vrednote obilja« – vrednote, značilne za ekonomsko slabo in ekonomsko najrazvitejše družbe. Tako »projektiran« dvodimenzionalni vrednotni prostor zamejujejo štiri razločljive skupine vrednot: 1) moderne vrednote (MV); 2) tradicionalne vrednote (TV); 3) vrednote pomanjkanja (VP); 4) vrednote obilja (VO), ki skupaj sestavljajo štiri »vrednotne kvadrante«.

Ta enostaven model seveda neizbežno sproža pomisleke. Verovanjski in resničnostni sistemi in režimi, vrednote, ideologije sestavljajo nekakšen težko pregleden »bricolage«, kot bi temu rekel Foucault, zato se zdi Inglehartova enostavna shematika močno redukcionistična. Vendar pa sporočilo njegove raziskave ni v bolj ali manj natančnem merjenju in pozicioniranju vrednotne strukture opazovanih družb, temveč v zaznavanju razlik med opazovanimi družbami. Predvsem pa ga zanima, koliko so ti premiki ekonomsko determinirani, tj. odvisni od »obilja ali pomanjkanja« v opazovanih družbah. Razprav o metodoloških in odprtih konceptualnih vprašanjih, ki jih ta raziskava odpira, prav gotovo ni mogoče kar na hitro zapreti. Če pa kljub pomislekom preskočimo to razpravo, ugotovimo, da raziskovalni rezultati dejansko potrjujejo padajočo povezavo med materialno blaginjo in subjektivnim občutenjem blaginje. Raziskava je med drugim ugotovila, da v ekonomsko razvitih družbah trdo delo nenadoma ni več tako cenjena vrednota, prav tako »samorealizacija« žensk v družbah »visoke moderne« ni več tako močno povezana z rojevanjem otrok; ugotovljena je bila tudi dokaj tesna zveza med občutkom osebne varnosti in tolerantnejšim odnosom do tujcev, skladna z izhodiščno predpostavko pa je tudi ugotovljena negativna zveza med zaupanjem v znanost in ukvarjanjem z ekološkimi, zdravstvenimi vprašanji itd. Najbolj prepričljivo pa pritrjuje tezi o »postmodernem vrednotnem preskoku« ugotovljeni položaj opazovanih družb v vrednotnem prostoru oz. v štirih »vrednotnih kvadrantih«:

1. Skandinavske, pretežno protestantske družbe, ki se jim pridružujeta še Nizozemska in Švica, sestavljajo dokaj homogeno skupino »postmoderne vrednotne preskoka«, tj. družb, v katerih »vrednote obilja« že opazno mehčajo moderno racionalno-legalno avtoriteto.
2. Njim najbližja je skupina nekoliko manj razvitih, pretežno katoliških družb (npr. Avstrija, Belgija, Francija, Italija). Njihov položaj v vrednotnem prostoru je bližje središču, kar je posledica večje teže izmerjenih tradicionalnih vrednot.
3. Dokaj homogeno skupino sestavljajo tudi nekdanje socialistične družbe, npr. Rusija, Estonija, Češka, Bolgarija – vse so v kvadrantu, ki zamejuje moderne družbe relativnega pomanjkanja.
4. V kvadrantu ki zamejuje »predmoderne vrednote« in »vrednote pomanjkanja«, najdemo predvsem države t. i. tretjega sveta.

Temeljna ugotovitev Inglehartove analize je torej, da obstajajo dokaj prepoznavne in koherentne kulturno-prostorske skupine družb, ki jim je skupna stopnja ekonomskega razvoja in pa tudi sorodna družbena in kulturna struktura. Zelo prepričljiva je ugotovitev o zelo močni korelaciji med postmodernimi »vrednotami obilja« in demokratizacijo. Ugotovljena je bila sicer tudi korelacija med demokratizacijo in ekonomskim razvojem, vendar je zveza šibkejša. Na tej podlagi Inglehart sklepa, da je stopnja ekonomskega razvoja na višji stopnji odvisna od stopnje demokratičnosti družbe in ne nasprotno. Postmoderni (ekonomski) razvoj bo torej odvisen od tega, koliko je večinska (modernistična) demokracija nadgrajena s t. i. »civilno demokracijo«, tj. z razvitostjo civilne družbe. To je temeljna ugotovitev raziskave, ki je uporabna tudi v razpravah o prehodu moderne v postmoderno. Z Inglehartovimi besedami: »*Postmoderni premik pomeni odmik tako od tradicionalnega kot tudi od modernega sistema avtoritarnosti. To je odziv na pojemajoč vpliv hierarhične avtoritete ne glede na njeno formalno utemeljenost*« (Inglehart, 1995: 402). Zaupanje v hierarhične institucije v vseh razvitejših družbah upada. Ker se še ni vzpostavil nov stabilen vrednotni sistem, se krepi občutek negotovosti in celo vrednotne dezorientacije.

Seveda nas v tem vrednotnem prostoru najbolj zanima položaj slovenske družbe, ki je zelo blizu središča koordinatnega sistema. Natančneje, na vertikalni osi, ki meri razpon med modernimi in tradicionalnimi vrednotami, je Slovenija skorajda natančno na sredini. Na horizontalni lestvici, ki meri razpon med »vrednotami pomanjkanja in »vrednotami obilja«, pa je z nekoliko večjim odklikom od središča v smeri »vrednot pomanjkanja«. V »športni« terminologiji bi lahko rekli, da je Slovenija na lestvici pomanjkanja in obilja uvrščena bolje kot vse nekdanje socialistične družbe razen Vzhodne Nemčije, in slabše kot vse najrazvitejše evropske in ameriške države. Na osi modernosti in tradicionalnosti pa je, nasprotno, Slovenija »slabše« umeščena kot večina nekdanjih socialističnih družb, vendar bolje kot Poljska, južnoameriške katoliške države in celo nekoliko bolje kot »najbolj katoliške« države – Italija, Portugalska, Španija in obe Irski.

Na podlagi ugotovitev te raziskave slovenske družbe torej še ne moremo uvrstiti v t. i. postmoderno skupino. Slovenija v tem dvodimenzionalnem prostoru zaseda dobesedno »vmesni« položaj. Na vertikalni osi je uvrščena nekje na sredino med tradicionalnim in modernim dojemanjem avtoritete, na horizontalni osi pa prav tako zaseda težko določljiv vmesni položaj med vrednotami pomanjkanja in postmodernimi samoevropskimi vrednotami. Na prvi pogled bi položaj lahko pitijsko ocenili kot niti dober niti slab. Ta dvoumnost je z upravljalvskega oz. planerskega vidika seveda težavna, ker ne daje dovolj jasne usmeritve. Po drugi strani pa je »vmesni položaj« teoretsko zanimiv, ker omogoča konstrukcijo različnih, tudi nasprotujočih si scenarijev. Teoretično je mogoče predvideti celo, da bi slovenski družbi morda lahko uspel razmeroma

hiter premik v postmoderno fazo. Kot je lepo pokazal Inglehart, se najrazvitejšim družbam dogaja t. i. postmoderni vrednotni premik, ki je eklektična kombinacija modernih in predmodernih elementov. Seveda pa je trasiranje »bližnjic« (pre)drzna strategija in malo je možnosti, da bi postala to naša temeljna operativna razvojna usmeritev. Premik se mora zgoditi najprej v teoriji, tj. v glavah. Za začetek bi zadoščalo, če bi namesto neselektivnega zgledovanja in posnemanja ekonomsko razvitejših družb uveljavljali načelo »učenja na tujih napakah«. Proces tranzicije, še bolj pa proces vključevanja v EU ponujata idealno priložnost za take eklektične kombinacije.

Iskanje »bližnjic« pa je seveda tvegano tudi zato, ker nas lahko zavede v navidezno privlačne, vendar preveč poenostavljene smeri, ki se z romantično nostalgijo spogledujejo z domnevnim nekdanjim »naravnim stanjem«⁴⁸. Ključna pomanjkljivost takega gledanja je ta, da spregleda dvojni odmik demokratične postmoderne, tj. kot poudarja Inglehart, dejstvo, da je postmoderni vrednotni skok odmik od tradicionalne in moderne hierarhične avtoritete. To poudarjamo tudi zato, ker ugotovljeno »vmesno« stanje slovenske družbe oz. nihanje med modernizmom in tradicionalizmom še vedno inspirira in dopušča tudi »strokovne« zdrse v nostalgično predmoderno mitologijo. Vprašanje je torej, ali je mogoča produktivna razprava o možnostih postmodernega preskoka v Sloveniji, tj. v družbi, ki ji je Inglehartova raziskava izmerila izzivalno izhodišče v neopredeljeni sredini vrednotnega prostora?

»Scenaristična« podlaga prostorskega načrta

Scenariji so metoda, s katero poizkušamo simulirati razvoj, pravilneje, variante družbenega razvoja. V hiperkompleksnih družbenih razmerah, ko ob množici posameznih dreves gozd ni več viden, je smiselnost te metode na dlani. Rezultat so korektno, tj. še dopustno poenostavljene, vendar celovite in jasne skice bodoče družbe. To je mogoče predvsem zato, ker se »scenaristika« dobro znajde v vse teže obvladljivih informacijskih bazah in predvsem zmore teoretsko konsistentno integrirati specialistične sektorske diagnoze, kar je nedvomno temeljna pomanjkljivost pozitivističnih analitičnih pristopov, ki so tako značilni za moderno družbo. Konstruiranje scenarijev je torej teoretska metoda, ki je zelo primerna za čas »konca gotovosti« (Prigogine, 1996). Z »rehabilitacijo« teoretskega razmišljanja o prihodnjih »možnih svetovih« scenaristika dejansko teši

⁴⁸ Čeprav se na prvi pogled zdi, da je ta možnost pri nas skorajda zanemarljiva, pa še vedno nastajajo tudi »strokovne podlage« za nekakšen poenostavljen prostorski razvoj. V mislih imam izhodišča projekta *Celostni razvoj (slovenskega) podeželja* (Kovačič, 1995), ki ga pri tem, ko poizkuša popravljati aktualno modernistično necelovitost, močno zanaša v nekakšno nostalgično utopičnost.

lakoto po pomenih, smislu in identitetah in tako eksperimentalno povezuje »eksistenco in refleksijo« (Sloterdijk, 1987).

Z vidika pravovernih pozitivistov so odprte, ustvarjalne domišljajske simulacije prehodnega razvoja seveda temeljna slabost te metode. Nevarnost preveč svobodnih ali preveč spekulativnih konstrukcij nedvomno grozi, vendar je to tveganje treba sprejeti, kajti prav v tem je pglavitna prednost scenaristične metode. Če se omejimo zgolj na pozitivne empirično preverljive metode, se nam lahko zgodi, da »skupaj z umazano vodo zavržemo tudi otroka«. Zelo smiseln je zato razmislek o načinu redukcije kompleksnosti pri konstrukciji posameznih scenarijev, ker je prav v tej fazi neizbežna določena mera arbitrarnosti. Korektnost postopka se zlasti poveča, če smo sposobni prepoznati očitna in tudi manj očitna (nezavedne) merila selekcije. Vedno je razmeroma velika verjetnost spregleda na videz marginalnih, potencialno pa morebiti pomembnih prvin, ki korenito vplivajo na oceno dogajanja. Skratka, sprijazniti se je treba z dejstvom, da postopka vrednotenja in selekcioniranja razvojnih dejavnikov ni mogoče povsem objektivizirati. Zato moramo najprej odgovoriti na vprašanje, kolikšna je realna uporabna vrednost scenaristične simulacije bodočega družbenega dogajanja. Odgovor je vkljub pomislekom, o katerih bomo še govorili v nadaljevanju, pravzaprav enostaven. V obdobju, ko velike zgodbe ne naredijo več velikega vtisa, ko se je namesto »konca zgodovine« (Fukuyama, 1992) zgodil »konec gotovosti« (Prigione, 1996), so scenariji morda še edina preostala, vsaj deloma objektivizirana metoda predvidevanja prihodnega razvoja. Njihova spoznavna vrednost seveda ni v napovedovanju, temveč v učenju, ker so nekakšna »ilustrirana vaja prihodnosti/bodočnosti«, ki omogoča načrtovalcem, da teoretično preverjajo različne vizije in celo utopije ali različne variante prihodnjega družbenega in prostorskega razvoja⁴⁹.

Scenaristični opisi prihodnosti so srednja pot med determinističnimi in inkrementalističnimi načrtovalskimi pristopi. **Deterministični** (nekateri jim pravijo tudi racionalistični) pristopi izhajajo iz predpostavke, da je mogoče z racionalnim, tj. znanstvenim vpogledom v naravo nekega dogajanja odkriti temeljne zakonitosti, ki poganjajo in usmerjajo to dogajanje. Na tej podlagi naj bi bilo potem mogoče izpeljati racionalno znanstveno legitimiziran model prihodnjega delovanja in razvoja. Tako imenovani »znanstveni socializem« je bila tudi v naših krajih znana skrajna različica neomajne vere v znanstveno načrtovanje in usmerjanje družbe. **Inkrementalistični** pristopi so precej skromnejši odgovor na razočaranja, ki so sledila temu razsvetljenškemu hiperoptimizmu. Z opazovanjem vse bolj »meandrastih« družbenih tokov naj bi identificirali temeljno razvojno

⁴⁹ Tu se seveda odpira razprava o sodobnih upravljavcih in načrtovalcih, ki naj bi po mnenju nekaterih shajali brez vizij prihodnjega razvoja. Pri sestavljanju scenarijev je nedvomno treba upoštevati tudi to pragmatično ideologijo, ob tem pa vedeti, da je tudi ta arogantna poza ena od utopij, ki ima že kar nekajstoletno tradicijo in se ji navadno pravi »utopija svobodnega trga« (Harvey, 2000).

smer ali pa nekaj najverjetnejših razvojnih različic/variant. Ta pristop izhaja torej iz predpostavke, da se družbeni razvoj ne dogaja v velikih skokih in jasno vidnih znakih, temveč ga sestavlja nepregledna množica malih dejanj, korakov, obvozov, pa tudi zastojev in umikov itd. Kljub težko preglednemu gnetenju (»moudling through«) raznovrstnih pobud, akcij in reakcij je z ustrežno kombinacijo empiričnih analiz in kreativnih špekulacij mogoče skonstruirati scenarije prihodnjega dogajanja. Še tako prepričljivi orisi pa so še vedno zgolj hipotetični, verjetni in ne deterministični.

Razprava o racionalističnih in inkrementalističnih pristopih nedvomno odpira temeljna metodološka vprašanja, ki neprestano »visijo v zraku« in močno vplivajo na ne/prepričljivost družboslovja. Mnogi soglašajo, da je »racionalistično« analitsko razumevanje družbenega dogajanja pravzaprav trdovratna razsvetljska iluzija. Analitik, ki si zada za naloge, da bo objektivno obdelal **vse vplive**, svoje analize praktično ne more dokončati, ker se število odprtih vprašanj po vsaki analitski fazi povečuje in ne zmanjšuje. Način redukcije ali selekcije nepreglednega števila bolj ali manj verjetnih scenarističnih variant je zato ključna šibka točka tega pristopa. Ne glede na prizadevanja se dejansko ni mogoče izogniti **subjektivnemu** vrednotenju. V razmerah postmoderne reflektivnosti se je ta problem še zaostрил in začel temeljito ogrožati prepričljivost strokovnih presoj in sploh smiselnost analitskih podlag v načrtovanju. Čim bolj je neka družba kompleksna, tem zahtevnejša je objektivna strokovna selekcija, vrednotenje in hierarhizacija vse raznovrstnejših variant. Usklajevanje razlik z **razsojanjem o pravilnostih ali nepravilnostih** konkretne izbire je vse bolj problematično. Skratka, orientacija na podlagi »pravih« in »nepravih« vrednot vodi v hude zagate, ki jih ni mogoče reševati, ne da bi pri tem zašli iz analitičnega okvira na spolzek politični oz. ideološki teren. Jasno je, da tudi na »strokovne« presoje vpliva vrednotna strukturiranost družbe, v kateri se ta postopek odvija.

V »tranzicijskih« družbah, v katerih je seveda tudi vrednotni sistem »na prehodu«, pa je ta problem, razumljivo, še bolj aktualen. Tudi pri opredeljevanju temeljnih razvojnih problemov je treba računati na »konkurenco«. Različnim optikam se ni mogoče izogniti, ker so ena bistvenih značilnosti razumevanja stvarnosti v (post)modernih družbah. Zato naj bi pisci scenarijev kar najbolje poznali **formalna in neformalna razmerja** moči in statusov, ki bistveno vplivajo na presojo izhodiščnih družbenih razmer. To je zahtevna naloga, ki kljub ustreznemu predznanju nikoli ni povsem ustrezno rešena. Med praktično »neskončnim« številom problemov, s katerimi se spoprijemamo v konkretnem družbenem okolju, so seveda opaznejši tisti, ki jih »podpirajo« akterji z večjo družbeno močjo in vplivom, čeprav strateško morda niso najpomembnejši. Pri vrednotenju in hierarhičnem razvrščanju ima pomembno vlogo tudi časovna razsežnost. Problem mora »trajati« in doseči neko stopnjo dozorelosti, da sploh postane »opazen« kot problem. Bistvena omejitev pri vrednotenju

in opredeljevanju družbenih problemov pa je seveda v tem, da vsakdo to počne na podlagi svojega **znanja in svojih interesov**. Tej dvojnosti se ne morejo izogniti niti največji profesionalci. Ocena metodološke korektnosti pri konstrukciji scenarijev je zato odvisna predvsem od tega, koliko se avtorji uspejo izogniti interesno »ukrivljenim« zaznavam in interpretacijam. Pri tem pa se praktično ni mogoče izogniti subjektivni samoreferenčnosti, ki npr. povzroči, da zelo težko soglasno določimo merila za presojanje interesne »ukrivljenosti«.

Metodologija konstruiranja scenarijev poizkuša odpravljati te probleme, na podlagi dosedanje razprave pa je jasno, da se jim ni mogoče popolnoma izogniti. Bistvena je pripravljalna faza, v kateri poizkušamo kar najbolj jasno strukturirati in hierarhizirati probleme. Kot je bilo že nakazano, je probleme mogoče strukturirati na veliko načinov. Za potrebe prostorskega načrtovanja se zdi smiselno izbrati merilo formalne pristojnosti in operacionalnosti problema, tj. operativne sposobnosti reševanja konkretnega problema. Strukturiranje problemov je zelo odvisno od **ravni agregiranja**. Zaradi vse intenzivnejših globalizacijskih procesov pa vprašanje ravni postaja še težje. Ali ima simuliranje prihodnosti na nacionalni ravni sploh kakšen smisel, če pa nacionalna država vse bolj intenzivno izgublja svoje pristojnosti? Kot smo skušali nakazati v prvem teoretskem delu (poglavje Postmoderni pomeni prostora), fizični prostor v tem procesu sočasno izgublja stare in pridobiva nove pomene⁵⁰.

V neposredni zvezi s sposobnostjo zbiranja in manipuliranja s podatki je tudi **sposobnost dojemanja vzročno-posledičnih zvez** med zelo kompleksnimi pojavi in problemi. Če je podatkov premalo, je problem očiten. Težave pa lahko povzroči tudi preveč podatkov. Sposobnost orientacije lahko v takih razmerah odpove in zgodi se, da kljub dognanim in tehnološko podprtim informacijskim sistemom dobimo močno izkrivljeno sliko. Na to lahko vpliva tudi stopnja **specificiranosti podatkov**. Pri nekaterih novejših zadevah je mogoče zbrati le zelo splošne podatke, pri drugih, ki so že dalj časa predmet opazovanja, pa je na voljo zelo veliko zelo specificiranih podatkov. Razlika v dostopnosti in obdelanosti lahko zavaja in usmerja pozornost na tista problemska področja, na katerih so podatki dostopnejši in kvalitetnejši. Zaradi še vedno močno vplivne dediščine razsvetljenkega pozitivizma velja prepričanje, da so kvalitetnejši kvantitativni podatki, s katerimi je mogoče natančno meriti pojav oz. problem. V novejšem času pa se krepi mnenje, da gre pri tem velikokrat za zavajajočo lahkovernost, ki lahko povzroča zanemarjanje pomembnih empirično težko merljivih problemov.

Scenariji so torej metoda konstrukcije logične in prepričljive skice b) verjetnih prihodnjih družbenih stanj. Lahko so rezultat skupinske razprave, simulacijskih »iger« ali pa obširnega raziskovalnega projekta, ki zajema številne in raznovrstne raziskovalne postopke. Metoda se je razvi-

⁵⁰ 11. september 2001 je tudi s tega vidika prelomen dogodek.

la kot odziv na tehnike, ki temeljijo predvsem ali zgolj na ekstrapolaciji gibanj izbranih – navadno ekonomskih – družbenih pojavov. »Scenaristika« je temeljna metoda futurologije, razvijajo in uporabljajo pa jo tudi obramboslovci in zunanjepolitični analitiki. Cilj je kar najbolj nazorna predstavitev in razumevanje mogočega prihodnjega razvoja, ki naj bi opozorila na dolgoročne posledice današnjih odločitev. Scenariji so lahko tudi analitska podlaga za formalne modele odločanja, npr. kot analitska podpora prostorskemu načrtovanju, ki je ena najbolj formaliziranih oblik odločanja o prihodnjem razvoju (Parsons, 1995). Scenariji so torej poskusi, da z analizo sedanjih dogodkov in stanj prikažemo podobo prihodnosti na temelju impliciranih ali ekspliciranih teoretskih modelov, ideoloških usmeritev ali – največkrat – obojih. Scenarije je mogoče konstruirati kot projekte, pri katerih skušamo na podlagi analize preteklih dogodkov in sedanjega stanja napovedati, kakšno bo prihodnje stanje neke družbe, ali pa kot »prospekcije«, v katerih se poslužujemo obrnjenega postopka – na podlagi ocene sedanjega stanja poskušamo postaviti cilje, smeri, v katerih naj bi se družba razvijala, pri čemer nam ti cilji rabijo kot sredstvo za mobilizacijo (Saksida, 1980).

Ob tem se seveda zastavlja vprašanje, zakaj ta metoda v prostorskem načrtovanju ni pogostejša v rabi. Pravzaprav se na neformalni ravni s »scenaristiko« ukvarja vsak planer (Harvey, 2000), ko razmišlja o možnih razvojnih variantah, redkeje ali skoraj nikoli pa ta predvidevanja dobijo pisno ali celo formalizirano obliko. Razloge je smiselno iskati v zgoraj nakazanih epistemoloških opombah. Mnogi domnevajo, da je ta metoda preveč oddaljena od »objektivizacije« in gre pretežno za »domišljijško« pisanje, ki nima prave povezave z realnim stanjem⁵¹. Poleg teh nedorečenosti je verjeten razlog redke uporabe te metode tudi zelo zahtevna »transdisciplinarnost« ustvarjanja scenarijev, ki morajo biti »integralne« sintezne zgodbe. Pri tem neizbežno naletimo na »disciplinarne« omejitve in seveda tudi na »disciplinarni imperializem« ali monopolizem. Prav to pa je eden močnejših argumentov za uporabo scenaristike pri prostorskem načrtovanju. Ta kreativna metoda je prav zaradi svoje celovitosti zelo primerna za vse, ki se ukvarjajo z dolgoročnim načrtovanjem prostora in družbenega razvoja. Ker načrtovanje prostora neposredno ali posredno deluje na vsa družbena področja, so za optimalnejše načrtovanje prostora smiselne kar najbolj celovite simulacije teh vplivov. V današnjih razmerah postmodernistične raztresenosti bi bilo verjetno preveč ambiciozno pričakovati, da bi imeli scenariji širši družbeni mobilizacijski potencial. Upravičena pa je domneva, da bi prepričljivi scenaristični opisi prihodnosti lahko spodbudili plemične in predvsem sinergične **transdisciplinarne strokovne razprave**.

⁵¹ Vendar se lahko danes s še večjo gotovostjo pridružujemo stališču, da ne glede na to, da ta način mišljenja ne uživa posebnega znanstvenega ugleda, izvira iz istih temeljnih predpostavk kot kvantitativne metode (Saksida, 1987).

»Scenaristika« ima kot kvalitativna metoda še eno pomembno prednost pred kvantitativnimi empiričnimi metodami. V kvantitativne modele nikakor ni mogoče vgraditi zadostnega števila spremenljivk. Še tako dovršen model je zato še vedno nepopoln. Predvsem pa vanj ni mogoče vključiti nemerljivih spremenljivk. Ta težava je tolikšna, da je ni mogoče odpraviti drugače kakor z »zavedno amnezijo« ali z namernim izbrisom iz zavesti. Namen kvalitativne scenaristične metode pa ni podroben načrt prihodnosti, temveč »le« konceptualno utemeljena ilustracija, nekakšna impresionistična slika prihodnosti. Bistvena značilnost pa je seveda tudi ta, da scenariji vedno nastajajo kot različice, da se torej že v izhodišču ta metoda odpoveduje ekskluzivističnemu determinizmu. Kljub temu ali prav zaradi tega v strokovnih planerskih krogih ni soglasja o uporabnosti scenarijev pri načrtovanju. Še najbližje soglasju je ocena, da je ta metoda koristna in smiselna, ker opozarja na nezaželene posledice načrtovanega razvoja, tj. na tiste učinke, ki kratkoročno morda niso problematični, ali pa se zaradi težko obvladljive kompleksnosti podatkov, usmeritev in interpretacij samo zdi, da niso problematični.

V Sloveniji je scenaristična metoda slabo znana. Kot nam je znano, načrtovanje prostora razen občasnih poizkusov simulacijskih iger te metode sploh ni uporabljalo. Morebiti edini odmevnejši poizkus uporabe scenaristične metode se je zgodil v okviru obsežnega dolgoročnega planerskega projekta *Slovenija 2000* pred skoraj dvajsetimi leti. Ekipa Sociološkega inštituta je v okviru tega projekta izdelala štiri scenarije prihodnjega razvoja Slovenije in Jugoslavije (Saksida, 1983). »Oblika in stopnja ekonomske rasti in razvoja sta neločljivo povezani z obliko in stopnjo družbene integriranosti« (Saksida, 1983: 87). Konstrukcija je temeljila na kombinaciji dveh razsežnosti z dvema vrednostma: a) visoka/nizka ekonomska rast in b) visoka/nizka stopnja družbene integriranosti. Model je primerljiv z Inglehartovim konceptom, ki kombinira ekonomsko rast in vrsto družbene avtoritete, tj. moči, ki integrira posameznike in skupine v družbeno celoto. Kombinacija teh dveh dimenzij z dvema vrednostma je podlaga za konstrukcijo štirih scenarijev:

- scenarij visoke stopnje ekonomske rasti in visoke stopnje družbene integriranosti,
- scenarij visoke stopnje ekonomske rasti in nizke stopnje družbene integriranosti,
- scenarij nizke stopnje ekonomske in visoke stopnje družbene integriranosti in, končno,
- scenarij nizke stopnje ekonomske rasti in nizke stopnje integriranosti.

Ti štirje scenariji so pomembni že zato, ker gre za enega redkih scenarističnih poskusov pri nas, ki z visoko stopnjo abstrakcije in generalizacije omogočajo razmeroma preproste konstrukcije. Na predpostavki, da obstaja tesna zveza med ekonomskim razvojem in družbeno integriranostjo oz. stabilnostjo, so avtorji elegantno izpeljali štiri prepoznavne

različice družbenega razvoja. Preprosta in očitna ekonomistična determiniranost tega modela bi danes seveda upravičeno sprožila konceptualne ugovore in dvome o takih posploševanjih. Vendar danes, skoraj dvajset let po njihovem nastanku, vemo, da njihova napovedovalna vrednost ni bila slaba. Na žalost se je resničnosti najbolj približal prav najtemnejši scenarij, ki je predvideval nizko stopnjo rasti in nizko stopnjo družbene integriranosti. Zaradi »specifičnosti« družbenih razmer v začetku osemdesetih let očitno ni bilo pogojev, da bi se o tako dramatičnih napovedih razvila resna in vsestranska strokovna, še manj pa javna politična razprava. Neformalni viri so sicer poročali o dokaj burnih odzivih na znanstveno napovedovanje črne prihodnosti v najodgovornejših institucijah tedanje družbe. To pa je bil tudi najverjetnejši razlog, da o scenarijih širša strokovna in splošna javnost sploh ni bila obveščena. Zato sploh ni mogoče ocenjevati mobilizacijskih učinkih teh scenarijev, kar bi bila pravzaprav lahko njihova največja in neposredna uporabna vrednost.

Scenariji so torej teoretična oz. hipotetična simulacija, nekakšna igra oz. preizkus prihodnosti, kot bi rekel Wallerstein (1999), ki lahko morda prispeva k mobilizaciji akterjev za uresničevanje najboljše variante prihodnosti⁵². Glede na težavnost naloge, tj. usmerjanje hiperkompleksnih post/modernih družb, se zdi tudi taka skromna opredelitev še vedno preveč pretenciozna. Scenariji kot kar najcelovitejše slike prihodnosti morajo biti nujno kolektivno, tj. interdisciplinarno delo. Konstrukcija scenarijev »se torej spleče« že, kadar sprožijo komunikacijo med različnimi specialističnimi in zato nujno tudi parcialnimi pogledi na prihodnost. Kreativni proces soočanja različnih disciplinarnih vidikov je v razmerah »konca gotovosti« (Prigogene, 1996) skorajda pomembnejši od na videz še tako strokovno podprtega končnega produkta. Skratka, konstruiranje scenarijev je idealna priložnost za komunikativni futurizem različnih strok, ker prispeva k oživitvi skupnega razpravljalnega polja o najpomembnejših razvojnih vprašanjih. Kot smo poizkušali pokazati že v prvem delu tega besedila, je tudi ta minimalistični cilj spričo hermetičnih disciplinarnih ekskluzivizmov zelo težko dosegljiv.

V nadaljevanju bomo predstavili zasnove štirih scenarijev družbeno-prostorskega razvoja Slovenije. Če se naj izognemo naivnim optimističnim odzivom na eni strani in neproduktivnemu vznemirjanju kompetitivnih strok, moramo najprej jasno povedati, kakšen je njihov domet. Predvidene različice/variante prihodnosti so zgolj izhodišče za interdisciplinarno razpravo o družbeno-prostorskem razvoju. Igra domišljije in teorije je v tej fazi še povsem odprta in omogoča, pravzaprav spodbuja razpravo o temeljnih konceptualnih razvojnih vprašanjih. Temeljna inspiracija scenarijev sicer izhaja iz zamisli o »postmodernem preskoku« (Inglehart, 1995), ki naj bi bil posledica padajoče korelacije med ekonom-

⁵² Svobodna igra domišljije kot raziskovanje prihodnosti je že stara zamisel. Kot naveda Harvey (2000), Louis Marin (1984) to metodo pripisuje že klasičnim utopistom.

skim in družbenim razvojem. Vendar to ne pomeni, da dodatno preizkušanje te izhodiščne teze ni več potrebno in zaželeno. Z veliko gotovostjo predpostavljamo le, da ekonomski determinizem ne more biti več ekskluzivna podlaga za konstrukcijo dolgoročnih scenarijev⁵³. Ta teza pa seveda odpira več vprašanj, kakor daje odgovorov. Predvsem je aktualno vprašanje, s čim nadomestiti ekonomski determinizem. Osvoboditev od ekonomije ima svojo ceno, ki se kaže tudi kot vse večji problem legitimizacije družbene avtoritete. Zaradi tega je temeljna in na videz paradoksalna zagata ekonomsko uspešnih postmodernih družb vzpostavljanje učinkovitih mehanizmov zagotavljanja legitimnosti in integrativnosti.

V razmerah vse večje družbene fragmentiranosti in erozije hierarhične avtoritarnosti je nastavitev enotnega teoretskega modela za konstruiranje scenarijev očitno kar težaven problem. Malo je možnosti, da bi po »koncu velikih zgodb« kdorkoli lahko ponudil dovolj konsistentno in prepričljivo teoretsko podlago.

Če se kljub temu želimo ukvarjati s scenaristiko, nam ostaja le izhod v sili. Scenarije poizkušamo konstruirati kot idealno-tipsko sintezo želenih, bolj ali manj uresničljivih družbenih podob, ki nastajajo v individualnih in kolektivnih »domišljjskih delavnicah«. Pri tem se opiramo na različne teoretične podlage, od katerih naj tu omenimo le Sloterdijkovo (1987) »kritiko ciničnega uma«, Harveyjeve (2000) »prostore upanja«, Wallersteinove (1999) utopistike in Campbellovo (2001) teorijo romantičnih sanjarij, ki je bila sicer razvita za analizo modernega potrošništva, vendar pa je uporabna tudi za analizo bolj ali manj utopičnih predstav o prihodnosti. Sloterdijkova teorija rehabilitira optimistični spoznavni kinizem, ki v nasprotju z modernim ciničnim pesimizmom vsaj v utopični obliki še vedno zmore povezovati eksistenco in refleksijo. To pa je tudi temeljna motivacija razpravljanja o prihodnosti. Harvey predpostavlja, da je konstrukcija »prostorov upanja« temelj kakršnegakoli načrtovalskega početja, zato bi prostorski planerji, ki nočejo biti zgolj »tehnični risarji«, morali iskati nove, alternativne prostore. Sanjarije so pri Campbellu opredeljene kot domišljjska predelava prihodnjih pričakovanih dogodkov, »pri tem pa morajo biti pripetljaji, drugače kot pri golem fantaziranju, znotraj meja mogočega, lahko tudi zelo neverjetnega« (Campbell, 2001: 127). Spodbuda za nastajanje teh sanjarij je razlika med dejanskimi in možnimi svetovi, ki se povečuje sorazmerno s postmoderno refleksijo. Paradigmatskim opisom prihodnjih stanj družbe pravi Wallerstein »utopistike«. Od utopij, ki so spodbudile avtoritarna gibanja in postala »gojišča razočaranj«, se utopistike razlikujejo po metodologiji, tj. po tem, da gredo skozi **interdisciplinarno presojo resnosti svojih zgodovinskih možnosti**: »Utopistika je usklajevanje tistega, kar se naučimo od znanosti, morale in politike o tem, kaj naj bi bili naši cilji« (Wallerstein, 1999: 10).

⁵³ Tudi ekonomisti se vse bolj ukvarjajo z vplivom kulture oz. okolja na ekonomijo. Med njimi so tudi Nobelovi nagrajenci, npr. Fogel Robert (1994).

Po analogiji naj bi bili scenariji torej bolj ali manj uresničljive variante prihodnosti. S kar najširšo razpravo bi dosegli kar najbolj objektivizirane ocene možnosti, ki jih imajo posamezne variante za svojo uresničitev. To je seveda optimalni cilj scenaristične metode, ki pa predpostavlja ustrezno komunikativno kulturo in infrastrukturo. V pomanjkanju teh pogojev pa je minimalen cilj zgolj začetek razprave, ki bi morda s časom preseгла infantilno in sterilno disciplinarno samozadostnost. Če se to ne bo zgodilo, se bo razprava o alternativnih »prostorih upanja« vseeno dogajala, vendar mimo uveljavljenih planerskih strok. Zdi se, da lahko za mnoge presenetljiv izbruh antiglobalizacijskih gibanj pojasnimo v tem kontekstu.

Zasnova treh scenarijev slovenskega prostorskega razvoja⁵⁴

Če torej upoštevamo zgoraj omenjene epistemološke in metodološke omejitve, potem nam je jasen eksperimentalni status štirih scenarijev dolgoročnega prostorskega razvoja Slovenije, ki jih predstavljamo v nadaljevanju. Variant bi bilo seveda lahko več, vendar bi se s tem oddaljili od temeljnega namena, to je z interdisciplinarno razpravo o različnih razvojnih variantah opraviti teoretsko logični preizkus prototipnih modelov družbenega razvoja in oceniti možnosti njihove operacionalizacije. Če torej govorimo o prototipnih modelih, je treba upoštevati, da so posamezne različice seveda redukcionistične, da torej namenoma izpostavljajo in potencirajo prav določene razvojne usmeritve. Tak pristop prinese tudi nekoliko pretiravanja oz. namernega dramtiziranja učinkov posameznih variant. Smisel takega »neobjektivizma« je kar najbolj transparentna in didaktična predstavitev temeljnih značilnosti posameznih scenarističnih variant. Ker so torej posamezne razvojne variante prototipni razvojni modeli, je jasno tudi, da se v praksi skorajda ne morejo uresničiti. Realna prihodnost bo slej ko prej eklektična sestavljenka posameznih elementov vseh scenarijev. Lahko pa razprava razgiba in mobilizira intelektualne potencialne za oceno »zgodovinskih možnosti« posameznih variant in tako aktivno prispeva k sinkretičnem gnetenju in povezovanju različnih razvojnih konceptov.

Kako naj torej konstruiramo prototipne skice prihodnje slovenske družbe, če ne zaupamo več determinističnim modelom, če torej »velike zgodbe«, ki so v preteklosti zmogle usklajevati eksistenco (prakso) in refleksijo, niso več legitimne in zato tudi ne morejo biti učinkovite? Izhodišče je predpostavka, da je kljub razpadu velikih pojasnjevalnih modelov še mogoče identificirati nekaj temeljnih idejnih in ideoloških orientacij,

⁵⁴ Prva različica teh scenarijev je nastala kot sociološki prispevek k dolgoročnemu planu Republike Slovenije (2001).

ki usmerjajo individualne in kolektivne »domišljajske« predstave o prihodnosti. Zasnova naše scenaristične vaje temelji na tezi, da je slovenska družba v precej zmedeni prehodni fazi, ki jo opredeljuje eklektična, lahko bi rekli tudi naključna kombinacija tradicionalizma, modernizma in postmodernizma, in iz teh treh sklopov izhajajoče vrednotne usmeritve. V zadnjem desetletju se je sicer veliko govorilo o »tranzicijski« zmedi, nepreglednosti in dezorientaciji, ki da je posledica težavnega prehoda iz socializma v postsocializem. Tudi sociološke razprave in raziskave so podlegle tej aktualnopolitični perspektivi in se bolj kot z »nadčasovno« strukturno interpretacijo tranzicije ukvarjale z »dnevnopolitičnimi, predvsem kadrovskimi dis/kontinuitetnimi problemi«⁵⁵. Malo pa je bilo razprav (raziskav), ki bi se tranzicijske zmede lotevale v daljši, »longue durée« zgodovinski perspektivi, ki edina omogoča zadovoljivo prepoznavanje različnih vrst družbene avtoritete in na njih temelječih vrednotnih struktur in domišljajskih predstav prihodnosti⁵⁶. Ta manko je presenetljiv, ker je nenavadna kohabitacija tradicionalizma in (post)modernizma dokaj opazna značilnost slovenske družbe, še posebej jasno razvidna v svoji prostorski pojavnosti. Številne prostorske značilnosti Slovenije, denimo razmeroma nizka stopnja urbanizacije, neracionalno razpršena poselitev, izjemna vnema pri gradnji prevelikih, večgeneracijskih družinskih hiš in seveda tudi neobvladljivi nelegalni posegi v prostor itd. postanejo razumljivejše, če izhajamo iz domneve o neusklajeni kohabitaciji tradicionalizma in (post)modernizma kot temeljne značilnosti sodobne slovenske družbe⁵⁷.

Poskusimo torej na teh predpostavkah izpeljati nekaj »klasičnih« prototipnih skic prihodnosti prostorskega razvoja Slovenije:

Tradicionalistični scenarij

Utopija kot nostalgija je temeljna usmerjevalka tradicionalističnega scenarija. Romantično-naivne predstave o nekoč domnevno obstoječi harmonični družbi, ko so ljudje še živeli skladno z naravo in sami s seboj, močno vplivajo tudi na realno prostorsko dogajanje. Utopični cilj te »retrospektivne« razvojne variante je generalna prenova družbenih odnosov in razmerja do narave, praktični rezultat pa okrepitev gibanja iz mest na podeželje in množična gradnja bivališč – domovanj v »naravnem«, podeželskem prostoru. Množično izvedbo te »utopije« omogoča in pospešuje

⁵⁵ Vprašanja kadrovske dis/kontinuitete je bila obenem tudi ena redkih socioloških polemik, ki je dosegla tudi splošno javnost (Glej Adam, 1999; Kramberger, 1998, 1999).

⁵⁶ Ena redkih takih raziskav je bila že omenjena Inglehartova raziskava vrednot, ki je jasno pokazala prepletanje tradicionalizma in modernizma v slovenski družbi.

⁵⁷ Pred časom so bile razprave o teh strukturnih vzrokih nenavadnega prostorskega razvoja Slovenije kar pogoste – glej npr.: Ravbar, 1978 in 1993; Kos 1993a in 1993b; Mlinar 1993; Mušič, 1980 in 1993, idr.

tradicionalna mnogosrediščna, tj. policentrična poselitev, razdrobljena zemljiška lastnina, razmeroma dobra prometna dostopnost, nove telekomunikacijske tehnologije itd. ter seveda prestrukturiranje ekonomije, ki zmanjšuje koncentracijo delovnih mest. Ekonomska rast je nizka, vendar to ne povzroča večje socialne nestabilnosti, ker si mnogi izboljšujejo blagostanje z neformalnim delom in sivo ekonomijo. Preseljevanje iz mest na podeželje sproža arhaične lokalistične odzive prebivalcev imigrant-skih območij. Regulacija dostopa »nedomačinov« in »neketov« do zemlje je zato precej konfliktno vprašanje, ki povzroča veliko zapletov. Kljub temu je praznjenje mest tako močan proces, da se velik del podeželskega prostora spreminja v dokaj kaotična primestna naselja. Razmeroma visoka socialna solidarnost se na mejah lokalnih skupnosti hitro spremeni v ravnodušnost do tujih socialnih stisk. V mestih se povečuje delež družbeno izključenih skupin, tj. socialno šibkih, starejših s šibkimi sorodstvenimi mrežami in priseljenci prve generacije. To vzdržuje tradicionalno antiurbano razpoloženje in pavšalno kritiko brezosebnih institucij moderne družbe. Skladno s tem se ohranjata tudi sumničavost in distanca do formalne državne avtoritete in toleranca do legalno spornih posegov v prostor. Razen redkih institucionalnih veleposestnikov (npr. RKC) prevladuje razdrobljena lastniška posestna struktura, kar prav tako učinkovito »rahlja« urejanje prostora, predvsem pa otežuje uvajanje formalno-sistemskih mehanizmov. Legitimizacija večjih, nadlokalnih infrastrukturnih posegov v prostor je zato zelo naporna. Soodločanje civilno-družbenih organizacij in posameznikov o posegih v prostor je sicer dokaj intenzivno, vendar poteka neracionalno in neformalno. Mobilizacija javnosti proti prostorskim posegom je navadno precej močnejša kot mobilizacija v podporo predlaganim prostorskim projektom. Racionalna argumentacija in presoja smiselnosti na to skorajda nimata vpliva. Refleksijo zamenjuje »refleksno naivna obramba lastnega dvorišča«, t. i. »nimby« sindrom. Pri premagovanju »narcisizma majhnih razlik« je porabljeno zelo veliko družbene energije. Tako delovanje pri večjih posegih v prostor sicer preprečuje preveč lahkotno eksternalizacijo okoljskih in socialnih stroškov, obenem pa toleranten odnos do legalno dvomljivih in samovoljnih ureditev »lastnih dvorišč« onemogoča racionalizacijo prostorskih ureditev in škoduje okolju. Ta »dvojna morala« je eden ključnih problemov prostorskega urejanja. Stalni konflikt med lokalnim (občinskim) in nacionalnim (državnim) nivojem močno otežijo komunikacijo in jasno razmejitev pristojnosti. Zaradi tega je malo možnosti za vzpostavitev racionalnega vmesnega – regionalnega nivoja.

Temeljna značilnost tradicionalističnega scenarija je nostalgичno motivirana obramba ožjega referenčnega družbenega prostora (družina, domačija, domača gruda), ki je domnevno neprestano ogrožen od zunaj. Politična instrumentalizacija teh strahov se lahko nevarno radikalizira predvsem zaradi mednarodnih migracijskih pritiskov. Kljub temu ni verjetno, da bi se taka obrambna logika vzpostavila kot splošna razvojna

usmeritev, kajti tudi veliki večini »vernikov romantične nostalgije« je bolj ali manj jasno, da gre za fikcijo. Vendar idealizirano spominjanje na nekoč obstoječo harmonično skupnost še dolgo ohranja določen mobilizacijski potencial in inspirira vedno nove, vendar tudi vse bolj virtualne domačijske mitologije. Skratka, čeprav kmetije sploh ne sušijo več trave, kozolci še vedno obvladujejo simbolno in celo realno podeželsko krajino.

Modernistični scenarij

Vodilna utopična vizija modernističnega scenarija je ideja o **»koncu zgozdovine«**. Vsi ključni družbeni problemi so domnevno rešeni, prihodnosti preostaja le še izpopolnjevanje že odkritih regulacijskih mehanizmov in razširitev tega modela na globalno raven. Središčna fantazma te utopije je »svobodni trg« kot univerzalni regulacijski mehanizem. Nekaj vznemirjenja sicer povzročajo velika gospodarska nihanja, demografska implozija, tj. staranje prebivalstva, povečevanje deleža socialno izključenih, socialna patologija »bogatih družb« in zlasti vse bolj problematično stanje naravnega okolja. Kljub temu je »postadventistična« vera v tržno regulacijo in tehnološko reševanje okoljskih in socialnih problemov še vedno trdna. Dvomljivci pa lahko izbirajo med bogato ponudbo starih in novih religij. Medijsko močno podprta predelava nostalgicnih in futurističnih utopij o »možnih boljših svetovih« v šablonsko potrošništvo preglaši kritično refleksijo in tako učinkovito lajša legitimizacijske probleme. Občasne zaostritve so obravnavane zgolj kot »tehnične motnje«, ki jih odpravljajo specializirane »piar« agencije itn. Prostorska modernizacija, tj. urbanizacija se izteče v ekstenzivno in kaotično suburbanizacijo – v energetsko zelo potraten prostorski sistem. V (prostorski) politiki in stroki prevladujejo računovodsko podkovani kadri, kreativci z vizijami pa so dojeti kot čudaški ekscentriki. Osrednji predeli Slovenije se spreminjajo v velikanska predmestja, središčni predeli mest pa izgubljajo prebivalstvo. Urejanje in načrtovanje prostora je prirejeno velikim ekonomskim sistemom in individualnemu avtomobilizmu. Območja v bližini prometnih koridorjev so zelo privlačna za poselitev, robna pa zaostajajo in se praznijo. Ta polarizacija se močno odraža tudi v cenah nepremičnin. Na območjih zgostitve je obremenitev okolja zelo velika. Moderne tehnologije sicer v določeni meri zmanjšujejo ta negativni vpliv, vendar je kljub temu okoljska kakovost življenja v gosteje poseljenih predelih nizka. Gospodarska vloga podeželskega prostora je majhna, demografsko praznjenje poleg robnih predelov zajema tudi območja z zastarelo gospodarsko, tj. industrijsko strukturo. Kmetijstvo je tehnološko intenzivno, zato preživi le v predelih, ki omogočajo ekonomsko rentabilno produkcijo. To pospešuje koncentracijo zemljiške lastnine in dokončanje procesa deagrarizacije. Tudi prostor v bližini večjih urbanih središč je intenzivno izrabljen, predvsem za rekreativne namene in populistične »tematske parke množične kulture«. Bolj oddaljena in za moderno kmetijsko rabo

manj primerna področja se zaraščajo in renaturalizirajo. Liberalizacija nepremičninskega prometa povzroča, da so zemljišča na atraktivnejših lokacijah (obala, alpski prostor itd.) dostopne predvsem premožnejšim domačim in tujim investitorjem. Eksternalizacija okoljskih stroškov, tj. stroškovna podcenjenost prostorskih in okoljskih kvalitet, prevladujoče usmerja lokacijsko strategijo. Razmerje med središčem in obrobjem, oz. med državno in lokalno ravni, je konfliktno, vendar so lokalni odpori proti posegom v prostor večinoma kratke sape, ker je realna moč lokalnih akterjev v primerjavi z nacionalnimi in zlasti nadnacionalnimi zelo majhna. Zaradi monopolne medijske propagande tudi alternativni predlogi »civilne družbe« le izjemoma prodrejo in skorajda nimajo vpliva na urejanje prostora in varstvo okolja. Nemalokrat jih spretni piarovci propagandno zlorabijo za ustvarjanje vtisa o navidezni okoljski primernosti posegov v prostor. Skratka, modernistični scenarij »konca zgodovine« je nekakšna »slabovidna pragmatična utopija«, v kateri cinični propagandisti preglasijo resno teoretsko refleksijo in kljub občasnimi težavam uspevajo prikrivati eksponencialno naraščanje socialnih in zlasti okoljskih stroškov. Ključni problem te razvojne različice/ variante je hitra degradacija primerjalno največje razvojne priložnosti Slovenije – kakovostnega prostora in razmeroma dobro ohranjenega okolja.

»Postmodernistični« scenarij

Utopija »trajnostnega razvoja« je vodilni motiv postmodernističnega scenarija. Podpira jo kinična, tj. kritična, vendar kreativna refleksija nakopičenih socialnih, ekonomskih in okoljskih problemov. To omogoči vzpostavljanje mehanizmov, ki ekonomsko učinkovito in socialno pravično omejujejo prostorsko in okoljsko sporne posledice dinamičnega družbenega razvoja. Prostorsko časovna »eksternalizacija« vseh vrst stroškov se sicer še dogaja, vendar je za vse več ljudi vse manj sprejemljiva. Presoje socialnih, okoljskih in estetskih vplivov na naravno in socialno okolje so nujni pogoj za legitimizacijo posegov v prostor. To pospeši razvoj celovitega prostorskega »knjigovodstva«, ki odločilno vpliva na presojo smiselnosti posegov v prostor. Privlačne in racionalne prostorske ureditve in ohranjanje naravnega okolja sta bistveni merili tudi za subjektivno dojetje kakovosti življenja. Ker pa individualna in institucionalna refleksivnost bolj ali manj zaostajata za konkretno družbeno in prostorsko prakso, je tudi pri tej razvojni varianti ena ključnih težav legitimizacija delovanja. Demokratičnost in odprtost urejevalskih in planerskih procedur, tj. odpiranje in mehčanje trdih formalnih odločevalskih postopkov ter teoretsko konsistentna regulacijska inovativnost, sta snovni pogoj za uveljavljanje inovativnih ukrepov, ki spreminjajo do nedavna rutinske samoumevnosti v odnosu do prostora in okolja. V razmerah padajoče prepričljivosti formalne državne avtoritete je to vse prej kot lahka naloga. Vendar dokončna uveljavitev spoznanja, da trajnostne prostorske in

okoljske ureditve zelo izboljšujejo kakovost življenja, legitimizira in izboljšuje tudi družbeni položaj prenovljenega sistema urejanja in načrtovanja prostora.

Inkrementalistično uvajanje delujočih kombinacij tržnih, administrativnih in dogovornih regulacijskih mehanizmov na lokalni, nacionalni in globalni ravni je sicer počasno in konfliktno, vendar kljub temu tudi uspešno. Preprečuje tako naivne zdrse v partikularistične nostalgичne romantizme kakor tudi prevlado dolgočasnega, brezupnega globalnega »enoumja«. Romantično nostalgичno motivacijo pri posegih v prostor zamejuje in »kontrolira« poglobljena presoja uresničljivosti »novih možnih svetov«. Uveljavljajo se nova interaktivna komunikativna pravila urejanja in načrtovanja prostora, ki zmanjšujejo konfliktno lokalistične narcisizme, prav tako pa tudi neživljenjskost formalnih administrativnih postopkov. Razvoj telekomunikacijskih tehnologij omogoča prostorsko zблиževanje dela in bivanja. Z uvajanjem energijsko varčnega in učinkovitega transportnega sistema se izboljšuje prehodnost in dostopnost prostora. Enourni izokrona obsega skoraj celotno Slovenijo. Zaradi teh procesov se močno zmanjšuje omejevalna vloga prostora. Družbeno-prostorska struktura se »defunkcionalizira in dehierarhizira«. Obenem pa »osvoboditev od prostorskega »determinizma« sprošča »doživljajsko emocionalno« dožemanje prostora, obnavlja raznovrstne, že pozabljene lokalne (regionalne) identitete in omogoča »polilokalnost« – sočasno navezavo na več prostorov – krajev.

V tem kontekstu postaja partikularistična instrumentalna racionalnost vse manj legitimna. Spodrine jo celostna komunikativna racionalnost, ki združuje ekonomske, socialne, okoljske in estetske standarde pri urejanju celotnega prostora, tj. okolja in prostora. To končno spodbudi preseganje tradicionalnega konfliktnega razmerja med »središčem in obrobjem« in nastajanje »sinergetske koalicije« med mestnim, podeželskim in naravnim prostorom. Izoblikuje se razsrediščen, vendar koherenten in čitljiv tridelni prostorski sistem (mestni, podeželski in naravni prostor), ki je obenem dovolj kompleksen, da omogoča konstrukcijo inovativnih prostorskih ureditev.

* * *

Za konec še enkrat poudarimo, da zgoraj predstavljene »prototipne skice« niso jasnovidno napovedovanje prihodnosti. Prav gotovo se nikakršen idealnotipski scenarij v celoti ne more uresničiti. Prihodnost bo bolj ali manj nepredvidena, tj. naključna kombinacija elementov tradicionalističnega, modernističnega in postmodernističnega scenarija. Scenaristične skice prihodnosti so torej le začetna vzpodbuda za resno teoretsko »presojanje realnih zgodovinskih možnosti« različnih vizij prihodnjega družbenega in prostorskega razvoja. Šele sproščena, ustvarjalna, vendar tudi teoretsko konsistentna interdisciplinarna razprava lahko pripelje do

kolikor toliko »objektivizirane« slike prihodnosti, ki je prepričljivejša od močno podprtih, vendar enostranskih ideoloških predstav o prihodnji idealni družbi.

PRILOGA: KVALITATIVNA ANALIZA ISKANJA LOKACIJE ZA »ATOMSKO SKLADIŠČE«

V nastajajočih postmodernih družbah⁵⁸ se vedno pogosteje kaže, da strokovna argumentacija ni dovolj prepričljiva, da bi bila kos zdravorazumskim emocionalno močno podprtim interpretacijam prostorskih ali okoljskih problemov. Strokovnjaki, zlasti prostorski strokovnjaki, so zato velikokrat močno presenečeni, celo šokirani, ko se njihova strokovna argumentacija sooči z »laičnim diskurzom«. V takih situacijah »več strokovnosti« ne daje pravih rešitev. Obetavnejša je kvalitativna analiza t. i. nestrokovnih diskurzov, ki lahko pokaže način razmišljanja in bistveno prispeva k boljšemu razumevanju in zblizjevanju dveh različnih komunikacijskih polj.

Kvalitativne analize javnega mnenja seveda niso nadomestilo, temveč zelo koristna nadgradnja kvantitativnih meritev. V situacijah, ko je soočanje strokovnih in laičnih mnenj že na meji konflikta, tj. ko se zdi, da soočeni strani govorita druga mimo druge, lahko s kvalitativno analizo soočenih diskurzov morda najdemo ključ do boljše komunikacije. Tudi z razmeroma skromno kvalitativno analizo lahko zberemo informacije, ki jih obsežne in kakovostno izvedene kvalitativne meritve večinoma ne zaznajo. Pomembna prednost kvalitativnih analiz pa je prav v tem, da pridemo do novih informacij z dokaj enostavnimi postopki. Prav ta enostavnost pri nekaterih vzbuja dvome o »nestrokovnosti« takih metod. Take »strokovnjaške« sodbe seveda spregledajo dejstvo, da je bistveno merilo za presojo neke metode to, koliko novih informacij tako pridobimo.

Nestandardizirani intervjuji so raziskovalna metoda, s katero lahko zberemo razpršena in skrita manjšinska, lahko tudi povsem individualna mnenja, ki lahko bistveno odstopajo od večinske javnomnenjske podobe. Z ustreznim naborom, vzorčenjem lahko dobimo celo reprezentativni nabor informacij o določenem vprašanju in to z razmeroma maloštevilnimi intervjuji. Izbor izvedemo npr. po metodi »snežne kepe« tako, da najprej naredimo začetni izbor intervjuvancev, ki naj prekrije vse pomembnejše socialne kategorije, nato pa vsak intervjuvanec predlaga enega ali več naslednjih kandidatov.

Zaradi nestandardiziranega vprašalnika je zahtevna in pomembna zlasti vloga izpraševalcev. Kar najboljše morajo poznati raziskovalni problem in biti komunikacijsko spretni. Nestandardizirani intervju zahteva kreativnost in sprotno prilagajanje vedenju in razpoloženju intervjuvanca. Težavno je tudi sprotno, kar najbolj dobesedno zapisovanje izjav. Uporaba

⁵⁸ Glej uvodno podpoglavje »Postmoderna fragmentacija pogledov«.

snemalnih naprav je v velik pomoč, vendar jih lahko uporabimo samo, če ne motijo intervjuvanca.

Zbrano gradivo omogoča številne, tudi zelo kompleksne, globinske lingvistične, logične in psihoanalitske analize, ki so jih razvile diskurzivne študije. Vendar pa tudi z dokaj enostavno analitično kategorizacijo gradiva lahko ugotovimo, kako razmišljajo prizadeti, kateri so najpomembnejši elementi, ki sestavljajo njihovo predstavo obravnavanega vprašanja.

Študija primera

Poglejmo zgled take preproste kvalitativne analize. Problematika radioaktivnih odpadkov, natančneje iskanje lokacije za nizko in srednjeradioaktivne odpadke (NSRAO) v Sloveniji, je okoljsko-prostorski problem, ki je bil v zadnjih petnajstih letih prav gotovo deležen nadpovprečne raziskovalne pozornosti. Kvantitativne javnomnenjske raziskave so vse po vrsti pokazale zelo močan odklonilen odnos do vseh vprašanj, povezanih z jedrsko tehnologijo, tudi do problemov, ki so tehnično relativno lahko obvladljivi. Zaradi ponavljajočih se rezultatov empiričnih kvantitativnih javnomnenjskih raziskav bi lahko ocenili, da je njihov domet raziskav izčrpan.

Zato je bilo logično in smiselno, da smo se odločili raziskati odnos prebivalcev do iskanja lokacije za NSRAO še s kvalitativno metodo, tj. z nestandardiziranimi intervjuji⁵⁹. Temeljni namen raziskave je bil ugotoviti, kakšne so posledice nedomišljenega in improviziranega iskanja lokacije odlagališča NSRAO na petih lokacijah v Halozah in Posavju ob koncu osemdesetih in začetku devetdesetih let. Zanimalo nas je zlasti, kako po več kot desetih letih na iskanje lokacije, ki je sprožilo tako silovit konflikt, gledajo neposredno prizadeti.

Temeljna raziskovalna metoda so bili nestandardizirani intervjuji s formalnimi in neformalnimi predstavniki lokalnih skupnosti, mnenjskimi voditelji, lastniki zemljišč, na katerih so potekale geološke raziskave. Vključili pa smo seveda tudi manj aktivne ljudi, take, ki niso imeli vidnejše vloge v dogajanju. Opravljeno je bilo skupno 21 intervjujev. Intervjuvanje na petih lokacijah se je začelo po lokalnih volitvah konec novembra 1998 in je trajalo do sredine decembra.

Ugotovljena stališča so bila zelo enotna. Tri četrtnine intervjuvancev ni dopuščalo nikakršne možnosti, da bi v njihovem kraju postavili odlagališče (NSRAO) odpadkov. Zavračanje je bilo tako radikalno, da med njimi večina ni bila pripravljena poslušati nikakršnih novih informacij v

⁵⁹ Raziskava nosi naslov *Analiza izkušenj v predhodnem postopku izbora lokacije odlagališča NSRAO: mnenja lokalnih skupnosti* (Kos et al., 1999).

zvezi z odlagališčem. Intervjuvanci so skoraj enotno izjavljali, da je razlog za tako radikalno zavračanje škandalozno dogajanje pri iskanju odlagališča v preteklosti. Drugi zelo močan razlog pa je strah pred razvrednotenjem celotnega območja (zemlje in drugih nepremičnin, pridelkov itd.), ki ga lahko povzročijo že neformalne govorice o morebitnem odlagališču. Četrtnina intervjuvancev je v preteklosti sicer dopuščala možnost drugačnega razpleta, vendar le, če bi bil postopek komunikacijsko ustrezno voden in če bi investitor pravočasno ponudil ustrezna nadomestila. Vendar tudi ti sedaj menijo, da je zaradi preteklih dogodkov ta možnost na obravnavanih lokacijah ni več mogoča. En sam intervjuvanec je menil, da bi morda s potrpežljivim in dolgotrajnim informativnim in izobraževalnim delovanjem ter z ustreznimi nadomestili še lahko spremenili tako absolutno zavračanje odlagališča.

Za odgovor na vprašanje, ali ljudje po več kot desetih letih morda sprejemajo odlagališče, očitno torej ni treba izvesti obsežne in reprezentativne javnomnenjske raziskave. Zbrana stališča in komentarji pa omogočajo tudi vpogled v način in razloge za tako razmišljanje. Z enostavno analizo zbranih izjav je mogoče priti do verodostojne interpretacije razlogov zanje. Prizadetih torej ni treba posebej spraševati, zakaj imajo tak odnos od odlagališča, zadošča analiza govora. V tem konkretnem primeru je analiza enostavnejša tudi zaradi izjemne ostrine konflikta in temu ustrezne ekstremnosti ubeseditev. Zato je branje med vrsticami prav tako povedno kot dobesedni pomen izjav.

Poglejmo izbor najznačilnejših izjav o iskanju lokacije za odlagališča. Izbor seveda ni naključen. Vanj so uvrščene najznačilnejše in najslikovitejše izjave, ki zelo nazorno predstavljajo psihološko in socialno ozadje ob izbiranju lokacije, ki je bistveno določalo dojemanje celotnega dogajanja. Na podlagi teh izjav si seveda ne moremo ustvariti celovite in »objektivne« podobe o tem, kaj se je dogajalo, lahko pa na podlagi teh podatkov ugotavljamo, kako so dogodke dojemali prizadeti.

O obveščanju: *»Mi, ki tukaj živimo, pa ne vemo nič«*

Začeli so prihajati gospe in gospodje, da bodo delali neki izkop za nafto, vse živo se je govorilo. Enemu gospodu se je zareklo, da iščejo mesto, kjer bodo odlagali jedrske odpadke.

Večkrat so prišli gospodje iz Krškega. Rekli so, da bi lahko bilo tu nahajališče nafte in morda tudi zdravilne vode, in so prosili za dovoljenje za delo. Atek je bil zelo vesel. Bom točno tako povedal, kot je on rekel: Potem nam boste pa dali še kaki sodček nafte. Ja, seveda, so rekli.

Jaz se tega točno spominjam, to je bilo na dan, ko so novinarji prišli raziskovat ta teren. Takrat sem bil med prvimi gori na tem območju, to je bilo pri Štravsu, to je bilo junija leta 1993. Tam smo zvedeli, za kaj gre, in tudi protestirali.

Pojdi tja gor, tam imamo enega novinarja zaprtega. Kakšnega novinarja, sem rekel? In potem sem pustil avtobus na parkirišču in šel gor in takrat šele prvič slišal za vse to. Po nekem daljšem razpravljanju sem dobil v roke podatke oziroma program odlagališč, ki so v Halozah in tukaj pri nas, in videl, da je to tukaj, 200 m stran.

O odločanju: »Vse so narisali in napisali, vprašali pa niso nič«

Nismo bili pripravljene sodelovati, ker smo bili popolnoma proti, tako kot smo še sedaj. In to ni več nobenega zanimalo, ker smo se odločili, da na tem območju tega ne bo.

Vsak se ima pravico upreti. Mislim, da je treba ljudi obvestiti, da bodo vedeli, za kaj gre, in tako lokacijo tudi iskati. Ker tu ni prava točka, ker tu je stičišče treh KS in tukaj ne bo prišlo do soglasja.

Rekla sem, takoj dol z moje zemlje, jaz davke plačujem redno in mislim, da imam pravico reagirati, ker mi nočete po pravici povedati, za kaj gre.

Atomski lobiji so delali po svoje, tako kot še sedaj in bodo vedno delali. V bivšem sistemu se je delalo marsikaj in se je tudi podatke lahko za karkoli izkoristilo, zato je tudi med ljudmi nezaupanje

Med ljudmi še danes živi nezaupanje. To, kar so naredili, da so šli snemat, čeprav je bilo z ene strani najbrž določeno, samo se niso nič dogovorili.

Način je bil zelo napačen. Marsikateri domačin se tudi z vami ne bo hotel pogovarjati, ker je enostavno nezaupljivo. Čeprav jaz še vedno trdim, da ni bilo tako hudo, kot so potem spolitizirali.

Vikendaši so celo še bolj nasprotovali, ker so bolj ekološko osveščeni in tu so si našli svoj kotiček miru. Prej so bile viničarije, sedaj so vikendi. Tudi iz kleti so bili ugovori, ker so se bali za svojo blagovno znamko.

Mi sedaj mirujemo, čakamo na korak države, na katerega bomo reagirali. Ne bomo se trošili na vsak članek novinarja. To je način izmозgavanja. Mi smo v stanju mirovanja, ko bo treba, bomo ukrepali.

O nevarnosti radioaktivnih odpadkov: »To je strup, sigurno.«

To pa vemo, kako je to strupeno. Zdaj je pa toliko več raka, prej ga ni bilo. To je strup, sigurno. Gospa, ne vem, zakaj nas toliko podcenjujejo.

Oni (ljudje) vedo samo, da je to strup. Da pa bi vedeli, kakšne so razlike, kje pa. Oni še tega ne vedo, kaj je to stranka, kaki LDS ali kaj drugega.

Jaz sem že takrat lepo povedal, če to ni strup, ga imejte vi tam v Ljubljani, če ni strupeno, vi imate tam prostor. In vem, da bi bilo veliko bolj sigurno, tam jih je veliko (ljudi), bolj to vzamejo zares, kot pa mi tukaj.

In mi imamo le malo prednosti, ker smo na tej strani atomske, proti severu, ker veter tja dol piha. Drugače je pa zelo strupeno okoli Krškega, saj je skozi v zraku »šajn«.

Pravijo, da je to varno. Če je tako varno, naj si poslanci in ministri, če imajo premajhne plače, tistih pet milijonov lepo raztalajo, in če ni nič nevarno, naj si tiste sodčke pripeljejo domov.

O najprimernejši lokaciji: »Ker si tam, kjer nekaj smrdi.«

Jaz sem pa slišal, da je v našem gozdu tako imenitna podlaga za odlagališče, da niti globinsko ne bi bilo treba kopat. Najbrž bi odpadke kar zasuli.

Nekje bi morali biti, je pa težko najti tak prostor. Če pravijo, da ni škodljivo, pa naj bo v Krškem.

Menim, da bi mogla država z vsemi silami pritisniti na Hrvate, ali bi kompletno prevzeli vse.

Velik pritisk je s strani Rogaške. Boji se za svoj turizem. Bolj blizu smo Rogaški. To je ta psihološki moment. To je isto, kot če je kdo bolan, tudi če ni nalezljivo, se ga izogibamo. 1986 je bilo neposredno po Černobilu in zato toliko huje.

Zakaj naj ne bi bila nuklearka sama sebi grob. Z nuklearko smo se sprijaznili. Nuklearko naj se obbetonira, naredi naj se hrib, pa naj se otroci sankajo gor. Zakaj bi naredili še eno nuklearko z odpadki.

Nismo proti odpadkom, saj vemo, da jih je treba nekam dati, ampak mi hočemo imeti svoj mir.

O ekonomskih priložnostih: »Rekli so, da je atomska zlata jama.«

Saj veste, če dobiš nekaj slabega v prostor, zgubiš ceno nad vsem, na vrednosti zemljišč, na svoji lastni identiteti, ker si tam, kjer nekaj smrdi. To je razorednotenje celotnega območja, vsega Posavja.

Ta kraj bo ožigosan, oziroma pokrajina. Ljudje se ga bodo izogibali, kmetijskih pridelkov se ne bo dalo prodajati. Ali res sodijo ti odpadki v najrevnejše kraje?

Starejši so govorili, da sta bili predvideni dve lokaciji, Krško in Ptuj, in da je baje takrat prevladal moment, da v takšne nerazvite kraje še elektrika ne gre, grejo pa odpadki.

Mi občani od nuklearke nimamo nič. Še Babin kuk (Dubrovnik) se je zgradil iz nuklearke. Vsi so profitirali, Hrvati in pri nas. Nekontrolirano se je zapravljalo.

Govorilo se je o nekih rentah. Določeni ljudje so bili kar dojemljivi, eden je rekel, da bi jih kar v svojo klet dal. Takrat je bil kar fizično napaden. No, ta dejansko ni vedel, za kaj gre.

Država ima čisto napačen vtis. Poznamo ekonomsko situacijo, če bo poskušala kaj z denarjem, tukaj potrošništvo še ni tako prisotno, tu je narod ponosen, tudi denar jim ne bi pomenil, če bi slučajno ponudili.

Če ni mogoče tega izvoziti po neki ceni, če jih že moramo polovico ali pa vse hraniti pri nas, je treba, po moje, če bodo začeli postopek, takoj najprej povedati, kaj so oni pripravljene ponuditi nekemu področju za nadomestilo.

Renta iz nuklearke je osnova. To nam pripada od proizvedene električne energije za degradacijo prostora. Če že imamo deponijo na svojem pragu, je renta popolnoma logična.

O nasilnem protestu: »Malo je bilo prerivanja, ampak ljudje so bili razburjeni«

Potem pa sta tisto jutro prišla dva novinarja. Bila sta vsepovsod, saj nista vedela, kam iti, potem smo ju dobili in ustavili, ko sta že snemala, in potem smo se do njiju pripeljali in jima rekli, naj dasta ven video kaseto. Kasete nista hotela dati iz kamere, potem sta jo le »malo pod pritiskom« dala. Na kaseti pa je pisalo odlagališče atomskih odpadkov Kališevac.

Mi smo se pa takrat tukaj zjutraj zbrali in smo rekli, naj pride predsednik izvršnega sveta, in on ni hotel nič slišati in jih je dobil malo okrog ušes.

Potem kličemo direktno tistega, ki je odgovoren za to, takrat je bil to Jazbinšek. Jazbinšek je pa rekel, da ne bo prišel in da on tam nima kaj iskati, in potem je rekel, da smo bili vsi pijani.

Pa nisem hotel hudo reagirati prehitro. Oni so rekli, da ne bodo nikogar poslali. In rekli so, da smo kup enih pijancev, pa da mi nič ne vemo, to so rekli iz Ljubljane, to smo slišali kar po radiu. Potem je prišel Marjan Jerman, on je sploh nekaj nategoval.

Iz Krškega so poslali policijo v bojnih jopičih, vsi so bili tam, da bodo ukrepali. Bili smo okupirani, da ne bi mogli res nikamor. Bilo je okrog 300 ljudi in jaz sem jim naročil, naj bodo pametni, da se res kaj ne naredi.

No, kot sem prej rekel, ker pa niso šli, smo jim rekli, da jim bomo zažgali avto. Janša jim je dal helikopter in takrat so se novinarji in Sovič pripeljali k nam. Marjan Jerman je še enega našega izzival, sicer ne vem dobro, kaj so imeli.

Samo Rovčan jih je dobil okoli ušes in predsednik IS. Jerman je provociral in se nastavljal, da bi ga kdo udaril, vendar mi smo bili pametni, čeprav so nam očitali, da pijemo šmarnico. Sovič in Jazbinšek sta se pa norca delala, da smo mi pijanci.

Malo je bilo prerivanja, ampak ljudje so bili razburjeni. Nekateri so se pač hoteli pokazati tudi v kameri. V glavnem peticija se je podpisala, zadeve so se rešile.

Narod je bil tako zrevoltiran, kar se tega tiče, da ne moremo garantirati nobene osebne varnosti, nas pet iz tega odbora je spremljalo vse to dogajanje, obiske TV, anketarje. Oni so zelo podcenjevali ljudi, oni so mislili, da je nas pet tistih, ki smo proti, narod pa da bo kar zagrabil.

O pravilnem izboru odlagališča: »Za posameznika velja, da rabiš dovoljenje za kanalizacijo, za odpadke, za državo pa očitno to ne velja.«

Verjetno bi morali najprej razmišljati o odpadkih, potem šele o gradnji NEK. Mogoče bi morali razmišljati tako kot Nemci, Francozi, ki imajo že dosti izkušenj, kaj naredijo z jedrskimi odpadki, in že naprej vedo, kam bodo z njimi. Ne pa kot pri nas, ki zgradimo NEK, pa ne vemo, kam z odpadki.

Napaka je bila v začetku storjena. Saj tudi takrat, ko so NEK gradili ljudje, niso vedeli, kaj to sploh je NEK. Če bi takrat ljudje vedeli, da bo NEK prinesla jezo, spore, bi že takrat izkopali temeljni kamen in ga vrgli v Savo, ne glede na to, da ga je Josip Broz postavil.

V glavnem, začeli so graditi čisto z napačnega konca, niso se pogovarjali z ljudmi, kako bodo zlagali smeti in konzervirali, kaj bodo ljudje imeli od tega, ali bo samo država imela.

Država pa je največji krivec, saj bi morala biti ona pobudnica, da bi se reševalo naprej. Saj veste, kako je z ljudmi, miselnosti jim ne moreš v enem dnevu spremeniti, in ljudje so še zmeraj na istem, saj ne vedo nič več, kot so vedeli.

Najprej bi morali na nivoju države odločiti, kako se bo to skladiščilo.

Pa raziskave, o obveščanju občanov, izobraževanje občanov, tako kot šoferja moraš naučiti najprej voziti. Zgrešeno je bilo že v začetku, ko še nuklearka ni bila sezidana. Takrat so bili lažji postopki, ljudje niso bili obveščeni, država je lahko speljala ljudi.

Mi jih bi radi opozorili na kikse, ki so jih takrat naredili. Ideja je ta, da bi naredili natečaj, ki bi rekel takole: rabimo lokacijo, ponujamo te pa te kompenzacije, sedaj pa se javite, konkurirajte na natečaju. To bo nova metoda natečaja. Lotiti se je treba te stvari res znanstveno, tudi kar se tiče družboslovja.

Izjave o tem, kdaj in kako so bili ljudje obveščeni, da je v njihovem kraju ali na njihovi zemlji predvidena morebitna lokacija odlagališča NSRAO, so nedvoumne. Informiranje prizadetih je bilo povsem neustrezno in je predvsem prispevalo k razvoju konflikta. Napak je bilo toliko, da lahko govorimo o pravi informacijski katastrofi. Najočitnejše napake, ki smo jih ugotovili z analizo, so naslednje: a) pomanjkanje informacij – »povpraševanje« po informacijah je močno presegalo »ponudbo«; b) neustreznost vira informacij – namesto uradnih predstavnikov so ljudi informirali delavci pri geološkem sondiranju terena; c) prikrievanje pravih informacij – pobudniki iskanja lokacije so načrtno širili dezinformacije; d) neformalnost informacij – zaradi pomanjkanja »uradnih« informacij so postale govorice kredibilna oblika informiranja; e) domišljajska nadgradnja informacij – tako občutljiva tema je pričakovano sprožila tudi povsem neutemeljene interpretacije.

Odločanje lokalnega prebivalstva je bilo spontano in celo anarhično. Tudi to je predvsem posledica obravnave prizadetih. Povsem razumljivo so se prebivalci odzvali na odnos, ki jih je povsem očitno potiskal v položaj povsem nekompetentnih akterjev. Tako je zelo hitro nastala konfliktna situacija, v kateri so se prepletale naslednje značilnosti: a) občutek izigranosti, nemoči; b) kljubovalnost in uporništvost; c) strah in bojevitost; d) popolna izguba zaupanja v izvajalce projekta; e) dvomi o kredibilnosti lokalnih političnih predstavnikov; f) nelegitimnost formalnega odločevalskega procesa; g) problematiziranje lokalnih pristojnosti in razmerij med nacionalnim in lokalnim nivojem; h) oživitvev zamer zaradi obravnave zemljiške lastnine v bližnji preteklosti.

Analiza je prepričljivo pokazala, da sta negotovost in celo strah temeljni občutki, ki določata odnos do »atomskega skladišča«. Splet resničnih, polresničnih informacij in domišljajskih konstrukcij, kot je npr. izja-

va, da se vidi »šajn nad Krškim«, ter zlasti podcenjevalni nastop nosilcev projekta je še dodatno utrdil prepričanje, da je zadeva nevarna. Ključni elementi odnosa do »atomskega skladišča« so torej: a) strah pred strupenimi odpadki; b) povezava odpadkov z najtežjimi boleznimi, celo genetskimi deformacijami; c) navezava na vojaško »atomsko« tehnologijo; d) demonstracijski učinek, tj. nasprotovanje atomski tehnologiji v nekaterih referenčnih okoljih, npr. v Avstriji, Nemčiji. Razlogi, zaradi katerih je odlagališče tako nesprejemljiv objekt, so nedvomno raznovrstni. Razpon sega od strokovnih in zdravorazumsko logičnih argumentov do povsem iracionalnih in izrazito čustvenih zavračanj. Dokaj opazno je tudi zavračanje z argumentacijo, ki se napaja iz domnevne zapostavljenosti nerazvitih krajev. Ta dispozicija se opira na značilno konfliktno napetost med »središčem in obrobjem« ter na splošno nizko kredibilnost države oz. politike.

Razmišljanja o ekonomskih možnostih, ki jih prinaša odlagališče, nihajo od popolnoma moralističnih zavračanj pa do sicer osamljenih, vendar razmeroma visoko postavljenih pričakovanj in celo skušnjav. Če neformalna lokalna cenzura ne bi delovala, bi bili ti osamljeni glasovi verjetno glasnejši. Zelo značilni so: a) glasno obsojanje trgovine s »strahom« – zavračanje finančnih nadomestil za lokacijo nevarnega objekta; b) domneve o korupciji, tj. sumničenja, da so nekateri lokalni politiki podkupljeni; c) pretiravanja, da bo npr. posledica izseljevanje prebivalcev; d) domneva o razvrednotenju celotnega območja; e) samopomilovalne interpretacije o tem, kaj vse doleti uboge »reveže«, itd.

Spomini na protest, ki se je stopnjeval celo do fizičnega nasilja, je pri udeležencih še močno navzoč. Za samo-interpretacijo teh dogodkov je izrazito značilno zmanjševanje pomena nasilja, ki je bilo zgolj »folklorna« oblika protesta. Obenem pa je ta dogodek uporabljen za odvrčanje morebitnih vnovičnih poizkusov iskanja lokacije v njihovem kraju. Zanimivo je, da so v tem primeru vloga in pomen medijev in novinarjev dojeta precej negativno. Prinašalci novic so izenačeni s sporočevalcem novic. Tudi to kaže na stopnjo vznemirjenja lokalne skupnosti, ki je privedla do tega, da je bila eskalacija konflikta do fizičnega nasilja dojeta kot legitimna. Opazni so zlasti naslednji interpretacijski elementi: a) visoka stopnja kolektivne vznemirjenosti legitimizira nasilno ravnanje; b) podobno deluje užaljenost zaradi obtožb o pijanosti udeležencev; c) novinarji so raznašalci in izzivalci strahu; d) minimalizacija nasilnih dejanj; d) iskanje opravičil in podpore za tako delovanje in prizadevanje, da bi našli odgovornega, grešnega kozla med zunanji ljudmi.

Razmišljanja ljudi o primernejšem načinu iskanja lokacije odlagališča nakazujejo, da bi bilo mogoče celotno proceduro voditi bolj premišljeno in zdravorazumsko. Kljub ostrim in lokalističnim odzivom so opazni tudi širši pogledi. Ljudje se očitno zavedajo, da iskanje lokacije ni rutinski postopek in da je zato še toliko pomembnejši umirjen argumentiran postopek. Najpomembnejša pa je ugotovitev, da je kljub visoki stopnji čustve-

nega vznemirjenja pri prizadetih še vedno navzoča tudi preudarna argumentativna logika. Tudi nabor izjav, ki se ne nanašajo neposredno na problematiko lociranja odlagališča, kaže na zelo širok kontekst celotne problematike. Glede na globoke ideološke, politične, razvojne in celo eksistencialne navezave problematike to seveda ne preseneča. Opozarja pa, da tako zaostrene problematike ni mogoče obravnavati, ne da bi tvegali bolj ali manj pogoste »digresije« ali razširitve zornega kota, kar je velikokrat v nasprotju s tehničnim, strokovnim in razmeroma ozko usmerjenim instrumentalnim delovanjem.

Analiza samointerpretacije dela udeležencev iskanja lokacije »atomskega skladišča« omogoča dokaj celovito rekonstrukcijo dogajanja. V nasprotju s preprosto faktografsko analizo se pokažejo globlje razsežnosti dogajanja. V določenih točkah morda ni povsem jasna, kljub temu pa bistveno osvetljuje družbeni kontekst in temeljne razloge za neuspeh iskanja lokacije »atomskega skladišča«:

- a) **Komunikacijska nekompetentnost akterjev:** Na začetku so informacije prišle v javnost zgolj po pomoti oz. po »nemarnosti«, bile so nepopolne in celo lažne.
- b) **Nejasna in dvoumna vloga medijev:** Medijsko poročanje je podpihovalo čustvene odzive prizadetih, razvnelo strah in bolj zameglevalo kot pojasnjevalo problematiko.
- c) **Nediferenciranost dojemanja problematike:** Informacije o tehničnih značilnostih problematike so bile pomanjkljive in zato podvržene domišljijским dodelavam in predelavam ter pavšalnim sklepom.
- d) **Podcenjen strah pred radioaktivnostjo:** Razvoj dogodkov je pripeljal do tega, da so se tudi tisti, ki bi bili sicer dovzetni za argumentirano razpravo, povsem umaknili. Večina, ki ni verjela, da je odlagališče lahko varno, je močno prevladala.
- e) **Izključevanje namesto vključevanja prizadetih ljudi:** Prebivalci niso bili organizirano vključeni v postopek. Nikogar ni bilo, ki bi pravočasno odgovarjal na mnoga odprta vprašanja.
- f) **Neupoštevanje družbeno-prostorskih posebnosti lokacij:** Predvsem je bilo podcenjeno dejstvo, da so bile vse potencialne lokacije v t. i. manj razvitih predelih.
- g) **Neusklajenost projekta z lokalnimi razvojnimi načrti:** Splošno mnenje je bilo, da bi odlagališče NSRAO razvrednotilo nepremičnine, ohromilo razvoj turizma in trženja proizvodov s teh področij.

Za konec navedimo še, kako si prizadeti predstavljajo korektno proceduro iskanja lokacije za tako problematičen objekt, kot je »atomsko skladišče«. Bistveni elementi, ki naj bi jih po mnenju prizadetih upoštevali pri iskanju lokacije, so: a) strokovnost in etičnost; b) upoštevanje tujih izkušenj, c) pravočasno in celovito obveščanje; d) demokratičnost, tj. soudeležba prizadetih pri odločanju; skratka e) premišljeno in postopno de-

lovanje. Pri tem preseneča, da so ta načela zelo primerljiva s priporočili v strokovni literaturi. To pa napeljuje na optimistični sklep, da so vsebinske razlike bistveno manjše, kot se zdi na prvi pogled. Kvalitativna diskurzivna analiza torej ni uporabna zgolj za odkrivanje prikritih razlik in odtenkov v dojetanju nekega problema, temveč tudi zato, ker lahko z njeno pomočjo kljub preštevilnim retoričnim šumom ugotovimo, da so mnoge razlike zgolj navidezne. To pa je rezultat, ki obeta, da je nastanek skupnega komunikativnega polja, ki bi povezalo laike, strokovnjake in politike, uresničljiv projekt, s tem pa tudi obnova motivacije za doseganje konsenza pri posegih v prostor.

VIRI IN LITERATURA:

- ABRAMSON in INGLEHART (1995): Value change in global perspective. Michigan University, Michigan.
- ADAM, F. (1999): Ambivalentnost in neznosna lahkost tranzicije. *Nova Revija*, let. 18., št. 206, Ljubljana.
- ANTONČIČ, V. SVETLIK, I., TRBANC, M. (1993): Evaluation of the »Capitalisation programme«. Univerza v Ljubljani, FDV/RI, Ljubljana.
- ASHCFORD, D. (1981): Policy and Politics. Blackwell, Oxford.
- AUGE, M. (1999): Novi svetovi. V: Mestomorfoze, Založba *cf, Ljubljana.
- BARRY, G. Rabe (1995): Integrating Environmental Regulation. V: *Journal of Policy Analysis and Management*, J. Wiley and Sons.
- BECK, U., Giddens A., Lash S. (1994): Reflexive Modernization. Polity Press, Cambridge.
- BECK, Ulrich (1992): Risk Society – Towards a New Modernity. Sage, London.
- BECK, Ulrich (1994): Ecological Politics in an Age of Risk. Polity Press, Cambridge.
- BECK, Ulrich (1997) The Reinvention of Politics. Polity Press, Cambridge.
- BECKER, H. (1997): Social Impact Assessment. University College London Press, London.
- BERGER, P. (1963): Invitation to Sociology. Anchor Books, Garden City, New York.
- BERGER, P., in LUCKMANN, T. (1988): Družbena konstrukcija realnosti. CZ, Ljubljana.
- BERGER, P., H. KELLNER (1981): Sociology Reinterpreted – An Essay on Method and Vocation. Anchor Books, Garden City, New York.
- BERGER, P., H. KELLNER (1981): Sociology Reinterpreted – An Essay on Method and Vocation. Anchor Books, Garden City, New York.
- BERGER, P., T. LUCKMANN (1998): Družbena konstrukcija realnosti. CZ, Ljubljana.
- BERNIK, Ivan (1989): Socialistična družba kot »obmoderna« družba. Družboslovne razprave, let. 6, št. 7, str. 31–40, SSD/FDV, Ljubljana.
- BOTZLER, G. R., in ARMSTRONG, S. J. (1998): Environmental Ethics. McGraw Hill, Boston.
- CAMPBELL, C. (2001): Romantična etika in duh sodobnega potrošništva. SH, Ljubljana.
- CARLEY, Michael (1980): Rational Techniques in Policy Analysis. Gower, Aldershot.

- CARNEA, Michael (1996): *Social Organization and Development Anthropology*. ESD Monographs Series no. 6, The World Bank, Washington.
- CARTER, Rudolf, Day (1992): *How organisations Measure Success*. Routledge, London.
- CASTELLS, Manuel (1997): *The power of identity*. Blackwell, Oxford.
- Celovit razvoj podeželja (1995): *Izhodišča, sestavine in problemi celovitega razvoja podeželja v Sloveniji*. BF, UIRS, FA, FGG, Ljubljana.
- CEMAT: *Vodilna načela za trajnostni prostorski razvoj evropske celine*. (2000): *Evropska konferenca ministrov, odgovornih za regionalno planiranje*, Hannover.
- CHERULNIK, Paul D. (1993): *Application of environment behavior research*. Cambridge University Press.
- CIFRIĆ, Ivan (1989): *Socialna ekologija*. Globus, Zagreb.
- COULTHARD, Malcolm (eds.): (1994): *Advances in Written Text Analysis*. Routledge, London, New York.
- DEWEY, J. (1999): *Javnost in njeni problemi*. FDV, Ljubljana.
- DROBNIČ, S. (1992): *Evalvacijske študije zaposlitvenih programov, Zaposlovanje – perspektive, priložnosti, tveganje*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- DROR, Y. (1967): *Muddling through – science or inertia*. *Public Administration Review*, 24, 153–7.
- DUHOVNIK, Boštjan (1997): *Priprava postopka za izbor lokacije odlagališča NSRAO, I. del*. IBE, Ljubljana.
- DUNN, N. William (1981): *Public Policy Analysis*. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs.
- DURKHEIM, E. (1895): *Les regles de la méthode sociologique*. Alcan, Pariz.
- DYE, Thomas R. (1976): *Policy Analysis: What governments do, why they do it and what difference it makes*. The University of Alabama Press.
- EDWARDS, Michael (1977): *The Ideological Function of Cost Benefit Analysis in Planning*. University College, London.
- ESDP (1997): *European Spatial Development Perspective*. Office for Official Publications of European Communities, Luxemburg.
- ETZIONI, Amitai (1973): *Mixed Scanning: The Third Approach to Decision Making*. V: Faludi (1973): *A Reader in Planning Theory*, Oxford, Pergamon Press.
- FALUDI, A. (1994): *A Decision-centred view of environmental planning*. Pergamon Press, Oxford.
- FALUDI, Andreas (1973): *A Reader in Planning Theory*. Oxford, Pergamon Press.
- FERRY, Luc (1998): *Novi ekološki red*. Krtina, Ljubljana
- FIELDING, N. & LEE R. (1991): *Using Computers in Qualitative Research*. Sage, London.
- FINK – HAFNER, D. (1998): *Raziskovanje policy omrežij*. *Teorija in praksa*, let. 35, št. 5, str. 816–829, Ljubljana.

- FISTER, P. (1993): Črne gradnje kot dediščina časa, prostora in družbe. Teorija in praksa, let. 30, št. 5–6, Ljubljana.
- FOGEL, R. W. (1994): Without consent or contract: the rise and fall of American slavery. Norton, New York, London.
- FORESTER, W. Jay (1971): Counter-Intuitive Behavior of Social Systems Technological Review 73, 3.
- FRANZ, Hans-Juergen (1986): Interorganizational Arrangements and Coordination at the Policy Level. V: Kaufman F.X. et al, eds. Guidance, Control and Evaluation in the Public Sector, Walter de Gruyter, New York.
- FUKUYAMA, F. (1992): The End of History and the Last Man. Penguin Books, London.
- GANTAR in KOS (1989): Problemi socialne in prostorske strukture krajevne skupnosti Rakova Jelša. FSPN, Ljubljana.
- GANTAR, P., KOS, D. (1989): Sociološka in politološka izhodišča dolgoročnega planiranja energetskega razvoja Slovenije. FDV, Ljubljana.
- GANTAR, P., in KOS, D. (1988): Sociološka presoja pripomb in predlogov občanov ob javni razgrnitvi projekta preureditve Prešernovega trga v Ljubljani. FSPN, Ljubljana.
- GANTAR, P. (1993): Sociološka kritika teorij planiranja. FDV – Znanstvena knjižnica, Ljubljana.
- GANTAR, P. (1984): Urbana sociologija kot pomožna znanost ali kot kritika urbanističnega planiranja. ČKZ, l. 14, Ljubljana.
- GEYER, F. R. (1980): Alienation Theories. A General Systems Approach, Oxford, Pergamon.
- GIDDENS, Anthony (1990): The Consequence of Modernity. Polity Press, Cambridge.
- GIDDENS, Anthony (1987): Sociology. Polity Press, Cambridge.
- GIDDENS, Anthony (1989): Nova pravila sociološke metode. ŠKUC-FF, Ljubljana.
- GIDDENS, A. (1998): The third way: the renewal of social democracy. Polity Press, Cambridge.
- GIDDENS, Beck, Lash (1994): Reflexive modernization. Polity Press, Cambridge.
- GOELLER, B. F. (1974): System Impact Assessment: A More Comprehensive Approach to Public Policy Decisions. Rand Corporation.
- GOODY, Jack (1996): The East and the West. Cambridge University Press.
- GRAY, A., JENKINS W. I. (1983): Policy analysis in British Central Government: The experience of PAR, Public Administration 61.
- GRUNIG J., ur. (1992): Excellence in Public Relations and communication management. Hillsdale, New York.
- GUTTELING, W., O. Wiegman (1996): Exploring risk communication. Kluwer Academic.
- HABERMAS, Juergen (1991): The Theory of Communicative Action (I&II). Polity Press, Cambridge.

- HABERMAS, J. (1969): Javno mnenje: istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva. Kultura, Beograd.
- Habitat II (1996): Carigrajska deklaracija o mestih in drugih naseljih. MOP/UPP, Ljubljana.
- HALFACREE, K. (1997): Contrasting Roles for the Post-productivist Countryside. V: P. Cloke in J. Little (1997).
- HALL, P. (1992): Urban and Regional Planning. Routledge, London.
- HAM, C. & Hill M. (1993): The Policy Process in the Modern Capitalist State. Harvester, New York.
- HANŽEK, M., N. Turnšek (1997): Življenjski slog in umrljivost v evropskih državah. Družboslovne razprave, let. 13, št. 24/25, str. 118–132, SSD/FDV, Ljubljana.
- HANŽEK, Matjaž (1979): Konceptualizacija indikatorjev socialnega razvoja za potrebe planiranja. Zavod SRS za družbeno planiranje, Ljubljana.
- HARVEY, D. (1989): The Condition of Postmodernity. Blackwell, Oxford.
- HARVEY, D. (1996): Justice, nature and the geography of difference. Blackwell, Cambridge.
- HARVEY, David (2000): Spaces of Hope. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- HEBERMAYER in LOTTER (1995): Filozofija smeti. V: Časopis za kritiko znanosti, 170/1, Ljubljana.
- HILL, M. & BRAMLEY, G. (1986): Analysing Social Policy. Blackwell, Oxford.
- HILL, Michael (1993): New Agendas in the Study of the Policy Process. Harvester, New York.
- HILL, Michael (1993): The Policy Process. Harvester, Hertfordshire.
- HOGWOOD & GUNN (1984): Policy Analysis for the Real World. Oxford University Press.
- Human Development Report (1994). Oxford University Press.
- INGLEHART, Ronald (1995): Changing values, economic development and political change. V: International Social Science Journal, vol. 47, št. 3, UNESCO.
- Industrijska razvojna politika Slovenije za obdobje 1994–2000. Ministrstvo za gospodarske dejavnosti, Ljubljana.
- JACOBY, R. (1981): Družbena amnezija: kritika sodobne psihologije od Adlerja do Lainga. CZ, Ljubljana.
- JAMESON, Frideric (1992): Posmodernizem. Problemi – Razprave, Ljubljana.
- JAMESON, Frideric. (1999): Postmodernism or cultural logic of late capitalism. Verso, New York, London.
- JANOSK & HICKS eds. (1994): The Comparative Political Economy of the Welfare State. Cambridge Uni. Press.
- JAVORNIK, L. (1998): Sociološki pristopi k analizi družbenih posledic posegov v prostor in okolje (magistrska naloga). FDV, Ljubljana.
- JENKS, Chris (1998): Core Sociological Dichotomies. Sage, London.

- KAASE, M., K. Newton (1999): *Zaupanje v vlado*. Liberalna akademija Ljubljana in Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana.
- Kazalci za spremljanje kvalitete življenja (1993). Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- KEANE, J. (1990): *Despotizem in demokracija: civilna družba od zgodnje moderne do poznega socializma*. Knjižnica revolucionarne teorije, Ljubljana.
- KILLICK, T., D. NORTH (1995): *The flexible economy: causes and consequences of the adaptability of national economies*. Routledge, New York, London.
- KOLARIČ, Zinka (1994): *Vloga neprofitnega (volonterskega): sektorja v sistemu družbene blaginje*. FDV-IDV, Ljubljana.
- KOS, Drago (1994): *Postsocialistična obnova: narava avtocestnega projekta*. V: *Casopis za kritiko znanosti*, št. 170-171, Ljubljana.
- KOS, Drago (1996): *Transitional Informal – Formal Cohabitation*. V: *Reconciling Economy and Society*, OECD, Pariz.
- KOS, Drago et al. (1994): *Socialno prostorski vplivi avtocest v Sloveniji*. RI FDV, Ljubljana.
- KOS, Drago (1993b): *Predmodernost ali postmodernost »črnograditeljskih« praks*. *Teorija in praksa*, let. 30, št. 5-6, Ljubljana.
- KOS, Drago (1992): *A case study of conflicting housing pluralism in Yugoslavia: informal (self-help): activities in formal housing system*. V: Turner, Hegedus in Tosics (ur.): *The Reform of Housing in Eastern Europe and the Soviet Union*, Routledge, London, New York.
- KOS, Drago (1993): *Odnos javnosti do dosedanje energetske politike, Spreminjanje ekološke zavesti in vidiki ekološke mobilizacije*. V: Niko Toš (ur.): *Ekološke sondeže*, FDV, Ljubljana.
- KOS, Drago (1993): *Racionalnost neformalnih prostorov*, FDV, Ljubljana.
- KOS, Drago (1994): *Neformalne prostorske niše*. V: *Teorija in praksa*, let. XXXI, št. 1/2, Ljubljana.
- KOS, Drago (1994): *Societies in Transition – The case of Slovenia*. Slovene Sociological Association & Institute for Social Sciences, Ljubljana.
- KOS, Drago (1994): *Sociološke sestavine presoj vplivov na okolje*. V: *Načrtovanje in izbor variant daljinskih cest s poudarkom na presojah vplivov na okolje*, MOP/ZPP, Ljubljana.
- KOS, Drago (1994): *Toleranca – nerešeno vprašanje moderne*. V: *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, let. XXII, št. 164/5, Ljubljana.
- KOS, Drago (1995): *Konsituiranje novih občin – uvajanje lokalne samouprave (raziskovalno poročilo)*. FDV/IDV, Ljubljana.
- KOS, Drago et al. (1999): *Analiza izkušenj v predhodnem postopku izbora lokacije odlagalilšča NSRAO: mnenja lokalnih skupnosti*. FDV, Ljubljana.
- KOVACIČ – VILER, A. (1999): *Varstvo okolja in upravni postopki: pravna ureditev varstva okolja: koncesije, monitoring, presoja vplivov na*

- okolje, sanacijski programi, dovoljenja, soglasja. *Gospodarski vestnik*, Ljubljana 1999, str. 394.
- KOVAČIČ, M. (1995): Celovit razvoj podeželja – raziskave, projekti, razprave: Izhodišča, sestavine in problemi celovitega razvoja podeželja v Sloveniji. BF, UIRS, FA, FGG, Ljubljana.
- KRAMBERGER, A. (1998): Kislja jabolka kronista Adama. *Nova revija*, let. 19. št. 218, Ljubljana.
- KRAMBERGER, A. (1999): Slovenske elite in njihova reprodukcija: ta čudni mehanizem, ki duši pomlad. *Delo*, 7. 8., Ljubljana.
- KREČIČ, Asja (1985): Social indicators in development planning. V: *Planing in transition*, UIRS, Ljubljana.
- LASH, S. in SZERSZYNSKI, B. (1996): *Risk, Environment & Modernity*. Sage, London.
- LEFEBVRE, Henri (1991): *The Production of Space*. Blackwell, Oxford.
- LICHFIELD, N. (1996): *Community Impact Evaluation*. University College London Press, London.
- LIPAVEC, A. (1995): Evalvacijske študije – definicija, pristopi in modeli. V: *IB 6–7*, Ljubljana.
- LOUIS, Marin (1988): *Utopiques: jeux d'espaces*. Minuit, Paris.
- LUHMANN, Niklas (1986): *The Autopoiesis of Social System*. V: Geyer in Zouwen (eds): *Sociocybernetics Paradoxes*, London, Beverly Hills.
- LUHMANN, Niklas (1991): Avtopoezis socialnih sistemov. *Časopis za kritiko znanosti*, let. 19, št. 140–141, str. 21–46, Ljubljana.
- MALI, Franc (1994): Znanost kot sistemski del družbe. *FDV*, Ljubljana.
- MALI, Franc (1996): Sistem ekspertnega ocenjevanja v znanosti. V: *Družboslovne razprave 21*, Ljubljana.
- MALNAR, B. (1996): Zaznava družbene neenakosti. *FDV*, Ljubljana.
- MASTOP, J. M. Hans (1998): National Planning: new institutions for integration. Referat na XII. AESOP kongresu: *Planning, Professionals and Public Expectations*, University of Aveiro, Portugalska.
- MLINAR, Zdravko (1983): Humanizacija mesta. *Obzorja*, Maribor.
- MLINAR, Z. (1993): Prostorski nered kot izraz (ne)moči posameznika in sistema. *Teorija in praksa*, let. 30, št. 5–6, Ljubljana.
- MLINAR, Z. (1994): Individualizacija in globalizacija v prostoru (*Individualization and Globalization in Space*). SAZU, Ljubljana.
- MLINAR, Zdravko, (ur.): (1995): *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru*. FDV, Ljubljana.
- MOČNIK, Rastko (1999): 3 teorije: ideologija, nacija, institucija. *Založba /*cf.*, Ljubljana.
- MONTANARI, M. (1998): Lakota in izobilje. *Založba *cf*, Ljubljana.
- MUŠIČ, V. B. (1980): Urbanizem – bajke in resničnost: zapisi na robu dvajsetletnega razvoja našega prostorskega načrtovanja. *CZ*, Ljubljana.
- MUŠIČ, V. B. (1993): Pet strategij proti nedovoljenim posegom v prostor. *Teorija in praksa*, let. 30, št. 5–6, Ljubljana.
- OFFE, C. (1987): *The Utopia of Zero Option: Modernity and Modernization*

- as Normative Political Criteria. V: Praxis international, vol. 7., n. 1, str. 1–24.
- OGORELEC, B. (1995): Komuniciranje z javnostjo. Urbanistični inštitut RS, Ljubljana.
- PACIONE, Michael (1990): Urban problems: an applied urban analysis. Routledge, London.
- PAL, Leslie A. (1987): Public Policy Analysis. Methuen, New York.
- PARLETT, M. & HAMILTON, D. (1976): »Evaluation as Illumination: a new approach to the study of innovatory programs«. V: Glass (ed.): Evaluation Studies Review Annual, vol. 1.
- PARSONS, Wayne (1995): Public Policy – An Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis. Edgar Elgar, Aldershot.
- PATTERSON A. & THEOBALD K. (1996): Local Agenda 21, Compulsory Competitive Tendering and Local Environmental Practices. V: Local Environment, vol. 1, no. 1996, Oxford.
- POLIČ, Marko (1998): Zaznava nevarnosti in dejavniki, ki jo določajo. V: Polič M. (ur.): Javnost in nesreče, ZIFF. Ljubljana.
- POTOČNIK, J., SENJUR, M., ŠTIBLAR R. (1994): Približevanje Evropi – rast, konkurenčnost in integriranje. Zavod RS za makroanalize in razvoj, Ljubljana.
- PRIGOGINE, Ilya (1996): La fin des certitudes. Odile Jacobs, Pariz.
- Program nalog in aktivnosti za izvajanje strategije razvoja slovenskega kmetijstva v obdobju 1994–96. RS, Ministrstvo za kmetijstvo gozdarstvo in prehrano, (1994): Ljubljana.
- PUSIČ, Eugen (1989): Društvena regulacija. Globus, Zagreb.
- RAVBAR, Marjan (1993): Črne gradnje – stalnica ali epizoda v sodobni slovenski urbanizaciji? Teorija in praksa, let. 30, št. 5/6, Ljubljana.
- REDCLIFF, M. in WOODGATE, G. ur. (1997): The International Handbook of Environmental Sociology. Edward Elgar, Cheltenham.
- ROOM, G. (1986): Cross National Innovation in Social Policy. Methuen, New York.
- ROOM, G. (1993): Anti-poverty Action-research in Europe. SAUS Publications, Bristol.
- ROSSI, P. H., FREEMAN, H. E. (1993): Evaluation system approach. Sage Pub, London.
- ROWE, William (1977): An Anatomy of Risk. New York, Wiley-Interscience.
- RUS, Veljko (1985): Usmerjanje družbenega in ekonomskega razvoja SRS in SFRJ (raz. por.). Inštitut za sociologijo, Ljubljana.
- RUS, Veljko (1991): Socialna država in družba blaginje. Domus, Ljubljana.
- RYDIN, Y. (1998): Urban and environmental planning in the UK. Macmillan Press, Houndmills.
- SAKSIDA, Dokler (1980): Sociološki aspekti družbenega planiranja. Inštitut za sociologijo, Univerza E. K., Ljubljana.
- SAKSIDA, Stane (1987): Sociološki aspekti planiranja (raz. por.). Inštitut za sociologijo, Ljubljana.

- SAKSIDA, Stane et al. (1983): Slovenija 2000 – sintezna študija. Republiški komite za družbeno planiranje, Ljubljana.
- SANDBACH, F. (1980): *Environment Ideology and Policy*, Oxford: Basil Blackwell.
- Scenarij gospodarskega razvoja Slovenije: izhodiščno stanje. V: Splošni pogoji za gospodarski razvoj, ZRSMAR, 1995, Ljubljana.
- SCHUTZ, Alfred (1995): Problem racionalnosti v družbenem svetu. V: Frane Adam (ur.): *Kompendij socioloških teorij*, Univerza v Ljubljani, ŠOU, Ljubljana.
- SCHUTZ, Alfred (1995): Problem racionalnosti v družbenem svetu. V: F. Adam (ur.): *Kompendij socioloških teorij*, Univerza v Ljubljani, ŠOU, Ljubljana.
- SELJAK, Janko (1996): Bruto domači proizvod in kazalci človekove blaginje. V: *Statistični dnevi 1996*, Radenci, Statistični urad RS, Ljubljana.
- SHANNON, C., WEAVER, W. (1949): *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana, University of Illinois Press.
- SLOTERDIJK, Peter (1997): *Critique of Cynical Reason*. Minesota, London.
- Social Indicators of Development* (1995). John Hopkins University Press.
- SPLICHAL, Slavko (1990): *Analiza besedil*. RI FSPN, Ljubljana.
- SPLICHAL, Slavko (1997): *Javno mnenje*. FDV, Ljubljana.
- SVETLIK, Ivan ur. (1996): *Kakovost življenja v Sloveniji*. FDV, Ljubljana.
- STRASSOLDO, R., TESSARIN, N. (1992): *Le radici del localismo*. Riverdito Edizioni, Trento.
- Strategija razvoja slovenskega kmetijstva. Ministrstvo za kulturo in gozdarstvo, 1993, Ljubljana.
- Strategija razvoja slovenskega kmetijstva (1993). Ministrstvo za kulturo in gozdarstvo, Ljubljana.
- Strategija razvoja turizma v RS s programom aktivnosti in ukrepov za doseganje strateških ciljev na področju turizma (1994). Poročevalec (marec), Ljubljana.
- Strategija razvoja turizma v RS s programom aktivnosti in ukrepov za doseganje strateških ciljev na področju turizma. Poročevalec, marec 1994, Ljubljana.
- Strategija učinkovite rabe in oskrbe Slovenije z energijo. Poročevalec št. 19, 1994, Ljubljana.
- Strategija varstva narave v Sloveniji. Ministrstvo za kulturo, Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1994, Ljubljana.
- Strategija varstva narave v Sloveniji (1994). Ministrstvo za kulturo, Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine, Ljubljana.
- Strateške presoje vplivov regionalnih razvojnih programov na okolje (2000). Regionalni center za okolje za srednjo in vzhodno Evropo, Ljubljana.
- Strokovna gradiva za pripravo prostorskega plana RS s področja energetske infrastrukture – plinovodni sistemi. EI Milan Vidmar.
- SVETLIK, Ivan (1993): *Indikatorji in regulatorji neekonomskih aspektov družbenega razvoja*. IDV/FDV, Ljubljana.

- SZELENY, Ivan (1977): »Social Conflicts of Underurbanization«. Harloe ed.: Captive Cities, John Wiley and Sons, Chichester.
- SZTOMPKA, P. (1992): »Civilizational Incompetence: The Trap of Post-Communist Societies«. Zeitschrift fuer Soziologie, Jg. 22, Heft 2, Stuttgart.
- ŠMIDOVNIK, Janez (1995): Lokalna samouprava. CZ, Ljubljana.
- ŠTEBE, Janez (1996): Resnična in navidezna dejstva iz družboslovnih anket. FDV, Ljubljana.
- TEUNE & MLINAR (1978): The Developmental Logic of Social Systems. SAGE, Beverly Hills.
- THOMPSON, E. P. (1964): The making of the english working class. Victor Gollancz ltn., London.
- THORNELY, Andy (1993): Ideology and the By-passing of the Planning System: Case Studies of Canary Wharf, London, and the Globe, Stockholm. V: European Planning Studies, Vol. 1, no. 2, Oxford.
- THORNLEY, A. (1993): Urban planning under Thatcherism: the challenge of the market. Routledge, New York, London.
- TÖNNIES, Ferdinand (1998): Kritika javnega mnenja. FDV, Ljubljana.
- TOŠ, N. (1999): Zaupanje Slovencev v demokratični sistem. V: Kaase, M. in Newton, K. Zaupanje v vlado; Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana.
- TOŠ, N. et al. (1993): Ekološke sondeže. FDV, Ljubljana.
- TOŠ, N. et al. (1997): Vrednote v prehodu, II. slovensko javno mnenje 1990–1998. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Transport Master Plan: Study fot the Republic of Slovenia. European Center for Economic Research and Strategy Consulting.
- TRUDGILL, Peter (2000): Sociolinguistics – an introduction to language and society. Penguin, London.
- UHAN, S. (1998): Prava in neprava mnenja – vpliv konteksta v raziskovanju javnega mnenja. FDV, Ljubljana.
- ULE, Mirjana (1992): Socialna psihologija. ZPS. Ljubljana.
- URRY, John (1995): Consuming Places. Routledge, London.
- URRY, John. (1995): Consuming places. Routledge, London, New York.
- VAN DIJK, Teun A. (eds.): (1997): Discourse as Social Interaction – a Multi-disciplinary Introduction. I., II. Sage, London.
- VEHOVAR, Vasja (1998): Razširjenost interneta v Sloveniji. FDV, Ljubljana.
- VEYNE, P. (1998): So Grki verjeli v svoje mite. Založba *cf, Ljubljana.
- VIGARELLO, Georges (1999): Čisto in umazano, Založba *cf., Ljubljana.
- VOOGD, H. ed. (1994): Issues in Environmental Planning. Pion Limited, London.
- WALLERSTEIN, Imanuel (1999): Utopistike in dediščina sociologije. Založba *cf, Ljubljana.
- WALLERSTEIN, Imanuel (2000): Kako odpreti družbene vede. Založba *cf, Ljubljana.
- WEBER, Max (1988): Protestantska etika in duh kapitalizma. ŠKUC, Ljubljana.

- WEIMAR & VINING (1991): *Policy Analysis: Concept and Practice*. Prentice Hall.
- WELLMER, A. (1985): *Zur Dialektik von Moderne und Postmoderne*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- WHITE, G. Louise (1994): *Policy Analysis as Discourse*. V: *Journal of Policy Analysis and Management*, vol. 13. no. 3, John Wiley & Sons.
- WILLKE, Helmut (1993): *Sistemska teorija razvitih družb*. FDV – Znanstvena knjižnica, Ljubljana.
- WRIGHT, A. S. (1993): *Citizen information levels and grassroots opposition to new hazardous waste sites: are nimbysts informed?* *Waste Management*, vol. 13, ZDA.
- ŽAGAR, Igor (2000): *Does context really matter?* V: *Prestop*, ur. Jože Vogrinc, Filozofska fakulteta, Ljubljana.

